

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені професора Івана Ковалика

**ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ БОЙКІВЩИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦІ “СЛОВА З БОЛЕХОВА” ЮРІЯ ГНАТИШАКА)**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Гуль Наталії Романівни

Науковий керівник – доц. Глібчук Наталія Мирославівна

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДО ПРОБЛЕМ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	10
1.1. Становлення фразеології як окремої науки.....	10
1.2. Дослідження діалектної фразеології	15
1.3. Значення поняття “діалектний фразеологізм”	22
1.4. Ознаки діалектних фразеологічних одиниць	25
1.5. Класифікації фразеологічних одиниць.....	29
1.6. Витоки ідеографічної класифікації	34
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЗАФІКСОВАНИХ У ПРАЦІ ЮРІЯ ГНАТИШАКА “СЛОВА З БОЛЕХОВА”	40
2.1. Тематичне поле “Людина”.....	42
2.2. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”	132
ВИСНОВКИ.....	146
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	158

ВСТУП

Фразеологізми є важливою частиною лексичного складу кожної говірки, адже в них відображені вірування, звичаї та традиції народу. Крім цього, вони характеризують родинні стосунки та вчинки людей, щоденний побут і трудову діяльність, зовнішність людини, її позитивні чи негативні моральні якості, різноманітні дії і стани. У фразеологізмах відбитий увесь навколишній світ.

Надзвичайно багатими і цікавими є фразеологізми бойківських говірок. Бойківські говірки ще називають північнокарпатськими. Вони належать до карпатської групи говорів південно-західного наріччя української мови. За сучасним адміністративним поділом Бойківщина охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, а також північну частину Міжгірського і весь Воловецький райони Закарпатської області¹. Федот Жилко у 1958 році територію бойківських говірок окреслив так: “Бойківські говірки знаходяться на північних узбіччях Карпат, на південь від умовної лінії, що проходить верхів'ям річки Дністер, приблизно через Борислав-Болехів до річки Лімниці на сході”.² Кость Кисілевський визначав, що наддністрянський говір “на південному заході сусідує з бойківським говором на підгір'ї, через Волоське Село коло Болехова”.³

Болехів – це місто, що знаходиться у північно-західній частині Івано-Франківської області на річці Сукіль у передгір'ї Карпат. Перша письмова згадка про це місто датується 1371 роком. Відомо, що у 16–17 столітті Болехів неодноразово зазнавав набігів кримських татар, а його населення брало участь у національно-визвольній боротьбі під проводом

¹ Бойківський говір. Українська мова. Енциклопедія. – Ізборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litopys.org.ua/ukr/mova.

² Жилко Ф. Т. Говори української мови. – Київ, 1958. – С. 7.

³ Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. CLIX. Збірник на пошану Зенона Кузелі. – Нью Йорк – Париж. – 1962. – С. 285–286.

Богдана Хмельницького. У 1603 році місту було надано Магдебурзьке право. Болехів перебував у складі різних держав: від 1777 року місто входило до складу Австрії, а від 1918 року – до складу Польщі. Вже з 1993 року Болехів має статус міста обласного підпорядкування. Сьогодні у ньому проживає близько 10623 осіб, серед яких 90 % українців. Крім українців, жителями міста є також росіяни і поляки. Болехів є надзвичайно важливим осередком культурного та інтелектуального життя Івано-Франківщини.⁴

Фразеологізми Бойківщини були об'єктом дослідження праць різних учених, зокрема М. Демського “Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу”⁵, Ю. Прадіда “Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок)”⁶, А. Тимошенко “Грамматичні особливості бойківських фразеологізмів”⁷, Н. Хібеби “Етнокультурний аспект весільних фразем (на матеріалі бойківських говірок)”⁸, М. Якіма “Особливості компонентного складу фразем бойківських говорів”⁹, “Полісемійність ареальних фразем (на матеріалі іменних фразем бойківських говірок)”¹⁰, “Деривація прикметникових фразеологізмів бойківського говору”¹¹, “Суфіксація іменникових компонентів фразем на матеріалі бойківських говірок”¹², “Слово як дериват фразем

⁴ Історичний нарис – Болехівська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bolekhivrada.gov.ua>

⁵ Демський М. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу / М. Демський // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 45–61.

⁶ Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – № 5. – С. 44–47.

⁷ Тимошенко А. Грамматичні особливості бойківських фразеологізмів / А. Тимошенко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56(1). – С. 138–143.

⁸ Хібеба Н. Етнокультурний аспект весільних фразем (на матеріалі бойківських говірок) / Н. Хібеба // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 135–144.

⁹ Яким М. Б. Особливості компонентного складу фразем бойківських говорів / М. Б. Яким // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доп. і повідомл. XV Респ. діалектолог. наради. – Житомир, 1983. – С. 245–246.

¹⁰ Яким М. Б. Полісемійність ареальних фонем (на матеріалі іменних фразем бойківських говірок) / М. Б. Яким // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 8. – С. 151–156.

¹¹ Яким М. Б. Деривація прикметникових фразеологізмів бойківського говору / М. Б. Яким // Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 142–146.

¹² Яким М. Б. Суфіксація іменникових компонентів фразем на матеріалі бойківського говору / М. Б. Яким // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С. П. Самійленка. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 42. – С. 48–50.

бойківського говору”¹³. Цінний фраземний матеріал Бойківщини найповніше відображає “Словник бойківських говірок” М. Й. Онишкевича ¹⁴ та праця Ю. Гнатишака “Слова з Болехова” ¹⁵ . У цій роботі ми будемо аналізувати фразеологічні одиниці, які зафіксовані саме у праці Ю. Гнатишака.

“Слова з Болехова” – це словник ХХІ століття, автором якого є лікар Юрій Гнатишак. Він народився 21 березня 1959 року у містечку Болехів Івано-Франківської області. ¹⁶ Юрій Гнатишак зробив вагомий внесок у розвиток української діалектології своїм словником. Ідея створити такий словник у нього з’явилася не відразу. Поштовхом до створення цього словника стала розмова автора з одним із його ровесників із Болехова, під час якої з’ясувалося, що він не розуміє значень деяких слів, які вживає місцеве населення. Саме тоді Юрій Гнатишак усвідомив, що “зі зміною поколінь ми не тільки маємо здобутки до поступу, але й щось втрачаємо” [СБ, с. 7]. Крім цього, дослідник прагнув засвідчити у часі те, що було йому близьким з дитинства, а також важливим для пізнання української культури. З цього моменту він почав працювати над створенням словника. Усе розпочалося із занотовування поодиноких слів і фразеологізмів на невеликому аркуші паперу. Його співавторами були фахівці-лексикографи Оксана Сімович, Наталія Хобзей і Тетяна Ястремська з відділу української мови Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича, які забезпечили професійний погляд на зібраний діалектний матеріал. Словник “Слова з Болехова” вийшов у Львові в 2017 році. Наталія Хобзей зазначає, що він важливий тим, що продовжує традиції, які започаткувала ще у ХІХ столітті галицька інтелігенція, а саме – колекціонерство та популяризацію народної культури, у тому числі словесної. У ньому відображено мовлення містечка Болехова Івано-Франківської області,

¹³ Яким М. Б. Слово як дериват фразем бойківського говору / М. Б. Яким // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології). – Дніпропетровськ, 1999. – Вип. 7. – С. 237–241.

¹⁴ Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1984.

¹⁵ Юрій Гнатишак. Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія "Діалектологічна скриня"). – 636 с.

¹⁶ «Слова з Болехова» – словник ХХІ століття – від задуму праці, записів і до останніх етапів виконання... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museum.bolekhiv-rada.gov.ua/exhibitions/49--slova-z-bolehova-slovník-hhi-stolittja-vid-zadumu-praci-zapisiv-i-do-ostannih-etapiv-vikonannja.html>

яке, за її словами, впродовж ХХ століття зазнало чимало впливів не лише з огляду на те, що розташоване на території наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя, адже там мешкають носії різних говірок, а також з огляду на те, що через локалізацію військових частин та цілої низки різних виробництв у другій половині ХХ століття у містечку активно насаджувалась так звана “совєтизація” мови і культури [СБ, с. 8]. О. Костів у своїй статті писала, що територія міждіалектного суміжжя належить до ареалів, які викликають особливе зацікавлення серед дослідників. Вона зазначила, що ареал міждіалектного контактування свідчить про динамічність мови та активне взаємопроникнення діалектних рис. На думку О. Костів, матеріали, використані для словника “Слова з Болехова”, є джерелом різноманітних відомостей як про систему діалектної лексики, так і про традиційну культуру мешканців регіону. За спостереженнями дослідниці, до реєстру словника увійшли також численні запозичення, поширені у повсякденному мовленні. Крім цього, як зазначає дослідниця, у праці частково засвідчено соціально обмежену жаргонну лексику, що стосується професійних жаргонних слів, а також шкільного, дитячого середовища і специфічного лексичного запасу мовлення спортивних уболівальників чи представників інших угруповань за зацікавленнями. За словами О. Костів, робота над словником базувалася на фонографічних методах та записах розмов. У результаті проведення таких студій було зібрано значну кількість матеріалу, що згодом став основою укладання словника.¹⁷ Н. Хобзей писала, що із початком співпраці Ю. Гнатишака з Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича словник поповнився великою кількістю слів із різних тематичних груп. Вона підкреслює, що для автора книги важливими стали записи, що мали на меті виявити маловживану чи фахову лексику. За словами лексикографа, усе це вилилось не тільки у поповнення реєстру словника, а також у важливу частинку словникової статті – розлогу цитату-ілюстрацію. За спостереженнями співавтора, “деякі реєстрові статті містять міні-тексти, що

¹⁷ Костів О. Не тільки про Болехів... / О. Костів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2019. – Вип. 71(2). – С. 466.

чітко нам демонструють уживання того чи іншого слова у мовленні носіїв” [СБ, с. 9]. Крім цього, важливим є те, що ці мінітексти і розлогі цитати також описують фрагменти із життя болахівців, їхній побут, вірування, звичаї і традиції. У додатку до словника подано чоловічі і жіночі імена, прізвища та прізвиська мешканців Болехова [СБ, с. 9].

21 лютого 2018 року у Міжнародний день рідної мови в музеї історії міста Болехова імені Романа Скворія зібралося багато людей різних поколінь, які завітали на свято презентації книги “Слова з Болехова”. Презентація відбулася у присутності автора та співавтора-лексикографа, відповідального редактора – мовознавця інституту українознавства ім. І. Крип'якевича – Н. Хобзей. На завершення свята авторіві словника побажали творчою неспокою, гордості від здійсненого, втілення задуманого та Божого благословення у всіх дорих починаннях. Усі присутні мали можливість придбати словник “Слова з Болехова” із щирими побажаннями та особистим підписом автора.¹⁸

Таким чином, словник Ю. Гнатишака “Слова з Болехова” має важливе значення в історії української діалектології, адже він відображає багатство говорів української мови, а саме – бойківського говору, сприяє тому, щоб їх ніхто не забував. Крім цього, словник є дуже цінним і цікавим джерелом для нашої роботи.

Актуальність дослідження зумовлена потребою ґрунтовного аналізу фразеологічної системи бойківських говірок задля розширення інформації про культуру цього регіону. Бойківські говірки переважно були об’єктом дослідження як складової частини українських діалектів Карпат. На жаль, значно менше досліджена їхня фразеологія. Слід також підкреслити, що фразеологізми Бойківщини досліджували здебільшого на матеріалі “Словника бойківських говірок” М. Онишкевича. Не менш важливою є праця

¹⁸ «Слова з Болехова» – словник XXI століття – від задуму праці, записів і до останніх етапів виконання...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museum.bolekhiv-rada.gov.ua/exhibitions/49--slova-z-bolehova-slovník-hhi-stolittja-vid-zadumu-praci-zapisiv-i-do-ostannih-etapiv-vikonannja.html>

Ю. Гнатишака “Слова з Болехова”. Вона також містить цікаві фразеологізми, які можуть слугувати матеріалом для комплексного вивчення.

Об’єкт дослідження – фразеологічні одиниці бойківських говірок на позначення людини, її зовнішнього вигляду і внутрішнього світу, різноманітних дій і станів, а також явищ навколишнього світу.

Предметом дослідження є семантика, структура та мотиваційні особливості діалектних фразеологізмів Бойківщини.

Мета дослідження – дослідити фразеологічну мікросистему м. Болехова, яка є невід’ємною частиною бойківських говірок, виявити особливості ідеографічної класифікації фразеологізмів.

Відповідно до мети ставимо низку конкретних завдань:

- 1) опрацювати наукову літературу, пов’язану з темою дослідження;
- 2) скарткувати фразеологічні одиниці, що зафіксовані у праці Ю. Гнатишака “Слова з Болехова”;
- 3) розкрити значення цих фразеологізмів, покласифікувати їх;
- 4) подати ідеографічну характеристику фразеологічної системи бойківських говірок. У межах цієї системи виділити тематичні і семантичні поля, а також групи і ряди;
- 5) визначити основні структурно-семантичні моделі у фразеологічній системі бойківських говірок;
- 6) здійснити кількісний аналіз проаналізованих фразеологічних одиниць, виділити більш і менш продуктивні семантичні поля, групи і ряди.

Методи дослідження. Основним методом дослідження магістерської роботи є описовий, який полягає у виділенні з праці Ю. Гнатишака “Слова з Болехова” діалектних фразеологічних одиниць для їхньої класифікації. Крім того, послуговуємося порівняльним методом, наводячи до діалектних фразеологізмів відповідники у літературній мові, що сприяє виявленню специфічних ознак аналізованих одиниць. Допоміжним також є кількісний метод, який дає можливість виявити більш і менш продуктивні семантичні групи та ряди.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що це дослідження фразеологізмів Бойківщини здійснене комплексно; подано ідеографічний опис 1133 фразеологічних одиниць; визначено семантику та продуктивні структурні моделі.

Джерельною базою дослідження є праця Ю. Гнатишака “Слова з Болехова”, яка вийшла у Львові в 2017 році.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, основної частини і списку використаної літератури. До основної частини належать два розділи: Розділ 1. До проблем діалектної фразеології в українському мовознавстві та Розділ 2. Семантичний і структурний аналіз фразеологічних одиниць, зафіксованих у праці Ю. Гнатишака “Слова з Болехова”.

РОЗДІЛ 1. ДО ПРОБЛЕМ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Становлення фразеології як окремої науки

Фразеологія є надзвичайно багатою і цікавою наукою. Вона є великим культурним надбанням кожного народу, його духовним скарбом. Фразеологія найповніше відображає думки та уявлення людей про об'єктивну дійсність та зберігає досягнення людської діяльності протягом століть. Важливим є те, що ця наука розкриває особливості внутрішнього світу народу. Саме тому вона варта уваги кожного мовознавця.

Термін “фразеологія” (від гр. *phrasis* “вираз, зворот” і *logos* “слово, вчення”) мовознавці визначають як сукупність фразеологізмів певної мови, або як розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови¹⁹. У становленні фразеології як окремої самостійної лінгвістичної дисципліни виділяють два періоди: XVII – XVIII ст. та XIX – XXI ст.

Перший етап становлення фразеології був підготовчим. Фразеологію ще не розглядали як самостійний розділ мовознавства. Я. Баран та М. Зимомря у праці “Теоретичні основи фразеології” зауважили, що стійкі словосполучення привертали увагу дослідників з давніх-давен. За їхніми словами, першопрохідцями тут слід вважати лексикографів, які збирали духовні цінності нашого народу: прислів'я, приказки, влучні образні вирази тощо. Дослідники ставили перед собою мету чітко визначити та пояснити їх значення, вказати на джерело виникнення²⁰. Для цього етапу характерне укладання фольклорних та етнографічних збірників прислів'їв і приказок, а також пареміологічних видань. Саме тоді, як зазначав Ф. Медведєв у праці “Українська фразеологія: Чому ми так говоримо?”, з'явилася рукописна збірка Климентія Зіновієва “Приповісті посполиті”, “Галицькі приповідки і загадки” Г. Ількевича, “Словарь малороссийских идиомов” М. Закревського, збірники М. Номиса

¹⁹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2003. – С. 290.

²⁰ Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології: навч. посібник / Я. Баран, М. Зимомря. – Ужгород, 1999. – С. 7.

“Українські приказки, прислів’я і таке інше” та І. Франка “Галицько-руські народні приповідки”. Учений писав, щовеликий внесок до загальнонародної мовної фразеології зробили і представники українського письменства: Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ’яненко та інші. За словами дослідника, саме вони підготували ґрунт для літературної діяльності Тараса Григоровича Шевченка. Учений підкреслює, що у фразеології “Кобзаря” часом важко буває провести строгу межу між Шевченковою і суто народною фразеологією. За його спостереженнями, одним із головних засобів збагачування мови є творча переробка поетом фразеологічних скарбів народної мови, створення нових фразеологічних висловів на їх основі²¹.

Період ХІХ– ХХІ ст. є власне етапом становлення фразеології як самостійного розділу мовознавства. Як зауважує В. Ужченко, українська фразеологія ХІХ ст. отримала міцний фундамент завдяки працям О. Потебні (“Заметки о малорусском наречии”), М. Сумцова (“Слобожани: історико-етнографічна розвідка”), М. Костомарова (“Историческое значение южнорусского народного творчества”), П. Чубинського (“Труды этнографической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел”) та багатьох інших²². В. Куковська у статті “Становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни” писала, що ще у ХІХ ст. О. Потебня звернув увагу на характер стійких зворотів, їх “внутрішню форму”, вивчав їх значення, чим і заклав передумови розвитку фразеології. За її словами, фразеологію як самостійний розділ лексикології вперше ввів у науку швейцарський стиліст Ш. Баллі, який, зокрема, і запропонував термін “фразеологізм”²³. Не менш важлива роль у становленні фразеології належить В. Виноградову, який визначив основні поняття та обсяг завдань фразеології. Крім цього, він також запровадив термін під назвою

²¹ Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо? / Ф. П. Медведєв. – Харків, 1982. – С. 19.

²² Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник / В.Д. Ужченко. – Київ: Знання, 2007. – С. 15.

²³ Куковська В. І. Становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sworld.com.ua>

“фразеологічна одиниця” і запропонував класифікацію фразеологізмів²⁴. За спостереженнями Ф. Медведєва, вже на кінець 60-х років фразеологія стає самостійною наукою в системі мовознавчих дисциплін. Учений писав, що виникнення її як окремого розділу лінгвістичної науки базується на основі лексикології, семасіології та синтаксису. За його словами, саме на стику цих розділів мовознавчої науки і склалася фразеологія як самостійна мовознавча дисципліна²⁵. В. Ужченко звернув увагу на те, що у ХХ ст. українські мовознавці почали розробляти різноманітні аспекти фразеології як самостійної дисципліни. Семантику фразеологізмів вивчали Б. Ларін (“Очерки по фразеологии”), Л. Булаховський (“Введение в языкознание”), М. Алефіренко (“Теоретичні питання фразеології”). На стилістичний аспект фразеологічних одиниць звернули увагу Д. Баранник (“Фразеологія в усному монологічному мовленні”), Г. Їжакевич (“Стилістика фразеологічних одиниць”), Р. Зорівчак (“Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія”). Історія становлення та етимологія фразеології були в центрі уваги О. Горбача (“Арго українських лірників”), М. Демського (“Українські фраземи й особливості їх творення”), а також В. Мокієнка (“Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики”). У кінці ХХ ст. розвиваються психокогнітивний та етнокультурний аспекти у вивченні української фразеології, а саме у працях: О. Левченка (“Етноунікальний компонент у семантичній структурі безеквівалентних фразеологічних одиниць: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Семантика мови і тексту”)²⁶. Становлення фразеології як науки дало значний поштовх для створення різноманітних словників. Серед тлумачних словників з’являються однотомний “Фразеологічний словник української мови” (1998 р.) В. Ужченка²⁷, “Фразеологічний словник” (1966 р.) Н. Батюк,²⁸ “Словник

²⁴ Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 24.

²⁵ Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо? / Ф. П. Медведєв. – Харків: 1982. – С. 29.

²⁶ Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник/ В. Д. Ужченко. – Київ: Знання, 2007. – С. 15.

²⁷ Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко. – Київ: Освіта, 1998. – 224 с.

²⁸ Батюк Н. О. Фразеологічний словник / Н. О. Батюк. – Київ, 1966. – 235 с.

фразеологічних синонімів” М. Коломійця та Є. Регушевського²⁹, а також “Фразеологічний словник української мови” Г. Удовиченка³⁰. З’являються також і перекладні словники, “Українсько-російський та російсько-український фразеологічний словник” (1971 р.) І. Олійника і М. Сидоренка³¹, “Англо-український фразеологічний словник” (2005 р.) К. Баранцева³², “Російсько-український словник сталих виразів” І. Виргана і М. Пилинської³³. Надзвичайно багато праць, присвячених дослідженню фразеології, з’являються у ХХІ ст. Серед них можна назвати такі: Л. Комар “Фразеологія як наука та її предмет дослідження”³⁴, В. Краснобаєва-Чорна “Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація”³⁵, Л. Кулішенко “Вивчення фразеології як джерело національного виховання студентів економічних вишів”³⁶, С. Дармолук “Функціонування фразеологізмів у ЗМІ (на прикладі преси Тернопільщини)”³⁷, А. Романченко “Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації”³⁸, М. Яцьків “Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень”³⁹, А. Гребенюк “Фразеологізми з компонентом-фаунонімом у лексичній системі української мови”⁴⁰, М. Ковальчук “Перетворення фразеологізмів у

²⁹ Коломієць М., Регушевський Є. Словник фразеологічних синонімів / М. Коломієць, Є. Регушевський, за ред. В. О. Винника. – Київ, 1988. – 198 с.

³⁰ Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: [у 2 т.] / Г. М. Удовиченко. – Київ: Вища школа, 1984. – 304 с.

³¹ Олійник І., Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. Олійник, М. Сидоренко. – Київ, 1991. – 400 с.

³² Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / Баранцев К. Т. – 2-ге вид. випр. – Київ: Знання, 2005. – 1056 с.

³³ Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. – Харків: Прапор, 2000. – 863 с.

³⁴ Комар Л. Фразеологія як наука та її предмет дослідження / Л. Комар // Молодь і ринок. – 2011. – №3. – С. 128–132.

³⁵ Краснобаєва-Чорна Ж. В. Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б.: Гуманітарні науки. – 2014. – № 1–2. – С. 141–146.

³⁶ Кулішенко Л. Вивчення фразеології як джерело національного виховання студентів економічних вишів / Л. Кулішенко // Світогляд - Філософія - Релігія. – 2014. – Вип. 5. – С. 162–171.

³⁷ Дармолук С. Функціонування фразеологізмів у ЗМІ (на прикладі преси Тернопільщини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/darmoluk>

³⁸ Романченко А. П. Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації / А. П. Романченко // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи. – Зб. наук. праць. – Одеса-Тираспіль, 2012. – С. 338–344.

³⁹ Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень / М. Ю. Яцьків // Міжнародний науковий вісник. – 2014. – Вип. 8(27). – С. 253–262.

⁴⁰ Гребенюк А. В. Фразеологізми з компонентом-фаунонімом у лексичній системі української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.

газетних заголовках”⁴¹, Д. Маркова “Колороніми у фразеологізмах на позначення почуттів в українській та німецькій мовах”⁴². Крім цього, є ціла низка статей, у яких дослідники вивчали особливості фразеологічних одиниць у художніх творах українських письменників: О. Богданова “Фразеологізми в романі Олеся Гончара “Собор””⁴³, Н. Романюк “Функціонування фразеологічних одиниць в авторських художніх текстах (на матеріалі прозових творів І. Франка, В. Стефаника, Р. Федоріва, Р. Горака)”⁴⁴, І. Мамчич “Узуальні фразеологізми та авторські інновації в художніх творах Василя Чапленка”⁴⁵, Н. Пирога “Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману “Солодка Даруся”)”⁴⁶, Н. Янчук “Функціонування фразеологізмів у творах В. Шевчука (на матеріалі роману “Стежка в траві. Житомирська сага”)”⁴⁷.

Отже, фразеологія української мови була об’єктом дослідження багатьох учених. Про це свідчить велика кількість написаних підручників, окремих статей і монографій, укладених різноманітних словників і збірників. На сьогодні чітко обґрунтовані теоретичні засади цієї науки, розглянуто історію її становлення та етимологію, а також досить детально опрацьовано її семантичний, стилістичний, структурний, психокогнітивний та етнокультурний аспекти.

⁴¹ Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках / М. Ковальчук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – С. 134–140.

⁴² Маркова Д. С. Колороніми у фразеологізмах на позначення почуттів в українській та німецькій мовах / Д. С. Маркова // Магістеріум. Мовознавчі студії. – 2016. – Вип. 62. – С. 61–64.

⁴³ Богданова О. Ю. Фразеологізми в романі О. Гончара «Собор» / О. Ю. Богданова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 38(2). – С. 90–94.

⁴⁴ Романюк Н. В. Функціонування фразеологічних одиниць в авторських художніх текстах (на матеріалі прозових творів І. Франка, В. Стефаника, Р. Федоріва, Р. Горака) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [web.znu.edu.ua>articles](http://web.znu.edu.ua/articles)

⁴⁵ Мамчич І. Узуальні фразеологізми та авторські інновації в художніх творах Василя Чапленка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrsense.dp.ua>article>view>

⁴⁶ Пирога Н. Г. Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся») / Н. Г. Пирога // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: зб. наук. ст. – 2010. – Вип. 23. – С. 388–394.

⁴⁷ Янчук Н. Функціонування фразеологізмів у творах В. Шевчука (на матеріалі роману «Стежка в траві. Житомирська сага» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31881>

1.2. Дослідження діалектної фразеології

Діалектна фразеологія виокремилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки працям Б. Ларіна,⁴⁸ І. Матвіяса⁴⁹ та С. Бевзенка⁵⁰, що визначили її предмет і методи дослідження. Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади, методологічна основа, система наукових понять і термінів діалектної фразеології. Однак багато проблем цієї галузі ще й досі залишаються нерозв'язаними. До сьогодні немає єдиної думки вчених про зміст терміна “діалектна фразеологія”, як і немає єдиних критеріїв розмежування літературних і діалектних фразеологічних одиниць.

Особливе місце у вивченні діалектних фразеологізмів має розвідка Б. Ларіна під назвою “Народна фразеологія”, яка вийшла у 1959 році. Учений розглядає народну фразеологію як “частину багатющої фразеології національної мови, яка і створюється, і живе в мові народних мас, – на відміну від книжної, наприклад, біблійної, античної, та індивідуально-письменницької фразеології”.⁵¹ Автор коментує семантику, внутрішню форму й компонентний склад багатьох фразеологічних одиниць. Б. Ларін окреслив у своїй праці розмежування народної і книжної фразеології. З погляду уживаності він виокремив дві групи: загальнонародні та обласні (діалектні). Учений вказав на необхідність визначити серед них ще підгрупи професійної фразеології.⁵² Через 15 років український мовознавець С. Бевзенко зазначав, що діалектна українська фразеологія ще й досі залишається майже поза увагою українських діалектологів. Називаючи численні фразеологічні одиниці різних ареалів, автор зазначає, що фразеологізми звичайно виникають на ґрунті питомого лексичного матеріалу (літературного чи діалектного), проте можуть запозичуватись з інших

⁴⁸ Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30–36.

⁴⁹ Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 147-148.

⁵⁰ Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. – Мовознавство, 1974. – № 2. – С. 15–19.

⁵¹ Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30.

⁵² Там само.

джерел, найчастіше із суміжних діалектів. С.Бевзенко закликає ще раніше за Б. Ларіна створювати спеціальні регіональні фразеологічні словники. Цей заклик почав здійснюватися в 90-х роках.⁵³ І. Матвіяс об'єктом діалектної фразеології запропонував вважати письмову фіксацію у літературних творах, зауваживши, що народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою, вивчають разом з книжними як складову частину фразеології літературної мови. Незафіксовані у літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об'єктом діалектології.⁵⁴

Активне збирання діалектного фразеологічного матеріалу розпочалося ще в ХІХ – на початку ХХ ст., що підтверджено працями М. Номиса⁵⁵, П. Чубинського⁵⁶, М.Комарова⁵⁷, І.Манжури,⁵⁸ І.Франка,⁵⁹ Б.Грінченка⁶⁰ та ін. Проте найчастіше цей матеріал подавали одночасно з лексичними одиницями. Першою пам'яткою з карпатського регіону, датованою початком ХХІ ст., була “Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича”.⁶¹

На сучасному етапі цінний фраземний матеріал описано у дослідженнях різних діалектних зон: фразеологію гуцульських говірок описала М. Олійник (“Фразеологія гуцульських говірок”),⁶² поліські фразеологізми досліджували М. Білецька (“Поліські фразеологізми на ознаку абстрактних

⁵³ Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. – Мовознавство, 1974. – № 2. – С. 15–19.

⁵⁴ Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 147.

⁵⁵ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упор., приміт. Та вст.. ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

⁵⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским: в 7 т. – СПб, 1877. – 468 с.

⁵⁷ Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь / М. Комаров. – Одеса, 1890. – 125 с.

⁵⁸ Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях И.И.Манжурой // Сб. Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1890. – Вып.2. – Т.2. – С.161–197.

⁵⁹ Галицько-руські народні приповідки: у3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів.Франко: 2-ге вид. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 832 с.

⁶⁰ Грінченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б. Д. Грінченко. – Вып.1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов: Тип. губерн. земства, 1895. – 308 с.

⁶¹ Панькевич І. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4-х монастирських грамот і збірки закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича з р. 1809 / І. Панькевич. – Прага, 1947. – 356 с.

⁶² Олійник М. Я.Фразеологія гуцульських говірок: дис канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 222 с.

понять”)⁶³Г. Доброльожа “Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар”,⁶⁴ “Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся)”,⁶⁵ “Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології Середнього Полісся та суміжних територій)”⁶⁶, “Поліська компаративна фразеологія анімалістичного спрямування”,⁶⁷ “Відображення естетики зовнішнього вигляду людини в поліській компаративній фразеології”,⁶⁸ “Етноконцепт яйце в ареальній фразеологічній традиції (на матеріалі фразеології Середнього Полісся)”,⁶⁹Ю. Громик (“Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області”),⁷⁰ подільські фразеологізми були об’єктом дослідження праць Н. Данилюк (“Основні структурні моделі подільських фразеологічних одиниць”),⁷¹ М. Доленко “Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля”,⁷² “О диалектной фразеологии Подолья Украинской ССР”⁷³,

⁶³ Білецька М. Поліські фразеологізми на ознаку абстрактних понять. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: erprints.zu.edu.ua > Доброльожа Білецька 28-32.

⁶⁴ Доброльожа Г. Хлібта борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар / Г. Доброльожа // Мовознавчий вісник.–2012. –Вип. 14–15.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbisnbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_nbuv > cgiirbis_64

⁶⁵ Доброльожа Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся) / Г. Доброльожа // Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка. – 2015. – Вип. 26. –С. 152–158.

⁶⁶ Доброльожа Г. Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології Середнього Полісся та суміжних територій) / Г. Доброльожа // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький національний університет, 2013. – Вип. 6 (1). – С. 69–78.

⁶⁷ Доброльожа Г. Поліська компаративна фразеологія анімалістичного спрямування / Г. Доброльожа // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – Вип. № 22(II). – С. 65–71.

⁶⁸ Доброльожа Г. Відображення естетики зовнішнього вигляду людини в поліській компаративній фразеології / Г. Доброльожа // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2003. – Вип. 11.– С. 165–167

⁶⁹ Доброльожа Г. Етноконцепт яйце в ареальній фразеологічній традиції (на матеріалі фразеології Середнього Полісся) / Г. Доброльожа // ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – 2019. – С. 55–62.

⁷⁰ Громик Ю. В. Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2002. – № 8. – С. 152–170.

⁷¹ Данилюк Н. М.Основні структурні моделі подільських фразеологічних одиниць / Н.М. Данилюк // Культура народів Причорномор’я. – 2008. – № 140. –С. 40-43.

⁷² ДоленкоМ.Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля / М.Т. Доленко // Українське мовознавство. – 1975. – Вип.3. – С.102–107.

⁷³ Доленко М.Т. О диалектной фразеологии Подолья Украинской ССР / М. Т. Доленко // Вопросы фразеологии VIII. – Самарканд, 1975. – С.14–20.

Н. Коваленко описала фразеологізми говірок Західного Поділля у праці “Фраземіка говірок Західного Поділля”.⁷⁴ Над фразеологізмами Лемківщини працювала Г. Ступінська “Фразеологія лемківського говору української мови”,⁷⁵ особливості наддністрянських фразеологічних одиниць досліджували Н. Романюк “Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці”,⁷⁶ Д. Гринчишин “Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок”.⁷⁷ Аналізуючи фразеологізми наддністрянських говірок, Д. Гринчишин указує на їх лексичні, граматичні, фонетичні й композиційні відмінності від літературних: “сорока на *фос'ц'і* принесла”, “курям на *с'м'іх*”. Фраземіку українських діалектів карпатського регіону досліджував В. Лавер (“Фраземіка українських діалектів карпатського регіону”),⁷⁸ С. Юзьо “Фраземіка говірки села Сімер Перечинського району Закарпатської області”⁷⁹, О. Миголинець “Фраземи, пов’язані з народною медициною у закарпатських говірках”,⁸⁰ а праці Г. Мартинової присвячені вивченню народних висловів середньонаддніпрянських говірок (“Фразеотематична група “Людина” в середньонаддніпрянських говірках”,⁸¹ буковинські фразеологізми досліджувала Г. Кузь у своїх працях “Світ духовних вірувань у

⁷⁴ Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / КоваленкоНаталія Дмитрівна. – Кам’янець-Подільський, 2001. –324 с.

⁷⁵ Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ступінська Галина Федорівна. – Івано-Франківськ, 2000. –198 с

⁷⁶ Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Романюк. – Запоріжжя, 2002. – 17 с

⁷⁷ Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок / Д. Г. Гринчишин//Тези доповідей наукової конференції Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 88–89.

⁷⁸ Лавер В. І. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01/ Лавер В. І.– Ужгород, 1991. – 325с.

⁷⁹ Юзьо С. «Фраземіка говірки села Сімер Перечинського району Закарпатської області / С. Юзьо // Актуальні питання гуманітарних наук: Ужгородський національний університет, 2015. – Вип. 12. – С. 187–192.

⁸⁰ О. Миголинець Фраземи, пов’язані з народною медициною, у закарпатських говірках.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua> > jsui > bitstream > lib

⁸¹ Мартинова Г. І. Фразеотематична група „Людина” в середньонаддніпрянських говірках / Г. І. Мартинова // Славянская фразеологія в синхронии и диахронии: сб. науч. статей. – Вып.2 / М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-тим. Ф.Скорины / редкол.: В.И.Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель: ГГУ, им. Ф. Скорины, 2014. – С. 32–35.

буковинській фразеології”,⁸² “Лінгвокультурологічний потенціал бойківської фразеології”),⁸³ Н. Бабич “Сила Божа” в народній фразеології”.⁸⁴ Вивченню фразеологізмів Бойківщини присвятили свої праці Ю. Прадід (“Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок)”,⁸⁵ М. Демський (“Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу”).⁸⁶ Вивчала фраземіку Центральної Слобожанщини О. Плетнева. Авторка у праці “Прислівникові фразеологізми зі значенням “дуже багато” в говірках Центральної Слобожанщини” виділяє два синонімічні ряди таких висловів: 1) “дуже багато (про предмети, істоти, гроші, речовину)”: *чого кури не клюють, чого як цвіту в городі, чого хоч греблю гати* тощо; 2) “дуже багато (про роботу, справи)”: *непочатий край, кінця-краю не видно, до самої суботи* і под. Підсумовуючи результати дослідження, О. Плетнева зазначає, що в основі фразеологізмів даної варіантно-синонімічної групи лежать образи різного рівня складності, на що впливає різний ступінь гіперболізації фразеологічних одиниць першого ряду синонімів та різний ступінь метафоричності стійких виразів другого синонімічного ряду.⁸⁷ Фразеологізми Центральної Слобожанщини також були об’єктом дослідження кандидата філологічних наук А. Сагаровського, на думку якого, Центральна Слобожанщина фразеологічно репрезентована набагато слабше, ніж Східна, яка досить повно представлена завдяки праці В. й Д. Ужченків. У праці “Із фразеології центральнослобожанських говірок” він поставив собі за мету продемонструвати багатство й оригінальність фраземіки Центральної Слобожанщини на прикладі уривку з можливого словника фразеологізмів, а

⁸² Кузь Г. Світ духовних вірувань буковинців у фразеології / Г. Кузь // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2019. – Вип. 812. – С. 30–35.

⁸³ Кузь Г. Лінгвокультурологічний потенціал бойківської фразеології / Г. Кузь // Українська мова у світі: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2018. – Том 5. – С. 129–135.

⁸⁴ Бабич Н. «Сила Божа» в народній фразеології / Н. Бабич // Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: зб. наук. праць. – Чернівці: ВД «Букрек», 2009. – С. 118–123.

⁸⁵ Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – № 5. – С. 44–47.

⁸⁶ Демський М. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу / М. Демський // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 45–61.

⁸⁷ Плетнева О. Л. Прислівникові фразеологізми зі значенням «дуже багато» в говірках Центральної Слобожанщини / О. Л. Плетнева // Вісник Луган. нац. пед. ін-ту ім. Тараса Шевченка: Філол. науки. – 2004. – № 11. – С. 242–253.

також визначити перспективи створення такої фразеографічної праці із залученням ширшого фактичного матеріалу.⁸⁸

Чимало ареальних ФО визначено в діалектних словниках або матеріалах до них. Фразеологія говорів поліського наріччя представлена в таких лексикографічних працях: “Словник поліських говорів” П. Лисенка,⁸⁹ збірка народних висловів “Сказав – як два зв’язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині” Г. Аркушина,⁹⁰ “Фразеологічний словник говірок Житомирщини” Г. Доброльожі⁹¹ та “Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся” З. Мацюк.⁹²

Фразеологію говірок південно-західного наріччя зафіксовано у працях: “Словник бойківських говірок” М. Онишкевича,⁹³ “Матеріали до словника західноволинських говірок” М. Корзонюка,⁹⁴ “Наддністрянський регіональний словник” Г. Шила,⁹⁵ “Лексикон львівський: поважно і на жарт” Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремської, Г. Дидик-Меуш,⁹⁶ “Словник волинських фразеологізмів” Н. Кірілкової та інших.⁹⁷

Вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять діалектні фраземи південно-східного наріччя. Ці ФО зафіксовані в таких дослідженнях: “Словник прислів’їв та приказок Черкащини”

⁸⁸ Сагаровський А.А. Из фразеологии центрально-слобожанских говорок // Лінгвістика № 3 (21), Ч. I, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ling/2010_3_1/30.pdf

⁸⁹ Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1974. – 259 с.

⁹⁰ Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін; Луцьк, 2003. – 178 с.

⁹¹ Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Доброльожа. – Житомир: ППТулівський, 2010. – 401 с.

⁹² Мацюк З. С. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся / З.С. Мацюк. – Луцьк: Захарчук В. М., 2013. – 473 с.

⁹³ Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – 517 с.

⁹⁴ Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С.62–267.

⁹⁵ Гаврило Шило. Наддністрянський регіональний словник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.

⁹⁶ Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Вид 3-є, доповн. і випр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.

⁹⁷ Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів / Н. Кірілкова. – Острог, 2013. – 191 с.

В. Гончаренка,⁹⁸ “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини”
А. Чабаненка,⁹⁹ “Словник українських східнословобожанських говірок”
К. Глуховцевої, В. Леснової, І. Ніколаєнко,¹⁰⁰ “Фразеологічний словник
східнословобожанських і степових говірок” Донбасу В. Ужченка,
Д. Ужченка,¹⁰¹ “Словник лексики та фразеології народної медицини й
лікувальної магії Кіровоградщини” О. Вікторіної.¹⁰²

Отже, на сьогодні є досить велика кількість робіт і праць з української діалектної фразеології. У численних дослідженнях можна виділити кілька головних напрямків вивчення діалектної фразеології, а саме: явища синонімії, структурно-граматичні особливості, фразеотворення, моделювання, історико-етимологічний аспект, культурознавчий компонент ареальної фразеології, комплексний аналіз окремих ареалів, описи активних процесів в окремих ареалах, дослідження окремих ідеографічних груп. Незважаючи на велику кількість праць, сьогодні діалектну фразеологію продовжують досліджувати у різних аспектах.

⁹⁸ Гончаренко В. А. Словник прислів'їв та приказок Черкащини / В. А. Гончаренко. – Черкаси, 1984. – 358 с.

⁹⁹ Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

¹⁰⁰ Глуховцева К. Д. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко та інші. – Луганськ, 2002. – 233 с.

¹⁰¹ Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2004. – 335 с.

¹⁰² Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / О. М. Вікторіна; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. – 436 с.

1. 3. Значення поняття “діалектний фразеологізм”

У кожному говорі, крім літературних, функціонують діалектні фразеологічні одиниці. “Діалектний фразеологізм – це відносно цілісне словосполучення (іменного, ад’єктивного, дієслівного, адвербіального типу) зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією”.¹⁰³ Ці фразеологізми не зафіксовані у загальномовних словниках і виступають засобом спілкування людей, об’єднаних лише певною територією. До діалектних фразеологічних одиниць зараховують:

- 1) фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові;
- 2) фразеологізми, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми;
- 3) фразеологічні одиниці, які повністю збігаються з фразеологізмами літературної мови або відрізняються від них якимось із компонентів (пор. літ. *бракує клепки* і *буковинське бракує доги*);
- 4) фразеологічні одиниці, що відрізняються від загальнонародних фонетично-морфологічними особливостями (поділ. *об’іц’анка* *ц’ац’анка* / *а дурному радіст’*; *шо з воза ўпало* / *то пропало*; *об’ібраўс’і грибом* / *л’із’ ў борці*; [*посун’с’а* / *грибе* / *наї козар с’аде*);
- 5) тавтологічні фразеологічні одиниці;
- 6) фразеологізми, що відрізняються від літературних своєю структурою і походженням.

Своєрідними за своєю структурою є, наприклад, *закарпатські* фразеологізми типу *майу (маву) д’аку* (бажаю, хочу), *не майу (маву, мау) т’амки* (не пам’ятаю), *буковинські, галицькі* і взагалі *південно-західні* *дати пуду* (налякати, нагнати страху), *братис’а(-и) на штуки* (жартувати), *буковинські* *гнути (плести) бандиги (байдиги), гнути харамана, гнути бандил’ухи* (базікати, говорити дурниці), *правобережнополіське* з тим же значенням *хармани плести*, *волинсько-поліське* *трону добитис’* (додуматися), *середньонадніпряньське*

¹⁰³ Демський М. Т. Українські фраземи і особливості їх творення / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 8.

баглайї напали, баглайїу кинулис', баглайї бити (лінощі напали, залінуватися). Серед діалектних фразеологізмів трапляються порівняльні конструкції: *сидит / йак голий ў кропив'ї; сидит / йак ч'їп на конопл'ах; ходит / йак вуїко Штимпл'овский; пристаў / йак рипл'ах до штанів; тримайшц'а / йак вош кожуха; живут / йак звидин'уки; меле / йак нибошка ногами* та ін..

7) фразеологічні одиниці, в яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу.

Більшість діалектних фразеологізмів характеризують різні типові ситуації, здебільшого мають філософський або дидактичний характер, оскільки постійно відбивають поведінку людини (бажану або дійсну).¹⁰⁴

Сьогодні у низці досліджень із діалектної фразеології зроблено спроби визначити поняття діалектної фразеології, розмежувати фразеологізми національної, літературної та діалектної мовних систем. Серед дослідників досі немає загальноприйнятого визначення і єдиного розуміння поняття діалектна фразеологічна одиниця. У сучасній лінгвістиці немає однастайності щодо визначення поняття *діалектна фразеологія*. Мовознавці паралельно використовують терміни *народна фразеологія, ареальна фразеологія, говіркова фразеологія, фраземіка діалекту, діалектна фраземіка*. Зокрема, дослідник фразеології карпатського регіону Василь Лавер зазначає, що діалектну фразеологію творить сукупність фразеологізмів окремих наріч, говорів, говірок. Об'єктом вивчення діалектної фразеології, на думку вченого, є “фразема, що має територіально обмежене поширення, тобто мовна одиниця, яка виникла і функціонує в даному наріччі, діалекті”. Мовознавець формує своє визначення діалектної фразеологічної одиниці: “Терміни діалектна фраземіка, діалектна фразема неправильно змішувати з поняттям народна мудрість, народна фраземіка, як не можна ототожнювати терміни діалектна фразема з поняттями

¹⁰⁴ Венжинович Н. Діалектна фраземіка як предмет лінгвокультурологічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.akademicka.pl › catalog › download>

прислів'я, приказка, приповідка і т. д.”¹⁰⁵ Л. Скрипник для позначення специфічного різновиду фразеологізму загальнонародної мови, який уживається в різножанрових усних народних творах, використовує термін *фольклорна фразеологія*.¹⁰⁶

Віктор Ужченко, на нашу думку, найбільш влучним вважає термін *ареальна фразеологічна одиниця*, що корелює з терміном *фразеологічна одиниця* як часткове із загальним у просторовій і стильовій проекції. Причинами утвердження понять *ареальний*, *ареалогія*, *ареальні системи мови*, *структура ареальних систем* учений називає розмитість поняття *народна фразеологія*, труднощі у визначенні специфічно місцевих фразеологізмів, наявність міждіалектних і міжмовних варіантів однієї фразеологічної одиниці, ареальний аспект місцевої фразеології, акцент на просторове її вивчення.¹⁰⁷

Отже, сьогодні дослідники по-різному визначають поняття “діалектна фразеологічна одиниця”, використовуючи різноманітні номінації. Серед них немає єдиної думки щодо цього питання, тому ми у текстах натрапляємо водночас на декілька термінів, які позначають одне і те ж саме поняття. Можливо, подальші дослідження, присвячені цій проблемі, призведуть до визначення єдиного і чіткого терміна, який будуть вживати усі діалектологи.

¹⁰⁵Лавер В. І. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / В. І. Лавер. – Ужгород, 1991. – С. 15.

¹⁰⁶Скрипник Л. Г. Фольклорні елементи в українській фразеології / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1971. – № 2. – С. 58–65.

¹⁰⁷Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – с. 13–14.

1.4. Ознаки діалектних фразеологічних одиниць

Діалектним фразеологізмам властиві ті ж самі ознаки, що й літературним фразеологічним одиницям, проте для них також характерні і специфічні риси – ті, які їх відрізняють від загальнонародних.

З літературними фразеологізмами діалектні фразеологічні одиниці об'єднують такі риси: цілісність значення, фразеологічна відтворюваність, відносна постійність компонентного складу і структури, експресивність, еквівалентність з окремим словом, нарізнооформленість та ідіоматичність. Цілісність значення означає, що кожне слово фразеологізму не має власного значення. Значення притаманне фразеологізму в цілому. Якщо, наприклад, у фразеологізмі *кури не клюють* переставити слова, то така перестановка слів руйнує фразеологізм. Фразеологічна відтворюваність зворотів означає, що вони у мові, а також у нашій пам'яті та свідомості існують як готові блоки, з яких ми будуємо речення та які використовуємо для номінації різноманітних реалій, а найчастіше ситуацій. Так, образ-аналогія стає позначати новий смисл і у складі якогось сполучення слів набуває відтворюваності. Це означає, що фразеологічні звороти не створюються, а саме відтворюються вже як готові цілісні одиниці з певним значенням, компонентним складом і структурою. Діалектним фразеологізмам також властива відносна постійність компонентного складу та структури. Це означає, що фразеологізми відтворюються у мовленні в обмеженому постійному складі слів-компонентів. Наприклад, *грошовий (золотий) мішок* – “багатство”, з *іншої (з другої, не з тієї) опери* – „те, що не стосується теми розмови”, проте неможливо сказати *брильянтовий мішок*, з *п'ятої опери* чи з *іншої увертюри*. Можна сказати *кров з молоком* “рожево видний, здоровий”, але не можна – *молоко з кров'ю*. Природно звучать граматичні форми *всипати березової каші*, однак неприродно – *сипле березової каші* чи трансформовано – *всипати кленової каші*. Форми фразеологічних одиниць з *фактами в руках*

“цілком вірогідно”, *на руках* чийх “у чиемусь утриманні”, *у надійних руках* “у повній безпеці” є узвичаєними, проте не почуємо форми, як наприклад, *з фактами в руці, на руці* чийй. Експресивність фразеологізмів базується насамперед на образності (*вага каменя – з каменем на душі, важкий камінь давить душу* кому, *камінь на шию* кому; небезпека каміння для суден – *підводне каміння*; *перепона – камінь спотикання*), тобто на зіставленні вільного й фразеологічного омонімічних словосполучень.¹⁰⁸ Для фразеологізмів також характерна еквівалентність з окремим словом, адже фразеологізми виступають у ролі єдиного складеного знака. Наприклад, *нуль без палочки* – ніщо, *кирпу гнути* – гордувати, *лізти в вічі* – набридати, *пекти раків* – червоніти, *на руку ковінька* – вигідно, *ні кола ні двора* – нічого. Дослідники спростовують теорію еквівалентності фразеологізму окремому слову, висовуючи такі аргументи: змістовна структура ФО є складнішою змістовної структури слова, особливо у плані конотацій; функцію певного члена речення може виконувати не лише фразеологічне, але й вільне словосполучення; ігнорування семантичних відмінностей між фразеологізмом та словом (більша складність змістової структури фразеологізму порівняно зі словом); різне функціональне призначення фразеологізму та слова у мові. На підставі цих аргументів учений пропонує замість терміну “еквівалентність” вживати термін “співвіднесеність” слова та фразеологізму. Фразеологізм є нарізнооформленою одиницею, тобто складається з окремих слів і має стільки наголосів, скільки у ньому є повнозначних слів. Мовознавці визначають цю властивість як наявність у фразеологізмі двох і більше складників, називаючи їх по-різному: словами, лексемами, компонентами, знаками тощо. Певній групі фразеологізмів ще є властивою ідіоматичність, яку деякі вчені, зокрема Л. А. Булаховський і П. Савін, вважають неможливістю бути перекладеними іншими мовами. Однак,

¹⁰⁸ Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В. Д. Ужченко // Луганський національно-педагогічний університет імені Т. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 17–20.

більшість мовознавців, такі як В. Виноградов, А. Алефіренко, М. Шанський, А. Назарян ототожнює ідіоматичність із стійкістю та цілісністю.¹⁰⁹

Крім перелічених вище рис, діалектним фразеологізмам властиві певні специфічні ознаки, які не спостерігаємо у літературних фразеологічних одиницях. Д. Баранник у статті “Фразеологія в усному монологічному мовленні” розмежував фразеологізми літературні і діалектні. Автор зазначає, що діалектні фразеологізми – це синтаксично незамкнені образні еквіваленти слів і емоційно нейтральних словосполучень. У мові вони побутують як складові частини більших обсягом граматичних конструкцій. Сюди належать ідіоми, приказки та інші більш-менш стійкі словосполучення, генетично пов’язані з різними сферами практичної діяльності і побуту людей. Наприклад: *бігти бокаса, брать на шію, викидати штуки, годувати гарбузами, виривать із рота, давати нотацію* тощо. Фразеологізми літературного характеру, як зазначає Д. Баранник, – це крилаті метафоричні словосполучення, які вживають з обов’язковою проекцією на певний художньо-літературний, фольклорний, історичний, міфологічний чи інший сюжет. Мовець обов’язково повинен бути впевненим у тому, що слухачеві відоме метафоричне значення відповідного словосполучення, відома ситуація, з якою пов’язане виникнення фразеологізму, тобто його внутрішня форма. Фразеологічні одиниці цієї функціональної групи становлять собою синтаксично незамкнені стійкі словосполучення, в складі яких часто бувають власні назви або назви понять, які прив’язані до якоїсь дуже конкретної ситуації (історичної, міфологічної, художньо-літературної тощо): *ахіллесова п’ята, гордійв вузол, дамоклів меч, коні не винні, троянський кінь, фіговий листок* тощо. За словами ученого, діалектні фразеологізми відрізняються від літературних тим, що вони є синтаксично закінченими побудовами і функціонують у контексті як самостійні одиниці та їх вживають без розрахунку на спеціальну потребу етимологізування їх слухачем, адже внутрішня форма

¹⁰⁹ Алексахіна Т. Визначення фразеологізму та його властивостей / Т. Алексахіна // Сумський державний університет. Серія: Нова філологія. – Вип. 65. – 2014. – С. 83–86.

таких фразеологізмів завжди прозора. Сюди, як зазначає Д. Баранник, належать народні прислів'я, наприклад: *дурень думкою, а старець сумкою радіє, зробене у гужні – не перекуєш у кузні* тощо. Фразеологізми літературного характеру, як підкреслює мовознавець, – це крилаті вислови, які становлять собою синтаксично закінчені узагальнено-образні висловлення, їх уживають без передбаченої в момент мовлення асоціації з обставинами первісного вживання: *бути чи не бути?; від великого до смішного один крок; інші часи — інші пісні; караюсь, мучуся... але не каюсь; лікарю, зцілися сам.* Тож за словами Д. Баранника, відомого в Україні лінгвіста, народні фразеологізми вживаються в побуті, а літературні, крім цього, і в літературних творах.¹¹⁰

Отже, діалектним фразеологізмам властивий ряд ознак, притаманних літературним фразеологічним одиницям – цілісність значення, фразеологічна відтворюваність, відносна постійність компонентного складу і структури, еквівалентність з окремим словом, нарізнооформленість, ідіоматичність й експресивність. Діалектні і літературні фразеологізми перебувають у тісній взаємодії і збагачують та доповнюють один одного.

¹¹⁰ Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні // Питання мовної культури. – К.: Наук, думка, 1968. – Вип. 2. – С. 35–36.

1.5. Класифікації фразеологічних одиниць

Сьогодні є чимала кількість класифікацій фразеологічних одиниць. Залежно від того, за якою ознакою розподіляють фразеологізми на певні групи, по-різному їх і класифікують. Найвідомішими є такі класифікації: граматична (морфологічна), функціональна, семантична, а також генетична.

Помітне місце у теоретичних дослідженнях посідає граматична або морфологічна класифікація фразеологічних одиниць. Її розробив В. Архангельський. Фразеологізми класифікують за співвіднесеністю з окремими частинами мови, тобто за їхнім сукупним лексичним і граматичним значенням (за тим, що вони позначають — предмет, ознаку, дію, обставину чи почуття, емоції — і якими членами речення виступають). В. Архангельський виділив такі лексико-граматичні розряди фразеологізмів:

1. іменникові — це ті, які називають предмет чи явище. Наприклад: *бабине літо, рожеві окуляри, майстер на всі руки, вавилонське стовпотворіння; ба́бський ополоник, вуго́л святі́й, ді́тський ба́тько, ле́ві грóші, мінúтне ді́ло;*
2. прикметникові — називають ознаки: *кров з молоком, не ликом шиті, гострий на язик, важкий на підйом, важкий на руку; глиста́ в томá ті, як лéзвіє, як лі́жа, бедóвий на витівки;*
3. дієслівні — називають дію предмета чи явища: *брати бика за роги, на ноги поставити, спочивати на лаврах; баланду трові́ть, баляси тачá ти, бéньки вилу́плювать, викидають шту́ки, галушок об'і́стися;*
4. прислівникові — характеризують дію, стан чи ознаку: *аж до неба, без задніх ніг, в пух і в прах, ні сіло, ні впало; без відді́шки, в одну́ мінúту, давнó м давнó, ка́ждий бо́жий день;*
5. вигуківі — вказують на почуття, емоції: *от тобі й на, як би не так, чорта з два, чорти б його забрали; будь я бéстия, к е́вге́ні-фе́ні, к сві́ням, а хай вам, а шоб вас, біс його́ ба, бо́же сохрани́.*

Отже, В. Архангельський у своїй класифікації виділив п'ять лексико-граматичних груп фразеологічних одиниць, які співвідносяться з різними частинами мови. Ця класифікація є лекою і зрозумілою, тому її використовують у багатьох працях.

Спробу систематизації стійких сполук у функціональному аспекті здійснив С. Гаврин. Учений виділив такі основні типи фразеологічних одиниць:

1. Образно-виразні стійкі сполуки, до яких належать: метафоричні одиниці (*пустити червоно півня, йó жика рожаять*), сполуки з метафоричними компонентами (*яблуко незгоди, ходяча смерть*), сталі порівняння (*берегти як зіницю ока, як кіт навсі дядки, як кісто рознесло*), евфонізми (*із грязі в князі*), сталі гіперболи і літоти (*гарматою не проб'єш, за день не оббіжїш; ві їденого яйця не стоє*), тавтологічні сполуки (*ливом лити, дуб дубом, дурá к дуракó м, дурнó м дурні й*) сполуки, створені на основі поетичного синтаксису (*правда – добре, а щастя – краще, одне везе, друге – поганя, одін як два, а два – як ні óдного*).

Такі експресивно-емоційно забарвлені сполуки відзначаються певною художньою своєрідністю. Вони утворилися не тільки внаслідок звичайного добору слів, але і внаслідок вияву фантазії, гри уяви, що виражається у вдалому переносному вживанні слів, влучності зіставлення, порівняння тощо.

2. Еліптичні сполуки, що об'єднують усічені стійкі сполуки слів: *як ті́ки, так і сра́зу, хоч ти шо хоч, сказано – зроблено*;

3. Термінологічні фразеологізми, що охоплюють складені терміни науки, техніки, мистецтва та інші: *водá питтьовá, сахарний буря́к, гадю́ чий лук, річ у собі, колінчастий вал*;

4. Афористичні фразеологізми, що виражають узагальнюючі умовиводи: *друзі пізнаються в біді*;

5. Контекстологічні сполуки, які ототожнюються із стійкими утвореннями, що в класифікації В. Виноградова називаються фразеологічними сполученнями.

6. Ідіоми – всі стійкі словосполуки, що втратили внутрішню форму: *випришки щита́ть, джобсу (чо́ су) дава́ть, кастру́ля не ва́ре, собаку з'їсти* і подібні.

Така систематизація фразеологізмів, на думку автора, розкриває природу творення стійких сполук, механізм формування фразеології, вказуючи одночасно на ті функції, які фразеологічний масив мови виконує в мовленні.

Д. Баранник запропонував функціональну класифікацію фразеологічних одиниць для усного монологічного мовлення. Дослідник вирізняє такі п'ять основних груп:

- 1) фразеологічні метафори народного характеру: *брати в шори, пасти задніх, хитрий як лисиця*. Сюди переважно належать ідіоми та приказки.
- 2) фразеологічні метафори літературного характеру: *аннібалова клятва, троянди й виноград*. Сюди належать крилаті метафоричні словосполучення.
- 3) фразеологічні образні узагальнення народного характеру: *який Сава, така й слава* (прислів'я);
- 4) фразеологічні образні узагальнення літературного характеру: *бути чи не бути, не той тепер Миргород* (крилаті синтаксично закінчені одиниці);
- 5) специфічно жанрова фразеологія: *що й треба було довести* (стабільні формули).

На думку Д. Баранника, ці групи фразеологічних одиниць, які він виокремив у своїй класифікації, є систематизовані за «особливостями сприймання їх в усному монологічному мовленні». Як бачимо, є дві різні функціональні класифікації – С. Гаврина та Д. Баранника і кожна з них має право на існування.

Загального визначення в науковій літературі також набула семантична класифікація російського мовознавця В. Виноградова, в основу якої покладено принцип нерозкладності семантики фразеологічних одиниць. Становлячи собою єдине значення ціле, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики усього вислову з семантикою його окремих складників-компонентів. На цій підставі В. Виноградов виділяє три типи одиниць – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення. Фразеологічні зрощення – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає із значень їх компонентів. До цього типу

автор класифікації наводить такі приклади: отримувати перемогу (перемагати), приймати рішення (вирішувати). Фразеологічні єдності, за словами В. Виноградова, це теж семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне значення їх умотивоване значенням компонентів. Більшість із них є образними висловами, причому образний стрижень, на якому вони виникають, може відчуватися більш чи менш виразно. До цього типу фразеологізмів автор наводить такі приклади: *танцюва́ти під чужо́у ду́дку, без ножо́а рі́зати, із пальця ві́смоктати, перши́й блинкомом*. Фразеологічні сполучення – тип фраз, створених реалізацією зв'язаних значень слів. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, оскільки характеризуються певною самостійністю складових частин. Наприклад, автор наводить такі фразеологізми: *вимити го́лову, намі́лити го́лову, бі́тися з ким-не́будь з-за куско́а хлі́ба; бра́ти в свої́ ру́ки* і подібні.

Класифікаційна схема В. Виноградова – важливий етап у становленні фразеологічної теорії. Але в процесі вивчення фразеологічного фонду багатьох мов стали очевидними її вразливі місця, зокрема нечіткість критерію умотивованості значення, неможливість застосувати його до всіх одиниць, залучених до категорії фразеологічних єдностей тощо.

Крім перелічених вище класифікацій фразеологізмів, є ще класифікація, в основу якої покладено походження фразеологічних одиниць. Це генетична класифікація, авторами якої є Л. Скрипник та Ф. Медведєв. У фразеологічному складі української мови Л. Скрипник виділяє три генетичні групи фразеологічних одиниць:

- 1) питомо українські фразеологічні одиниці;
- 2) запозичені фразеологічні одиниці;
- 3) фразеологічні кальки й напівкальки.

До першої групи Л. Скрипник відносить такі спільнослов'янські фразеологізми: ті, які увійшли до мови у спільнослов'янський період, тобто до V–VI ст. Це, наприклад, такі фразеологізми як *водити за ніс, з голови до п'ят, як на долоні, берегти як зіницю ока*. Сюди також належать власне українські

фразеологізми, які відображають особливості національної історії, культури і побуту, фразеологізми, які групуються навколо вітчизняних власних назв, а також крилаті вислови українських історичних діячів і письменників.

Схожу генетичну класифікацію фразеологічних одиниць подає також Ф. Медведєв у своїй монографії “Українська фразеологія: Чому ми так говоримо”. Він так само виділяє три генетичні групи фразеологізмів:

1) фразеологічні одиниці, які творить український народ;

2) загальнослов'янські фразеологізми;

До цієї генетичної групи дослідник відносить вислови біблійного характеру (*корінь зла, на сон грядущий, око за око, зуб за зуб, перекувати мечі на рала*). За словами Ф. Медведєва, більшість цих фразеологізмів утратила ознаку свого походження і тепер їх уживають із переносним значенням.

3) давньоруські староукраїнські фразеологізми, виникнення яких пов'язане з існуванням діалектів східних слов'ян.

На думку ученого, частина з них є книжного походження, а частина має чи мала народно-говірний характер: *взяти на щит* “захопити город”, *товкти воду в ступі, указати путь* “прогнати”, *перемивати кісточки*.

Генетична класифікація фразеологічних одиниць має багатьох авторів і є досить складною у порівнянні з попередніми класифікаціями, проте відіграє неабияку роль в історичному розвитку українських фразеологізмів.¹¹¹

Отже, на сьогодні є багато різних класифікацій фразеологічних одиниць. В основу кожної з них покладено певний принцип, і кожна з них має свого автора, а іноді кількох авторів. Ми розглянули ті класифікації, які найчастіше використовують дослідники української фразеології у своїх працях.

¹¹¹ Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В. Д. Ужченко // Луганський національно-педагогічний університет імені Т. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 98–102.

1. 6. Витоки ідеографічної класифікації

Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць – це класифікація фразеологічних одиниць за тематичним принципом, що репрезентує погляд від “носія мови”.¹¹²

Уперше в україністиці щодо фразеологічного складу мови М. Номис застосував тематичний принцип групування матеріалу, що надало панорамності висвітлення у відповідних двадцяти розділах: вірування українського народу; доля, недоля, лихо; історичне минуле; здоров'я, хвороби, смерть; господарська діяльність; зовнішній вигляд людини, одяг; сусіди, куми, приятелі, вороги тощо.¹¹³ Також класифікацію паремій за певними тематичними рубриками, а не за початковою літерою, здійснив видатний лексикограф В. Даль. На його думку, за алфавітного розташування “вислови нанизуються без будь-якого смислу і зв'язку, за випадковою, і нерідко змінною, зовнішністю”, що ускладнює процес читання: “розум наш дробиться і стомлюється на першій сторінці строкатістю і незв'язаністю кожного рядка; знайти те, що необхідно, неможливо; побачити те, що говорить народ про той чи інший бік побуту, неможливо; зробити певний висновок, загальний підсумок про духовні та моральні особливості народу, про життєві ставлення його, неможливо”. Отже, найбільш виправданим і вдалим розташуванням народних квінтесенцій постає розташування за смислом, за внутрішнім значенням. Для кращого розуміння змісту прислів'їв і приказок В. Даль розподілив їх за 180 тематичними групами: “Бог – Віра”, “Щастя – Вдача”, “Радість – Горе”, “Горе – Втіха”, “Суд – Правда”, “Цар”, “Закон”, “Життя – Смерть”, “Людина”, “Людина – Прикмети”, “Русь – Батьківщина”, “Молодість – Старість”, “Чоловік – Дружина”, “Багато – Мало”, “Своє – Чуже”, “Їжа”, “Землеробство”, “Всесвіт” тощо. У такому розташуванні можна побачити загальну і цілісну

¹¹² Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К.; Сімферополь, 1997. – С. 252.

¹¹³ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

картину з набагато глибшим смислом, ніж у поодиноких нотатках; за один раз можна всебічно досягнути все, що сказав народ про певний предмет світського або сімейного побуту, відповідно, якщо певний предмет відсутній у цій картині, то він не цікавив і не цікавить народ. Автор не сумнівався, що “це найкращий з усіх порядків, у якому можна було б подати всі народні вислови для огляду, порівняння, оцінки та усвідомлення, а також для загального висновку”.¹¹⁴

З 80-их рр. ХХ ст. у лінгвістиці значно посилюється увага до системного вивчення саме фразеологічного складу мови та його тематичного опису. В ідеографічному напрямі працюють вітчизняні вчені: М. Алефіренко, М. Демський, А. Івченко, Ю. Прадід, П. Редін, В. Ужченко та Д. Ужченко й ін. Метою будь-якої тематико-ідеографічної системи класифікації Ю. Прадід вважає “створення цілісної картини, в якій із окремих “камінчиків” складається мозаїка національної фразеологічної системи”.¹¹⁵ Отже, ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, що формується внаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину. Ідеографічна (або тематико-ідеографічна) класифікація, за А. Івченком, створює передумови для переходу від порівняння окремих фразеологізмів, характерного для переважної більшості сучасних досліджень, до системного аналізу семантичних рядів і фразеосемантичних груп, що сприятиме більш об’єктивному виявленню загальних і специфічних рис окремих національних фразеологічних систем або їх фрагментів.

Світова практика пропонує зразки ідеографічних описів, які здійснювали на матеріалі різних іноземних мов. Наприклад, польські діалектні фразеологізми в ідеографічному аспекті досліджувала Magdalena Duda “Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa”, Ewa Młynarczyk “Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów)”, Iłona Gumowska “Językowy obraz biedy w

¹¹⁴ Пословицы русского народа : сборник В.И. Даля [Текст]. – М. : Русский язык. – Медиа, 2004. – С. 20–21.

¹¹⁵ Прадід, Ю.Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу [Текст] / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – №4–5. – С. 35.

związках frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym”, Maciej Rak “Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza”.¹¹⁶ Ідеографічний опис російських діалектних фразеологізмів здійснила В. Краєва у праці “Особенности диалектной фразеологии Алтая (на примере семантического поля “трудовая, хозяйственная деятельность””,¹¹⁷ С. Белякова “Образ времени в диалектной картине мира (на материале лексики и фразеологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области)”,¹¹⁸ А. Федоров “Сибирская диалектная фразеология”,¹¹⁹ Л. Мирсаєтова “Образ человека во фразеологической картине мира в татарском и русском языках”¹²⁰.

Досвід ідеографічного групування фразеологічних одиниць узагальнений у працях А. Аксамитова, А. Бертельса, А. Івченка, Ю. Караулова, Т. Нікітіної, Ю. Прадіда, В. Ужченка та ін. Проте необхідно зазначити, що на сьогодні відсутня усталена та загальноприйнята фразеоідеографічна систематизація. Так, М. Алефіренко пропонує ієрархію фразеологічних одиниць: *семантична підгрупа – фразеосемантична група – тематичне поле*; А. Івченко членує фразеологічний фонд на *фразеосемантичні ряди – фразеосемантичні мікрогрупи – фразеосемантичні групи*. Ю. Прадід, досліджуючи емоції людини, розробив фразеоідеографічне групування: *синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле – архіполе*; ідеографічна класифікація ареальної фразеології В. Ужченка має таку ієрархію: *варіантно-синонімічна група – фразеосемантичне поле – фразеотематична підгрупа – фразеотематична група* тощо). На думку А. Івченка, можна виокремити два принципово різні

¹¹⁶ Rak M. Słowiańska frazeologia gwarowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl> › BLV_2...

¹¹⁷ Краєва В. Ю. Особенности диалектной фразеологии Алтая (на примере семантического поля “трудовая, хозяйственная деятельность”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.herzen.spb.ru> › kraeva_11_32_112_120

¹¹⁸ Белякова С. М. Образ времени в диалектной картине мира (на материале лексики и фразеологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области): дис..... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2005.

¹¹⁹ Федоров А. И. Сибирская диалектная фразеология. – Новосибирск, 1980.

¹²⁰ Мирсаєтова Л. А. Образ человека во фразеологической картине мира в татарском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2004.

семантичні підходи, що використовуються під час створення фразеологічних класифікацій: 1) традиційний, коли фразеологізми об'єднують в різноманітні групи за денотатом, який інтуїтивно визначається дослідником; 2) інтерактивний, коли дослідник здійснює компонентний семний аналіз фразеологізмів, а комп'ютер може групувати їх за будь-якою семою в усіх можливих комбінаціях.¹²¹

Найвідомішими на сьогодні виступають ідеографічні класифікації фразеологічного складу української мови М. Алефіренка, А. Івченка, Ю. Прадіда, В. Ужченка.

На думку М. Алефіренка, усі фразеологізми української мови можна поділити за тематичними полями двох поняттєвих сфер – “людина” (88%) і “всесвіт і людина” (12%). Відповідно існують два тематичні поля: інтелектуально-емоційне й атрибутивно-модальне. Так, *інтелектуально-емоційне* тематичне поле утворюють такі фразеосемантичні групи: *зовнішні і внутрішні відчуття, зорові й слухові сприйняття, мислення, мовленнєва діяльність, соціальне становище, риси характеру, модально-оцінні характеристики, емоційно-вольова діяльність, фізичний стан, психічний стан. Атрибутивно-модальне* тематичне поле складається з фразеосемантичних груп, які “співвідносяться з узагальненими поняттями міри, що використовуються у виробничій і суспільній діяльності людей”. Фразеосемантичні групи цього поля формують певні бінарні опозиції: *швидко – повільно, далеко – близько, багато – мало, великий – малий, довго – скоро*. В основу фразеосемантичних груп покладено синонімічні, антонімічні та полісемантичні зв'язки.¹²²

А. Івченко здійснив суцільний ідеографічний аналіз української народної фразеології і виокремив такі найчисленніші фразеосемантичні групи: “Розумова характеристика”, “Знання”, “Зовнішній вигляд”, “Соціальна характеристика”, “Час”, “Покарання”, що стали об'єктом

¹²¹ Івченко, А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія [Текст] / А. Івченко. – Харків: ФОЛІО, 1999. – С. 6–9.

¹²² Алефіренко, М.Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – С. 16–17.

подальшого дослідження, спрямованого на виявлення закономірностей ономасіологічних процесів, на рівні структурно-семантичних і мотиваційних моделей.¹²³

Ю. Прадід пропонує робочу схему ідеографічної класифікації основних знань людини про навколишній світ, що може бути покладена в основу опису фразеологічної картини світу: Всесвіт – 1. “Жива природа” (1.1. “Флора”, 1.2. “Фауна”, 1.3. “Людина”); 2. “Нежива природа” (2.1. “Предмет”, 2.2. “Явище”).¹²⁴

В. Ужченко диференціює фразеологію східнослов'янських і східностепових говірок на три фразеотематичні групи (далі ФТГ): *людина* (з декількома фразеотематичними підгрупами), *абстрактні відношення і поняття*, *природа*. ФТГ “Людина” має таку структуру: 1.1. Фразеотематична підгрупа (далі ФТП) “Людина як жива істота” – 1.1.1. Фразеосемантичне поле (далі ФСП) “Зовнішній вигляд” – варіантно-синонімічна група (далі ВСГ) *дуже високий, дуже низький, дуже товстий, дуже худий, дуже брудний, одутлий*; 1.1.2. ФСП “Фізичний стан” – ВСГ *триматися виструнчено, вагітна*; 1.1.3. ФСП “Психічний стан” – ВСГ *сміятися, боятися*; 1.1.4. ФСП “Одяг” – ВСГ *личити / не личити, неохайний*; 1.1.5. ФСП “Рух” – ВСГ *зникнути, вискочити (неждано з'явитися), почувати себе незручно*; 1.2. ФТП “Людина як розумна істота” – 1.2.1. ФСП “Розум” – ВСГ *дурний, божевільний*; 1.2.2. ФСП “Емоції, почуття, стан” – ВСГ *сердитися*; 1.2.3. ФСП “Характер, поведінка” – ВСГ *обманювати, спокійний, дуже злий, дуже скупий, дуже лінивий, байдкувати, не поспішати, приділяти надмірну увагу незначному*; 1.3. ФТП “Людина як суспільна істота” – 1.3.1. ФСП “Стосунки між людьми” – ВСГ *зичити успіху, недобррозичливо ставитися, сваритися, вдарити, здійснити не вигідний обмін, безтурботно жити, викаблчуватися, жити бідно, жити без злагоди, жити дружно, не*

¹²³ Івченко, А. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія [Текст] / А. Івченко. – Харків: ФОЛІО, 1999. – С. 9.

¹²⁴ Прадід, Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) [Текст] / Ю. Ф. Прадід. – К.; Сімферополь, 1997. – С. 16.

потрібний, однакові. ФТГ “Абстрактні відношення і поняття” складається з чотирьох ФСП: ФСП “Можливість” – ВСГ малоймовірно; ФСП “Простір” – ВСГ піти кружним шляхом, дуже далеко; ФСП “Кількість” – ВСГ дуже багато, зовсім мало; ФСП “Якість” – ВСГ дуже несмачний, брудно, дуже тісно. ФТГ “Природа” утворює одне ФСП “Час” – ВСГ ніколи, дуже довго, дуже рано, дуже пізно.¹²⁵

Отже, на сьогодні є різні ідеографічні класифікації і кожна з них має право на своє існування.

¹²⁵ Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія [Текст] : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – с. 119–209.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЗАФІКСОВАНИХ У ПРАЦІ ЮРІЯ ГНАТИШАКА “СЛОВА З БОЛЕХОВА”

Ідеографічна класифікація має свою структуру. Ця структура охоплює такі важливі компоненти: синонімічний ряд, семантичну групу, семантичне поле, тематичну групу, тематичне поле, ідеографічне поле, ідеографічну групу, ідеографічне поле та архіполе. Важливо розкрити значення кожного терміна.

1) **Синонімічний ряд** – база ідеографічної класифікації лексичного та фразеологічного складу мови.

2) **Семантична група** – така ланка, в якій об’єднуються співвідносні синонімічні ряди ФО, пов’язані між собою спільною семантичною ознакою (синонімічні ряди з таким значенням: а) у невизначеному напрямку (*куди ноги несуть, куди очі бачать, на чотири вітри / боки*); б) у всіх напрямках).

3) **Семантичне поле** – дві і більше семантичні групи ФО, об’єднані загальною інтегруючою семою. Семантичне поле «Сприйняття людиною простору» об’єднує семантичні групи ФО із значенням: 1) сприйняття людиною об’єктів (ця група у свою чергу має такі синонімічні ряди а) відкритий, доступний для огляду – на виду; б) добре, чітко видно когось – *як на долоні, як на блюдечку* тощо)

4) **Тематична група** – об’єднання двох і більше семантичних полів ФО, що називають видові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ (тематична група «Сприйняття людини» об’єднує семантичні поля на позначення: сприйняття простору, руху, часу).

5) **Тематичне поле** – об’єднуються тематичні групи, що називають родові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ (тематичне поле «Пізнавальні процеси» має такі тематичні групи: відчуття, сприйняття, пам’ять, мислення, уява).

б) **Ідеографічна група** – об’єднані ФО, що використовуються для позначення якогось одного фрагменту навколишнього світу (ідеографічна група

«Психічні процеси» об'єднує тематичні поля, що характеризує процеси уваги, пізнавальні, емоційні, волі, мовлення).

7) **Ідеографічне поле** – об'єднуються слова і ФО, що характеризують різні сторони Всесвіту (флора, фауна, людина, предмет, явище).

8) **Архіполе** – найвища ланка в структурі ідеографічної класифікації ФО («жива природа», «нежива природа»).

Запропонована структура є дещо ускладненою на думку А. Івченка, але вона була розроблена спеціально для аналізу ФО, що позначають психічні процеси людини.

У цьому дослідженні ми будемо спиратися на фразеоідеографічну ієрархію, яка подана у дисертації Мирослави Олійник¹²⁶: *семантичний ряд – семантична група – семантичне поле– тематичне поле.*

¹²⁶ Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок.: Автореф. дис.....канд. філол. наук. – Львів, 2002. – С. 7.

2.1. Тематичне поле “Людина”

У межах цього тематичного поля виділяємо три семантичні поля та шістнадцять семантичних груп: “Зовнішній вигляд” (“Врода”, “Статура”, “Вік”, “Одяг”, “Стрижка”), “Внутрішній світ” (“Емоційний стан”, “Розумові здібності”, “Процеси пам’яті”, “Успіх”, “Віра”, “Суспільна оцінка людини”, “Риси характеру”, “Поведінка”), “Дії та стани людини” (“Рухатися”, “Матеріальний стан”, “Працювати”, “Говорити”, “Думати”, “Мовчати”, “Слухати”, “Фізичний стан”, “Стан здоров’я”, “Людські взаємини”, “Особисте життя”).

2.1.1. Семантичне поле “Зовнішній вигляд”

Семантичне поле “Зовнішній вигляд” складається з п’яти семантичних груп.

Семантична група “Врода” має такі семантичні ряди:

1. **“Вродливий”** (4 ФО): *расова баба* – вродлива, поставна жінка; *дівка ги мур* – гарна, вродлива дівчина; *ги писанка* – гарний, вродливий; *ги намальований* – дуже вродливий, гарний.

Серед чотирьох фразеологічних одиниць із семантикою “вродливий” своєю структурою вирізняється фразеологізм *расова баба*, який складається з прикметника та іменника. Прикметник “*расовий*” у діалектній мові означає “породистий”: *Ну, див’юсі, шо то не є такій бик, як то має бути бик расовий. Ми купили чорного, то файний, расовий, а то такій, ги телічка виглядав.*¹²⁷ У складі фразеологічної одиниці це слово змінює свою семантику, адже жінка чи чоловік не може бути породистим, а тільки гарним, вродливим. Фразеологічні одиниці *дівка ги мур* і *ги писанка* – гарний, вродливий об’єднує спільна структура, яка складається із сполучника та іменника. У фразеологізмі *дівка ги мур* елементом краси виступає мур. Мур – це висока кам’яна або цегляна стіна навколо чогось, тому, здавалося б, що цей фразеологізм мав би означати не “*гарну, вродливу дівчину*”, а “*сильну, сміливу*”, тобто вказувати не

¹²⁷ Юрій Гнатишак. Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія “Діалектологічна скриня”). – С. 469.

на зовнішність людини, а на її характер. У фразеологізмі *ги писанка* елементом краси виступає писанка. Про його семантику легко здогадатися, адже писанка в українців виступає символом краси, відродження, радості, сонця, життя, любові, добра і щастя. Структура наступного фразеологізму складається з сполучника та пасивного дієприкметника. Фразеологізм *ги намальований* має відповідник у літературній мові і відрізняється від нього лише одним компонентом, а саме сполучником: *ги намальований – як намальований*. У літературній мові цей фразеологізм може мати варіантні сполучники *мов і наче*, а у діалектній – він вживається тільки із сполучником *ги*, який властивий багатьом бойківським фразеологізмам.

2. “Негарний” (3 ФО): *віглідати, ги дуна з-за корча/як півсракі з-за корче* – мати непривабливий вигляд; *ги опуд* – страхітливий, жахливий;

У першому фразеологізмі, який має також інший варіант, елементом непривабливого зовнішнього вигляду виступає частина людського тіла. Цю частину тіла вживають у фразеологізмах найчастіше для того, щоб передати щось негарне та неприємне. Крім цього, дуже часто елементом вираження жахливого зовнішнього вигляду виступає опудало або опуд у скороченій формі. Як відомо, опудало – це подоба людської постаті з начиненого соломною старого одягу, яку ставлять у садках і на городах для відстрашування хижих птахів. Саме слово пов’язане із лексемою *пуд*, яка означає “страх, переляк”.¹²⁸

3. “Охайний” (2 ФО): *ги нова копійка* – чепурний, охайний; *такій, ги луцинка* – плеканий, доглянутий;

Про значення фразеологізму *ги нова копійка* не є важко здогадатися, адже у його складі є якісний прикметник *новий*, який у нашій уяві асоціюється завжди з чимось чистим, свіжим та охайним. У фразеологізмі *такій, гилуцинка* опорне слово *луцинка* походить від дієслова *луцтити*, що означає “обчищати (від лушпиння, шкірки)” [СБ, с. 308], тому, знаючи значення цього слова, можна легко здогадатися, що цей фразеологізм вживають на позначення чогось

¹²⁸ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – С. 419.

чистого, якщо говорити про неживий предмет, а також на позначення охайності, якщо говорити про людину.

4. “Неохайний” (6 ФО): *закарений, ги чортове око* – дуже брудний; *ги льоха* – лінива, неохайна; *ги тота мара* – брудний, неохайний; *рину можна сіяти* – про дуже брудне тіло людини; *ги свинє* – брудний, неохайний; *такій, ги калинниці* – дуже брудний;

Не дивно, що брудних і неохайних людей часто порівнюють з чортом. Таке порівняння ми вже бачимо у фразеологізмі *закарений, ги чортове око*. Діалектне слово *закарений* означає “брудний” [СБ, с. 195]. Іншими словами, можна сказати *брудний, як чортове око*. За народними уявленнями, чорт – це темношкіра людина з цапиними ногами, хвостом, козячими рижками, свинячим рилом і собачою мордою. Чорт водиться по безлюдних нечистих місцях: прірвах, проваллях, ровах, безоднях, а також в очереті, бур’янах, в бузині, у порожніх хатах, у млинах, у болотах. Улюбленими місцями чорта є комин і болото, тому не виникає сумнів, що він брудний і неохайний.¹²⁹ Схожим є фразеологізм *ги тота мара*, адже мара – це також міфічна істота, яка є уособленням нечистої сили. Крім чорта, брудних людей, які не доглядають за собою, також порівнюють зі свинею. Про це свідчать фразеологізми *ги льоха* та *ги свинє*. Відомо, що здавна свиня була символом родючості і достатку, тому в народі її поважали. Проте згодом свиня стала нечистою твариною, яка асоціюється з брудом, болотом і всякою нечистю.¹³⁰ Тому брудних і неохайних людей порівнюють саме з цією твариною. Фразеологізм *рину можна сіяти* активно вживають у літературній мові. Головним словом тут є іменник *ріпа*, який у діалектному мовленні бойківмає два значення, одним з яких є “бруд на немитому тривалий час тілі” [СБ, с. 474]. Також інколи у діалектному мовленні можна почути похідне від слова *ріпа* – *ріпіца*. У фразеологізмі *такій, ги калинниці* брудну людину порівнюють з калинницею – посудом для глини і

¹²⁹ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – к.: Довіра, 2006. – С. 643.

¹³⁰ Там само. – С. 526.

вапна. Компонент *кал* означає “суміш глини з кінським гноєм для мазання долівки” [Он І336].

5. “Косоокий” (2 ФО): *дивитисі правим оком у ліву кишеню* – бути косоокиим; *мати зиза* – бути косоокиим;

6. “Червонощокий” (1 ФО): *такій, ги буряк* – червонощокий;

Фразеологізм *такій, ги буряк* базується на характеристиці через колір овоча. У літературній мові є низка фразеологізмів зі значенням “червоніти”. Значення цих фразеологізмів впливає саме через колір головних слів, наприклад: *червоніти як калина, як мак, як буряк, як жар, як рак*. Фразеологізм *такій, ги буряк* має ширше значення, адже означає не просто почервоніти, а вказує на рису зовнішнього вигляду людини.

7. “Риси обличчя” (1 ФО): *бузя ги кропочка* – про делікатні риси обличчя.

Людині, яка не є бойком і не проживає у їхньому середовищі, напевне, важко було б здогадатися про значення цього фразеологізму. Слово *бузя* бойківському говору має два значення, а саме: “дитячий рот” і “лице, обличчя” [СБ, с. 41]. Слово “*кропочка*” є зменшено-пестливим до *кропка*, яке означає крапка, і від літературного відрізняється лише одним звуком. Таким чином, у цьому фразеологізмі обличчя порівнюють із крапкою. Очевидно, таке обличчя не є великим, а навпаки, маленьким, тому воно делікатне. Делікатні риси обличчя підкреслює суфікс – очк, що має відтінок здрібнілості.

8. “Бути схожими” (4 ФО): *вікапаний, ги дві каплі води* – дуже подібний, схожий; *ги дві каплі води* – дуже подібні, схожі; *всі на йдно копито* – всі однакові; *їден в їден* – дуже схожі між собою;

Значення цих діалектних фразеологізмів усім відомі, адже сьогодні їх активно уживають також і в літературній мові. Якщо звернути увагу на їхню структуру, то побачимо, що вони майже не відрізняються один від одного. Перший фразеологізм містить у своєму складі на один компонент більше, а саме – дієприкметник *вікапаний*, який просто підсилює його значення.

Семантична група “Стрижка” має лише один семантичний ряд:

1. **“Лисий”** (3 ФО): *обстричисі на нольку* – підстригтися на лисо; *обстричисі під мальчика* – підстригтися дуже коротко (про жінку); *підстричи на буца* – підстригти на лисо;

Семантична група “Одяг” також має чотири семантичні ряди:

1. **“Пасувати”** (3 ФО): *до гліду* – вдало, зі смаком (про дібраний одяг); *віглянцуваний на кант* – бездоганно одягнений; *ги на тебе (него) шитий* – такий, як треба, якраз (про одяг, взуття);

2. **“Не пасувати”** (6 ФО): *без густу* – не вишукано, без смаку (про одяг); *пасувати, ги корові сідло* – цілком не личити, не пасувати; *вбратисі, ги дідько в коноплі/ги чорт у ягоди* – одягнутися невідповідно до ситуації чи без смаку; *ги коза на баль* – одягнутися невідповідно до ситуації чи без смаку; *вбратисі задом наперед* – одягнути навиворіт;

3. **“Неохайний”** (2 ФО): *дерка на дірці* – дуже порваний, пошматований (про одяг); *просет їсти* – про зношене, діряве взуття;

4. **“Святковий”** (4 ФО): *на кант* – із чіткою, рівною лінією, стрілкою (про випрасувані штани); *впушинівку* – про святковий одяг; *сьлюбні мешти* – святкове, вихідне взуття; *ганц новий* – цілком новий, неношений (про одяг, взуття);

Семантична група “Статура” має такі семантичні ряди:

1. **“Міцний”** (3 ФО): *здоровий, як бик* – дуже великий, кремезний, міцний, дужий; *ги конисько* – дебелий, витривалий, дужий, кремезний; *хлоп ги дуб* – міцний, сильний, здоровий чоловік;

Фізичну силу чоловіка завжди порівнюють із такими тваринами, як бик і кінь, про що свідчать фразеологізми *здоровий, як бикта ги конисько*. У народі бик виступає символом творення, отже, уособленням чоловіка, парубка. Бик є символом сили, мужності та хоробрості. Дуже часто він виступає об’єктом традиційних порівнянь (*здоровий, сильний, товстий, як бик*), що

засвідчують символіку сили і здоров'я.¹³¹ Крім бика, у народній уяві неусвідомлену силу символізує також кінь. Недарма говорять, що “якби кінь свою силу знав, ніхто б на нім не всидів”.¹³² Суфікс –иськ має відтінок згрубілості і підкреслює силу чоловіка. Серед усіх українських дерев символом міцного здоров'я, сили та могутності виступає дуб. Взагалі це дерево багате на символіку. Найчастіше, особливо у піснях, дуб символізує чоловіка, парубка чи козака і підкреслює його міцний стан.

2. “Кволий” (2 ФО): *ледве теплий* – знесилений, знеможений; *пушка пари* – про слабосильну, кволу людину;

3. “Худий/товстий” (12 ФО): *суха драбина* – про дуже худу дівчину, жінку; *сухей, ги скіпка / такій, ги скіпка* – дуже худий; *шкєра й кости* – про дуже худу і виснажену людину; *ги штахєта* – дуже худий (про дівчину чи жінку); *ги бальон* – опасистий, огрядний; *заплисти жиром* – стати гладким, огрядним; *як каплун* – грубий, огрядний; *ги ступа* – огрядний, незграбний, неповороткий (про жінку); *як танок* – опасистий, огрядний; *живіт гібубєн* – дуже великий живіт; *ги добре паєс* – вгодований, огрядний (про людину);

Як бачимо, зазвичай худих людей порівнюють з драбиною (*суха драбина*), із скіпкою (*сухей, ги скіпка / такій, ги скіпка*), а також зі штахєтиною (*ги штахєта*). Справді форма цих предметів нам ніби нагадує худих і дрібних людей, адже драбина, як відомо, складається з тоненьких довгих жердин, які асоціюються в нашій уяві з гладкими і делікатними людьми, скіпка – це тріска [СБ, с. 507], яку також можна порівняти з такими людьми, і, нарешті, штахєтина – це окрема дощечка загорожі, яка теж є тонкою. У визначенні усіх цих предметів є слово тонкий. Крім таких порівнянь, дуже часто можна почути інші, як наприклад, худий, як патик або худий, як тріска. Фразеологізм *шкєра й костиє* досить популярним і відрізняється від попередніх тим, що тут ми не бачимо порівняння з конкретним предметом за формою. Цей фразеологізм утворений сполученням двох слів – шкіра й кости, які вже свідчать про те, що

¹³¹ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – к.: Довіра, 2006.– С. 35

¹³² Там само. – С. 286

така людина є дуже худюю, адже у неї слабкі м'язи, через які легко помітити кости. Грубих людей також порівнюють з різними предметами, проте вже круглої форми (*ги бальон, як каплун, ги ступа, як танок, живіт ги бубен*). Слово *бальон* у бойківському говорі означає “м'яч” [СБ, с. 21]. Звідси стає зрозуміло, чому маємо таке порівняння. Прилад *ступа* зазвичай має кругленьку форму, тому його співвідносять з товстими людьми. Слово *танок* у бойків означає не народний танець, а “танк” [СБ, с. 549]. Танк є бойовою машиною, яка має гарматне озброєння. Це свідчить про його важку вагу. Можливо, саме тому товстих людей порівнюють з танком. Бубен у бойків – це те ж саме, що й “бубон” [СБ, с. 39], тобто музичний інструмент. Не випадково великий живіт людей порівнюють саме з ним. Бубон має чітку круглу форму. У багатьох огрядних людей можна побачити живіт такої ж форми, як цей музичний інструмент.

Як бачимо, і худих, і огрядних людей порівнюють з предметами різних форм – тонкої і круглої.

4. “Зріст” (2 ФО): *метер п'єт з капелюхом* – про людину невисокого зросту; *до суфіта* – про дуже високу людину;

У першому фразеологізмі на невисокий зріст людини вказує кількісний числівник *п'ять*. У фразеологізмі *до суфіта* на високий ріст людини вказує довжина від підлоги до стелі, адже слово *суфіт* означає стеля.

Наступна семантична група “Вік” має такі два семантичні ряди:

1. “Молодий” (4 ФО): *панна на виданю* – дівчина шлюбного віку; *в самім соці* – зрілий у розквіті сил (про людину); *ги тилє* – молодий, недосвідчений; *мало каші з'їсти* – бути дуже молодим, недосвідченим;

Фразеологізм *панна на виданю* означає дівчину, яка зовсім скоро одружиться. Одружуються переважно в молодому віці, тому цей фразеологізм уживають на позначення юності. Звернімо увагу на фразеологізм *в самім соці*. Слово сік, яке є головним і входить до його складу, вказує на розквіт фізичних сил людини і на її молодий вік. Як відомо, сік виготовляють з різноманітних фруктів, а саме – яблук, апельсинів, винограду, вишні тощо. Усі названі фрукти

містять вітаміни, які є необхідними для здоров'я кожної людини. Особливо корисним є виноград, з якого люблять виготовляти сік. Недивно, що саме він є символом родючості, багатства і життєвої сили. Виноградний сік є одним з найкорисніших напоїв, який не тільки додає сил, але також допомагає відновити здоров'я. Цей сік містить велику кількість калію і цукру, тому завжди заряджає величезною енергією і збільшує активність. Сік символізує найвищий розквіт сил людини. Зрозумілою є семантика фразеологізму *зи тиле*, яка впливає із головного слова теля. Теля – це молоді особини великої рогатої худоби у віці до одного року.

2. “Старий” (7 ФО): *старий кавалер* – неодружений мужчина старшого віку, старий парубок; *вік провікувати/скоротати* – прожити життя; *старий пайгер* – мужчина старшого віку; *старий пердун* – мужчина старшого віку; *стара торба* – про людину похилого віку; *ледве триматисі купи* – бути дуже старим; *старий грат* – стара, немічна людина;

Пайгер у бойків – це зневажливе слово, яке означає “старий сухоребрый кінь” [СБ, с. 386]. Як бачимо, це слово у бойківському говорі увійшло до складу стійкої сполуки і позначає вже не вік тварини, а людини. Не менш цікавим є фразеологізм *старий грат*. У бойківському говорі грат – це старі, нікому не потрібні речі (переваж. меблі) [СБ, с. 146]. Так само, як і в попередньому фразеологізмі, слово *грат* у складі стійкої сполуки поглиблює своє значення і позначає не просто старі предмети користування, а людину похилого віку. Слід зауважити, що фразеологізм *старий кавалер* позначає не лише чоловіка старшого віку, як у двох вище названих, а вказує ще на його сімейний статус – неодружений. На цей статус вказує слово *кавалер*, яке означає “парубок”. Це приблизно чоловік віком від тридцяти і більше років. Цікавим є фразеологізм *стара торба*. У ньому ми спостерігаємо порівняння людини похилого віку з торбою. Тут слід звернути увагу на форму цього предмета. Якщо у торбу напхати багато речей, то вона стає повною і може навіть мати горби з усіх боків. Саме тоді вона ніби нагадує статуру старенької людини, які дуже часто є повними і мають горб на плечі. Фразеологізм *старий пердун* містить у своєму

складі зневажливе слово *пердун*, яке часто вживають стосовно старших людей. Стійкі сполуки на зразок *старий кавалер*, *старий пайтер*, *старий пердуні* *старий грат* об'єднує якісний прикметник *старий*, який підкреслює семантику фразеологізму. Крім цього, їх також об'єднує структура, яка складається з прикметника та іменника. Про значення фразеологізмів *ледве триматисі купи* та *вік провікувати/скоротати* здогадатися не важко. Провікувати означає прожити своє життя, а отже, бути вже немолодим, мати життєвий досвід. Фразеологізм *ледве триматисі купи* вказує на фізичне виснаження людини, на відсутність енергійних сил. Як правило, таке явище ми найчастіше спостерігаємо у людей похилого віку.

Як бачимо, серед фразеологічних одиниць на позначення зовнішнього вигляду людини переважають порівняльні конструкції. Загалом, можна виокремити такі основні мотиваційні компоненти цих конструкцій:

1. назви конкретних предметів – *дівка ги мур; ги писанка; такій, ги скіпка; ги штахета; ги бальон;*
2. назви частин людського тіла – *віглідати, ги дуна з-за корча; віглідати як півсракі з-за корчє;*
3. назви міфічних істот – *ги тота мара; ги опуд;*
4. назви тварин – *ги добре паце; ги льоха; ги тилє; як каплун; здоровий, як бик, ги конисько; ги свинє;*
5. назви грошових одиниць – *ги нова копійка;*
6. назви предметів побуту – *такій, ги калинниці;*
7. назви овочів – *такій, ги буряк;*
8. назви дерев – *хлоп ги дуб;*
9. назви транспортних засобів – *як танок;*
10. назви музичних інструментів – *живіт ги бубен;*
11. назви рідини – *ги дві каплі води; вікапаний, ги дві каплі води*

Структура цих порівняльних конструкцій є різноманітною. Серед них виділяємо такі типи:

1. діалектний сполучник *ги* + іменник (*ги свинє*);

2. діалектний сполучник *ги* + прикметник + іменник (*ги нова копійка*);
3. сполучник *як* + іменник (*як танок*);
4. займенник *такій* + сполучник *ги* + іменник (*такій, ги буряк; такій, ги калинниці*);
5. іменник + сполучник *ги* + іменник (*дівка ги мур; хлоп ги дуб*);
6. дієслово + сполучник *ги/як* + іменник (*віглідати, ги дуна з-за корча; віглідати як півсракі з-за корче*);

Окрім порівняльних конструкцій, також натрапляємо на фразеологізми, що мають будову словосполучення:

1. прикметник + назва особи – *расова баба; старий кавалер; старий пердун*;
2. прикметник + назва тварини – *старий пайгер*;
3. прикметник + назва предметів побуту – *стара торба; старий трат; суха драбина*;
4. прикметник + назва взуття – *сьлюбні мешти*;

Окрім фразеологізмів, яким властива структура «прикметник + іменник», також виявлено фраземи, що мають таку будову:

1. прислівник + прикметник – *ледве теплий*;
2. прислівник + назва їжі + дієслово – *мало каші з'їсти*;
3. іменник + іменник – *пушка пари*;
4. дієслово + назва речовини – *заплисти жиром*;
5. дієслово + прийменник + назва особи – *обстричисі під мальчика*;
6. дієслово + прийменник + назва величини – *обстричисі на нольку*;
7. дієслово + прийменник + назва взуття – *підстричи на буца*.

Значно менше є фразеологічних одиниць, що за своєю структурою дорівнюють прийменниковим конструкціям: *в самім соці; в пушинівку; до суфіта; на кант; до гліду; без густу; дірка на дірці*.

Отже, діалектні фразеологізми, що відображають зовнішній вигляд людини, є надзвичайно цікавими і багатогранними, адже змальовують усі її зовнішні риси – вроду, статуру, вік, зачіску та одяг, як з позитивного, так і з негативного боку.

2.1.2. Семантичне поле “Внутрішній світ”

Чи не найяскравіше виражена сфера емоцій у народі. За ментальністю українці завжди відзначались особливою експресивністю, що й вилилось у фразеологізмах. Широкий спектр фразеологічних рядів представлений у семантичній групі “Емоційний стан”:

1. **“Здивований/захоплений/зацікавлений”** (7 ФО): *Бог знає шо, відки, коли* – вираження здивування чи незадоволення; *не вірити своїм ухам* – бути надзвичайно здивованим від почутого; *дивитисі, ги баран на нові ворота / гителє на нові ворота* – дивитися здивовано, спантеличено; *роззівити писок* – виявити велике зацікавлення, захоплення чи здивування; *шо то сі робит* – уживають для вираження здивування, захоплення; *розводити руками* – виявляти здивування, захоплення;

2. **“Гніватися/сердитися/насупнитися/обуритися”** (13 ФО): *ги борсюк* – насуплений, набурмосений; *у гніву* – у стані гніву, образи; *дітько / чорт чиюсь маму знає / дітча когось мама знає / мара когось знає* – вираження негативного ставлення, обурення, сумніву; *дути губи* – виявляти незадоволення, сердитися, ображатися; *накіпіти на душі* – зібратися, нагромадитися, накіпіти (про неприємні відчуття, емоції); *мати зуб* – сердитися, гніватися, недолюблювати; *скреготати зубами* – виявляти гнів, роздратування, незадоволення; *і шо ти за людина* – вживають, щоб висловити обурення чиєюсь поведінкою; *скривитисі, ги середа на п'єтницю* – виразити незадоволення, образу; *скривити писок* – скривитися, бути незадоволеним;

Серед усіх цих фразеологізмів найцікавішим, на наш погляд, є *ги борсюк*. В українській фразеологічній системі зоонім борсук не має виразного символічного значення. Наприклад, у польській мові борсук – це людина, яка любить самотність. Специфічну інформацію містить англійський концепт *badger* “борсук”. Дієслово “борсучити”. англійською мовою означає нервувати, тривожити, від англійської мисливської розваги – цькування

борсуків собаками. Тому, як правило, насуплених людей порівнюють з цією твариною.¹³³

3. **“Бути схвилюваним/стурбованим”** (28 ФО): *взєти за душу* – схвилювати, зворушити, збентежити; *взєти за живе* – схвилювати, зворушити, збентежити; *взєти за серце* – схвилювати, зворушити, збентежити; *взєтиси в голу (голову)* – постійно думати, переживати; *бути, ги на голках* – бути неспокійним, стривоженим, переживати; *в голову заходити / добрати си до голови* – напружено думати, журитися, гризтися; *голова замакітрилася / голова йде обертотом* – про стан запаморочення, розгубленості; *кров ударила в голу (голову)* – про стан сильного хвилювання, збудження; *мастити си голу (голову)* – непокоїтися, клопотатися, турбуватися; *не брати до голови / ані в голові бути* – не думати, не переживати; *аж дух забило* – перехопило подих (від збудження, хвилювання); *заперло дух / сперло дух* – стало важко дихати (від важкої праці, переляку, сильних переживань); *душа болит / душа розриваєсі надвоє* – про почуття тривоги, сильного занепокоєння; *жити страхами* – перебувати у постійній тривозі, у напруженні; *кідати в жар* – червоніти від хвилювання, збудження, збентеження, сорому; *кідати в краску* – червоніти від хвилювання, збудження, збентеження, сорому; *кідати в піт* – пітніти від сорому, хвилювання, збентеження; *принимати близько до серці* – переживати; *червоний, ги рак* – дуже червоний, збуджений від надмірного хвилювання; *розводити руками* – виявляти розгубленість; *серце болит / серце кров’ю сі обливає / серце розриває сі надвоє / серце кров’ю обливає* – про переживання, тривогу, неспокій, хвилювання;

4. **“Бути злим чи роздратованим”** (2 ФО): *виходити з себе* – втрачати витримку, нервувати; *гадинов сичєти* – говорити злобно, роздратовано;

5. **“Безрадісний/нешасливий”** (5 ФО): *вік скапарити / загубити вік* – змарнувати найкращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими; *жєль*

¹³³ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 151

бере – огортає туга, сум; *з каменем на душі / з каменем у грудях* – у гнітючому, безрадісному настрої;

6. **“Радісний/щасливий”** (1 ФО): *на сьомому небі* – у стані радості, щастя, небувалого піднесення;

7. **“Бути у стані розпачу/безнадії”** (16 ФО): *вішити голову / носа* – бути у стані розпачу, відчаю, безнадії, журитися; *хот вішійсі / хот вовком вий / хот з моста в воду* – про стан відчаю, безсилля, безнадії; *ги в воду опущений* – зажурений, сумний; *рвати на собі волосі* – впадати у відчай, розпач, дуже переживати, побиватися; *битисі головов у стіну* – бути у стані розпачу, безнадії; *хапатисі руками за голу (голову)* – бути у стані розпачу, безнадії; *хот головов биці в сьціну / хот головов у сьціну товчи / хот гвавт кричи* – про стан відчаю, безнадії, розпачу; *не знати, де себе подіти* – бути у стані тривоги, відчаю, безнадії; *хот криком кричи* – про стан відчаю; *хот у гріб легай* – про стан відчаю, безнадії; *шо ти поробиши* – про стан безпорадності;

8. **“Відчувати страх”** (16 ФО): *волосі дибкі стало* – стало дуже страшно; *боятисі, ги дїтько / чорт свіченої води* – дуже боятися; *ні живий ні мертвий* – дуже наляканий, приголомшений; *кров застила в жилах* – стало страшно, моторошно, тривожно; *зуб на зуб не попадає* – тремтіти від холоду або з переляку; *кідати в жар* – відчувати страх, сильне хвилювання, нервові напруження; *кідати в піт* – відчувати страх, сильне хвилювання, нервові напруження; *боятися, ги скаженого пса* – дуже боятися; *насрати в порткі* – перелякатися; *срати в порткі / трестипотрками* – боятися, хвилюватися; *дістати пуда* – перелякатися; *не по собі* – страшно, моторошно; *серце ледве не вискочит з грудей / серце стискаєсі* – про відчуття страху, хвилювання;

9. **“Соромитися”** (4 ФО): *не знати, де очі від встиду подіти* – дуже соромитися, перебувати в незручному становищі, відчуваючи провину; *з ікем лицьом* – про почуття сорому, незручності, ніяковості; *лице сі лупит* – відчувати сором; *готовий під землю провалитисі* – про відчуття ніяковості, сорому;

10. **“Закохатися”** (4 ФО): *втріскатися по самі уха / ги чорт в стару грушку / ги дїтько в стару грушку* – пристрасно, палко закохатися; *стратити голу (голову)* – надто захопитися, зацікавитися (перев.. закохатися);

11. **“Зосереджений/зклопотаний”** (2 ФО): *голова пухне* – про стан тривалого зосередження, зклопотаності; *збиратися з думками* – зосереджуватися, обдумуючи щось;

12. **“Не подобатися/подобатися”** (9 ФО): *не до густу / не в чийсь густі* – не подобається; *душа не лежить* – немає інтересу, прихильності, симпатії; *не до душі* – не до вподоби; *припасти до душі* – сподобатися; *кенути оком* – час від часу спостерігати, пильнувати, подивитися; зацікавитися (перев.. особою протилежної статі); *не рихт* – не подобається; *серце не лежить* – не відчувати прихильності, симпатії; *припасти до серці* – викликати симпатію, кохання, сподобатися;

Цікавим є фразеологізм *не рихт* – не подобається. Діалектне слово *рихт* означає “слухність”, “правота”: “Вона має *рехт*, зовсім *рехт*, – і я не буду й одним словом відповідати, толкуватися і уневиннятися перед нею!” Проте у складі фразеологізму це слово втрачає своє значення і набуває нового: “А кому це *не рехт*, то хай поцілує Курочку в те місце, звідки ноги виростають”. [СБ, с. 472]. Діалектне слово *густ*, яке входить до складу фразеологізму *не до густу / не в чийсь густі*, означає “смак”.

13. **“Здичавіти”** (1 ФО): *зробитися, ги дик* – здичавіти;

14. **“Незадоволений”** (8 ФО): *дїтько / чорт з кимось* – вираження незадоволення, несхвалення; *дес дїтько носит когось / десь мара понесла, десь чорт носит* – про вираження незадоволення із приводу чиєї відсутності; *дїтько / чорт забирай когось* – вираження незадоволення із приводу чиєїсь поведінки; *підняти хай* – зчинити галас, закричати, обурюючись, виявляючи незадоволення;

15. **“Наважитись”** (1 ФО): *набратися духу* – набратися сміливості, рішучості, наважитися;

16. **“Радіти”** (1 ФО): *відводити душу* – знаходити собі втіху, розраду чи розвагу, втішатися;
17. **“Зворушити”** (2 ФО): *зачіпити за саму душу* – вразити, зворушити; *зачіпати за саме серце* – глибоко вражати, розчулювати, зворушувати;
18. **“Приголомшити”** (2 ФО): *ги довбнев по голові вдарити / ги обухом по голові вдарити* – приголомшити, шокувати неприємною звісткою;
19. **“Спокійний”** (4 ФО): *з легков душов* – без тривоги, жалю, вагань, переживань; *здоймити тягар з серці* – звільнитися від душевних страждань, неспокою; *ги камін з грудей спав / гиби камін з серці знети* – про стан душевного спокою, умиротворення після сильних переживань;
20. **“Ображений”** (2 ФО): *мати / чути жель* – бути ображеним, скривдженим;
21. **“Плакати”** (2 ФО): *зайтисі плачом* – дуже сильно плакати, ридати; *розпускати слини* – починати плакати;
22. **“Мріяти”** (1 ФО): *іти, ги в сні* – іти задумливо, замріяно, не помічаючи нічого;
23. **“Сміятися”** (3 ФО): *аж легати від сміху* – дуже сміятися, реготати; *аж падати від сміху* – дуже сміятися, реготати; *лазити рачкі* – сміятися до нестями, реготати;
- Зафіксовані фразеологізми мають спільну структуру і відрізняються лише дієсловом – *легати/падати*. Як бачимо, у їхньому складі є частка *аж*, яка тільки підсилює їхнє значення. Діалектний фразеологізм *лазити рачкі* має відповідник у літературній мові – *лазити рачки*. Він має два значення, перше з яких – це сміятися, реготати до нестями, а друге – пересуватися рачки, рачкувати (перев. про малу дитину). Саме тому ця фразема належить ще й до семантичної групи “Рухатися”.
24. **“Почуватися невпевнено”** (1 ФО): *ги на леді* – дуже непевно, ненадійно;
25. **“Шкодувати/жалкувати за чимось”** (1 ФО): *кусати лікті* – шкодувати, жалкувати за втраченою можливістю;
26. **“Пережити щось”** (1 ФО): *пережити на собі* – витерпіти, відчутти;

27. **“Хотіти щось”** (2 ФО): *аж проситсі* – дуже хочеться зробити щось, є велика потреба в чомусь; *аж руки сверблет* – дуже хочеться, кортить;
28. **“Заспокоїтися”** (2 ФО): *взети себе в руки* – опанувати себе, заспокоїтися; *відійшло від серці* – полегшало, зникла тривога, хвилювання;
29. **“Страждати”** (2 ФО): *заломити руки / ломити руки* – переживати, страждати, побиватися, плакати; *аж сі серце крає* – хтось дуже переживає, страждає;
30. **“Сумний”** (2 ФО): *ги сам не свій* – похмурий, пригнічений, сумний; не такий, як звичайно; *сам не при собі* – у дуже поганому настрої, у стані сильного душевного розладу; у незвичному для себе стані, не такий, як завжди;
31. **“Любити/вірити”** (1 ФО): *всім серцьом (всьов душов)* – щиро, гаряче (любити, вірити);
32. **“Відчувати”** (1 ФО): *чути серцьом* – підсвідомо, інтуїтивно здогадуватися, відчувати;

Як бачимо, семантична група “Емоційний стан” налічує 32 різноманітні семантичні ряди. Діалектні фразеологічні одиниці на позначення емоційного стану відображають як позитивні, так і негативні почуття та настрої людей. Серед цих фразеологізмів натрапляємо на різні структурно-семантичні моделі:

1. Порівняльні конструкції, мотиваційними компонентами яких є :

- Назви тварин – *дивитисі, ги баран на нові ворота; ги борсюк; червоний, ги рак; боятися, ги скаженого пса;*
- Назви нечистої сили – *втріскатисі ги дїтько/чорт в стару грушку; боятисі, ги дїтько/чорт свіченої води;*
- Назви днів тижня – *скривитисі, ги середа на п'єтницю;*
- Назви знарядь праці – *ги довбнев по голові вдарити / ги обухом по голові вдарити; бути ги на голках;*
- Назви явищ природи – *ги на леді;*
- Назви рідин – *ги в воду опущений;*

2. Фразеологічні одиниці, що мають структуру словосполучення:

- Дієслово + назва частини тіла – *чути серцьом; заломити руки; кусати лікті; кенути оком; скривити писок; дути губи;*
- Дієслово + прийменник + назва частини тіла – *відійшло від серці; припасти до серці; взєти за серце;*
- Дієслово + назва абстрактного поняття – *зайтисі плачом; мати / чути жєль; набратисі духу; відводити душу; жити страхами;*
- Дієслово + прийменник + назва абстрактного поняття – *припасти до душі; накіпїти на душі; кідати в піт; кідати в жар; збиратисі з думками;*

Основними мотиваційними компонентами цих фразеологізмів є частини людського тіла, такі як *серце, губи, око, душа, руки*, адже саме за допомогою них людина виражає свій емоційний стан.

3. Фразеологічні одиниці, які відповідають реченню: *Бог знає шо, відки, коли; шо то сі робит; аж руки сверблет; і шо ти за людина; дес дітько носит когось.*

Зовсім невелику частку діалектних фразеологізмів на позначення внутрішнього світу людини становлять прийменниково-відмінкові конструкції: *не рихт; не по собі*. За нашими спостереженнями, серед бойківських діалектних фразеологізмів, що відображають емоції та почуття людини, переважають одиниці, що за своєю будовою дорівнюють словосполученню.

Отже, у діалектних фразеологізмах семантичної групи “Емоційний стан” комплексно відображено усі позитивні і негативні емоції, які може переживати кожна людина у своєму житті.

Семантична група “Розумові здібності”:

1. “Дурний” (27 ФО): *кавалок вар’ята* – цілковитий дурень; *гівно знати* – нічого не знати; *гівно розуміти* – нічого не розуміти; *не мати клепкі в голові / не конче в порєдку з головов / не має ніц смальцю в голові / слабій на голу* – про нерозумну, нерозсудливу, несерйозну людину; *слабій на голу (голову)* – розумово відсталий, божевільний; *злази з даху, не псуї гонти* – про некомпетентну людину; *тежкодоходить* – про нетямущу людину; *дуб дубом* – цілковитий дурень; *ти шо, з дуба внав* – про необізнану людину; *дупа волова* – нездара, дурень; *дурний, аж сі світит / дурний, ги ціп (чїп) / ги чобїт* – дуже дурний; *ні сном ні духом не знати* – зовсім не знати; *не вміти зв’єзати два слова* – не вміти чітко, логічно, зв’язно висловлювати думки; *ані в зуб ногов / ані в писок черевиком* – анітрохи, аніскільки, зовсім не знати, не бути компетентним; *йолуп скажений* – недотепа, дурень, ідіот; *клепкі бракує / не мати клепкі в голові* – про нерозумну, нерозсудливу, несерйозну людину; *копнєнти в музк* – придуркуватий, дурнуватий; *мати лилика* – бути неадекватним, невірноваженим; *ги пен* – бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи; *пен пньом* – про дурня, недотепу; *ги підстрілений* – про недотепу, дурника; *розумітисі, ги вовк на звїздах* – бути некомпетентним, цілком не розумітися;

У народі дурних, нерозумних людей зазвичай порівнюють з *пнем* чи *дубом*. В основі такого порівняння лежать риси, які притаманні цим видам дерев. Так, через прототипні уявлення про *пень*, зокрема його нерухомість та некорисність, створену низку фразеологізмів на позначення “*дурного*”, “*нерозумного*”, “*некомпетентного*”: *ги пен, пен пньом*. У другому фразеологізмі спостерігаємо повторення слова *пень*, яке підсилює значення самого фразеологізму. *Дуб* був найшановнішим деревом у слов’ян, адже це дерево з міцною деревиною і плодами. Недаремно фізичну силу людей порівнюють саме з *дубом*. Психічні та інтелектуальні стани людини у мовній картині світу осмислено через тактильні відчуття. Як відомо, твердий і міцний матеріал мало реагує на зовнішні впливи і важко піддається оброблянню, тому

нерозумних людей порівнюють з цим видом дерева. Як бачимо, *дуб* у складі фразеологізмів на позначення фізичного стану людини має позитивне забарвлення, а на позначення психічних чи розумових властивостей – негативне.¹³⁴

2. “Розумний” (6 ФО): *говорити, ги старий* – говорити розважливо, розумно; *світла голова* – про розумну, освічену людину; *знати, як Отченаш* – знати дуже добре, бездоганно; *зуби з’їсти* – мати великий досвід, бути досвідченим; *мати кєпали* – бути розумним; *кутий на штири ноги* – дуже досвідчений;

3. “Вчитися” (2 ФО): *сидіти за книжков* – тривалий час читати, вчитися; *братисі за книжку* – починати вчитися, братися за розум;

4. “Не розуміти” (2 ФО): *без півлітри не розбереши* – дуже важко зрозуміти; *не мати поняті* – не уявляти, не знати;

5. “Розуміти” (1 ФО): *розуміти з півслова* – розуміти відразу, без довгих пояснень;

Семантична група “Розумові здібності” складається з п’яти семантичних рядів і не є такою продуктивною, як дві попередні групи. Серед діалектних фразеологічних одиниць на позначення розумових здібностей людини натрапляємо на різні за своєю структурою фразеологізми. Невелику частку займають порівняльні конструкції, мотиваційними компонентами яких є:

1. назви тварин – *розумітисі, ги вовк на звіздах*;
2. назви дерев – *ги пен*;
3. назва молитви – *знати, як Отченаш*;
4. назва взуття – *дурний, ги чобіт*;
5. назва знаряддя праці – *дурний, ги цїп/чїп*;
6. дієприкметник з негативним забарвленням – *ги підстрілений*;
7. прикметник, що вказує на вік – *говорити, ги старий*;

Серед них виділяємо такі поширені структурні типи:

1. *ги* + іменник (*ги пен*);

¹³⁴Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 188–190.

2. прикметник + *ги* + іменник (*дурний, ги чобіт; дурний, ги чіп/чіп*);
3. *ги* + дієприкметник (*ги підстрілений*);
4. дієслово + *ги* + іменник (*розумітисі, ги вовк на звіздах*);
5. дієслово + *ги* + прикметник (*говорити, ги старий*);
6. дієслово + *як* + іменник (*знати, як Отченаш*);

Значно більше є фразеологізмів, які мають структуру словосполучення. Серед них виділяємо такі структурно-семантичні моделі:

1. тавтологічні конструкції “назва дерева + назва дерева” – *дуб дубом; пен пньом*;

Така тавтологія лише підсилює значення фразеологізму, тобто виконує стилістичну функцію.

2. назва частини людського тіла + дієслово – *зуби з'їсти*;

Цей фразеологізм активно функціонує у сучасній українській літературній мові.

3. дієслово + прийменник + назва предмета, що символізує розум – *сидіти за книжков; братисі за книжку*;
4. назва частини тіла + присвійний прикметник – *дупа волова*;

5. прикметник з позитивним забарвленням + назва частини тіла – *світла голова*;

Також натрапляємо і на фразеологічні одиниці, які за своєю будовою відповідають реченню: *ти шо, з дуба впав; злази з даху, не псуй гонти*. Проте, таких фразем найменше і вони не є поширеними.

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Розумові здібності” характеризують людину як розумну істоту і водночас як дурну чи некомпетентну. Зазвичай символами розуму виступає книга, яка є скарбницею знань, а також такі частини тіла як голова і зуби. Символами некомпетентності переважно виступають дуб, пень, чіп і чобіт, адже саме з ними порівнюють дурних людей.

Семантична група “Процеси пам’яті”:

1. **“Не пам’ятати”** (4 ФО): *гет чисто забути* – цілком забути, взагалі не пам’ятати; *вилетіти (вілетіти) з голови* – цілком забути; *не лізти в голу (голову)* – не запам’ятовувати, не сприймати, важко засвоювати; *помикетилосі в голові* – усе переплуталося, забулося;
2. **“Мати погану пам’ять”** (2 ФО): *куріча паміт* – погана пам’ять; *коротка паміт* – погана пам’ять;
3. **“Пригадувати”** (1 ФО): *крутитисі на язичку*;

Виокремлюємо такі основні структурно-семантичні моделі фразеологізмів, що характеризують процеси людської пам’яті:

1. прикметник + іменник “пам’ять” – *куріча паміт; коротка паміт*.

Обидва прикметники, які входять до складу цих фразеологічних одиниць, мають негативне забарвлення. Також ці фраземи мають відповідники у сучасній літературній мові і відрізняються від них лише фонетичними рисами.

2. дієслово + прийменник + назва частини тіла – *помикетилосі в голові; вилетіти (вілетіти) з голови; крутитисі на язичку*;
3. Не + дієслово + прийменник + назва частини тіла – *не лізти в голу (голову)*;
4. Підсилювальна частка + прислівник + дієслово – *гет чисто забути*;

Як бачимо, головним компонентом у всіх цих фразеологічних одиницях є слово *голова*, яке асоціюється із пам’яттю. Цікавою є діалектна форма цього слова, яка зафіксована в одному з фразеологізмів – *не лізти в голу*.

Отже, семантична група “Процеси пам’яті” є взагалі непродуктивною, оскільки складається лише з двох семантичних рядів. Цікаво, що серед фразеологізмів Бойківщини не виявлено одиниць на позначення доброї пам’яті людини. Зафіксовано фразеологізми, які характеризують пам’ять лише з негативної сторони.

Семантична група “Риси характеру”:

1. **“Хитрий/підступний”** (4 ФО): *хетрий, як блошиці* – дуже хитрий, підступний (переважно про жінку); *зłodий огненний* – підступна, хитра, злодійкувата людина; *ги лисиці* – улесливий, підступний, хитрий (про дівчину або жінку); *то добра лисиці* – про улесливу, підступну, хитру дівчину або жінку;

Блошиці – це блощиця (невелика хоботна комаха – паразит тварин і людини). На позначення слова *хитрий* у фразеологізмах виступають такі тварини: *пес, про що свідчать стійкі сполуки на зразок виляє як собака в човні (хитрує), облесливий як собака (хитра, підступна людина), виляє як собака хвостом, хитрує як собака*; *чорт чи диявол – дурний як ворона, а хитрий як чорт*; *гуска – хитрий як Панасова гуска*; *вовк – хитрий як вовк*; *лисиця – хитрий як лисиця*. У літературній мові не натрапляємо на фразеологізм *хетрий, як блошиці*. Це свідчить про його поширення лише у межах певної території. Елементом хитрості тут виступає не тварина, як у літературних фразеологізмах, а комаха-паразит. Можливо, саме через паразитичний спосіб життя ця комаха асоціюється з хитрими людьми, адже блощиця використовує рослин чи тварин для своєї користі, так само як хитрі люди.¹³⁵

2. **“Добрий/милосердний/чуйний”** (5 ФО): *мати Бога в серці* – бути милосердним, добрим, совісним, справедливим; *велике серце* – про добру, чуйну, сердечну людину; *такій, хот до рани прикладай* – добрий, сердечний; *добре серце* – про добру, лагідну людину; *мати м’єке серце* – бути добрим, поступливим, лагідним;

3. **“Недобрий/нечуйний”** (1 ФО): *не мати серці* – бути недобрим, нечуйним, недобррозичливим;

4. **“Жорстокий/злий ”** (10 ФО): *не мати Бога в серці* – бути жорстоким, бездушним; *таке гадє, шо шешкеру не помінєло* – про дуже злу, підступну людину; *злий, як гадина* – дуже злий, підступний, підлий; *ги дїтько* – злий, жорстокий; *ги звїр* – дуже жорстокий, злий; *мати кам’єне серце* – про

¹³⁵ Там само. – С. 145–149.

жорстоку, байдужу, бездушну, злу людину; *з каменем за пазухов* – про злу, нещирю, бездушну, лицемірну людину; *ги пес* – злий, жорстокий, недоброзичливий; *з чорним піднебінном* – про злу людину; *без серці* – про жорстоку, безжалісну, немилосердну людину;

Гад і гадюка – це основні представники змій в українській фразеології. “Гадюки – символ злоби, люті, підступності, лукавства, знаряддя кари Божої, спокуси”. Саме така символіка характерна українським фразеологізмам з цим компонентом: *такє гаде, шо ше шкєру не помінєло* – про дуже злу, підступну людину, *злий, як гадина* – дуже злий, підступний, підлий.¹³⁶ Крім гадюки, злих людей порівнюють із собакою. У стійких сполученнях української мови собака є уособленням переважно негативних рис, зокрема такої людської риси як *злий*. У літературній мові поширеним є фразеологізм *злий як пес чи собака*, який своєю структурою нагадує діалектний – *ги пес*, проте відрізняється наявністю ще одного компонента – атрибута *злий*, якого не має діалектний фразеологізм.

5. “Нікчемний/жалюгідний” (6 ФО): *такій, ги бойко царківській* – жалюгідний (про людину); *гівна вартий* – нічого не вартий; *ніц не вартий* – нічого не вартий; *пса вартий* – нічого не вартий; *то добра зараза* – про негідника, нікчому; *пані засрана* – нікчема;

6. “Боязкий” (3 ФО): *свої тіни сі бояти* – дуже боятися, бути занадто боязким, лякливим; *мати заїчу кров* – про боязку людину; *пані полохайлова* – дуже несмілива, боязка жінка.

Як відомо, заєць є символом рухливості і плодючості. Однак, його рухливість не пов’язана з надмірною енергією. Вона пов’язана з полохливістю і постійним страхом перед небезпекою, тобто заєць також символізує боягузтво, тому боязких людей порівнюють з цією твариною.¹³⁷ Про значення фразеологізму *пані полохайлова* здогадатися не важко. На його семантику вказує діалектне слово *полохайлова*, яке означає “боязка”, “ляклива” і має

¹³⁶ Маркітантов Ю. О. Земноводні та плазуни в українській фразеології / Ю. О. Маркітантов // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2018. – Вип. 46. – С. 134–135.

¹³⁷ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С.148.

літературний відповідник – *полохлива*. Діалектизм *полохайлова* надає фразеологізму особливого колориту.

7. **“Неадекватний/неврівноважений”** (2 ФО): *ги вар’ят* – неадекватний, нерівноважений; *куку на муню* – про неадекватну, нерівноважену людину;

8. **“Схожий рисами характеру”** (3 ФО): *вдатисі в кумів* – рисами характеру, звичками бути схожим на хрещених батьків; *кров грає / кров заговорила* – про того, у кого виявилися звички, характер, вдача, властиві його родичам;

9. **“Впевнений”** (1 ФО): *бути, ги в себе вдома* – почуватися впевнено, невимушено, вільно;

10. **“Мовчазний”** (1 ФО): *слова не відобути* – про мовчазну, неговірку людину;

11. **“Працьовитий”** (11 ФО): *не відіймати рук* – невтомно, сумлінно працювати; *на свому горбі / своїм горбом* – важкою, виснажливою працею, докладаючи значних зусиль; *і дихнути нема коли* – про дуже зайняту людину; *рвати жили* – важко, багато, виснажливо працювати; *закочувати рукави* – ревно братися до роботи; *заливатисі потом* – важко працювати, докладаючи багато зусиль; *зараблети кров’ю й потом / своєм горбом* – заробляти важкою працею, тяжко заробляти; *крутитисі, ги білка в колесі* – бути весь час заклопотаним, мати багато роботи, турбот; *недосипати ночей і недоїдати кусника хліба* – виснажливо і важко працювати, відмовляючи собі в найнеобхіднішому; *ги пчола* – невтомний, працелюбний;

Зазвичай працюючих людей порівнюють з білкою або бджолою. Білка асоціюється із швидким рухом та активною діяльністю. Діалектний фразеологізм *крутитисі, ги білка в колесі* має відповідник у літературній мові – *крутитися як білка (білочка) в колесі*. Як відомо, для українського народу бджола є символом невтомної працелюбності. Бджола – це “свята божа трудівниця”.¹³⁸ Фразеологізм *ги пчола* так само має літературний відповідник,

¹³⁸ Бджола. Тварини. Символи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/tvarinisimvoliukraini/bdzola>

від якого відрізняється лише своїми фонетичними особливостями: як бджола або як Божя бджола.¹³⁹

12. “Безсоромний/безчесний” (5 ФО): не мати ні встиду, ні совісти – про безсоромну, безчесну людину; віддати дитькови / чортові душу – втратити честь, гідність, совість; туди й дорога – про того, хто не вартий співчуття; продати душу – утратити гідність, зрадити з корисливих міркувань, продатися;

13. “Байдужий” (10 ФО): всьо бери, лиш мене лиш – про надто байдужу, флегматичну людину; виштко єдно – усе одно, байдуже; і не в голові – байдуже, нецікаво, все одно; ги з гускі вода – все одно, байдуже; мені то дес / я то маю дес – мені байдуже, мене це не стосується; ні зимно ні тепло – все одно, байдуже; іка ріжниці – все одно, байдуже; куда попало – байдуже куди, будь-куди; свистати на всьо – бути байдужим;

Звернімо увагу на фразеологізм *виштко єдно*. До його складу входять полонізми – *wszystko*(все) і *jedno*(одно). Це свідчить про вплив польської мови на бойківські діалекти й фразеологічні одиниці зокрема.

14. “Небайдужий” (1 ФО): брати близько до серці – болісно сприймати, не бути байдужим, переживати;

15. “Лінивий/ледачий” (1 ФО): гнилий, як пес – дуже лінивий, ледачий;

До собаки люди ставляться доброзичливо, про що свідчить ціла низка прислів'їв і приказок, і водночас негативно, адже на сьогодні є дуже багато образних порівнянь та прикмет, де ця тварина наділена найгіршими рисами. За народними уявленнями, собака – це зла, хижа, дурна людина. Це хижак і негідник, а собаче життя важке і погане. Собаці приписують таку рису характеру як ледачість. Діалектний фразеологізм *гнилий, як пес* побутує і в літературній мові і є дуже популярним. Також часто можна почути і синонімічний до нього вираз – *ледачий як пес*. Г. Доброльожа досліджувала фразеологізми з компонентом собака у поліському наріччі. У своїй праці вона наводить цілу низку таких стійких сполук на позначення “ледачий”: як собака

¹³⁹ Фразеологічний словник української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>

*сіно косить, строїть як собака хату, заліз як собака на соломі, працює як собака уві сні, до роботи як собака до солі, язик вивалив як собака, спить як Рябко в дощ, робить як собака оре*¹⁴⁰.

16. “Відвертий/щирий” (8 ФО): *говорити, ги на сповіди / на чистоту* – говорити відверто, нічого не приховуючи; *від усьої душі / від щирої душі* – відверто, щиро; *з відкритов душов / з дорогов душов / з душов і серцьом / з усьов душов* – щиро, відверто, нелукаво;

17. “Самовпевнений/зарозумілий” (7 ФО): *задирати голу (голову)* – бути пихатим, зарозумілим; *корона з голови не впаде комусь* – про пихату, зарозумілу людину із завищеною самооцінкою; *пані засрана* – про пихату, зарозумілу жінку; *не знати шо* – про пихату, зарозумілу людину; *когут на весь кут* – про людину, яка переоцінює себе; *п’єрі си в сраку тикати* – бути зарозумілим; *всі розуми поїв* – про самовпевнену, зарозумілу людину;

18. “Розважливий/розсудливий” (2 ФО): *мати голу (голову) на карку / мати свій розум у голові* – бути розважливим, розсудливим;

19. “Дивакуватий/легковажний” (2 ФО): *мати фйоли в голові / мати шпата в голові* – бути дивакуватим, легковажним;

20. “Здібний” (1 ФО): *бути, як дзєньдзьо* – мати здатність помічати найменші недосконалості, недоліки та відразу ж починати їх усувати;

21. “Уважний/неуважний” (3 ФО): *візирати, як дзєньдзьо* – уважно роздивлятися, приглядатися; *змеріти очима* – пильно, прискіпливо оглянути; *роззівити писок* – бути неуважним, неквапливим;

Діалектне слово *дзєньдзьо* означає “дятел”. За народними уявленнями, дятел є дуже пильним птахом, тому не дивно, що цей орнітонімстав частинкою фразеологізмів на позначення цієї риси характеру.

22. “Пунктуальний/точний” (1 ФО): *ги швайцарській дзигарок* – про точність, пунктуальність;

¹⁴⁰ Доброльожа Г. М. Образна парадигма фразеологізмів з компонентом «собака» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua

- 23. “Непокірний/непоступливий/впертий”** (12 ФО): *ставати дибкі* – виявляти непокірність, чинити опір; *ставати цапкі* – виявляти непокірність, чинити опір; *затинатисі, як жидівска сокєра* – проявляти крайню непоступливість; *трафіла коса на камін* – про вперту, непоступливу людину; *хот головов биці в сьціну / хот головов у сьціну товчи / хот гвавт кричи* – про вперту, нетямущу, непоступливу людину; *хот кіл на голові теши* – про вперту, нетямущу, непоступливу людину; *як дітько би сів на когось* – про впертого, норавливого; *аби мав здохнути* – незважаючи ні на що (про вперту людину); *показати роги* – виявити непокірність, упертість; *хот ріж* – вираз впертості, непоступливості, стійкості;
- 24. “Наполегливий”** (1 ФО): *з кимось і на камени доробишисі* – про наполегливу людину, яка досягає успіху у найскладніших умовах;
- 25. “Прошений”** (1 ФО): *дуже прошений* – той, кого потрібно довго припрошувати, умовляти;
- 26. “Нещирий”** (1 ФО): *кривити душов* – бути нещирим, лицемірити;
- 27. “Рішучий/швидкий”** (1 ФО): *убити двох зайців* – одночасно зробити кілька справ;
- 28. “Жадібний”** (2 ФО): *зазирати в зуби* – шкодувати комусь чогось; *позирати, ги кіт на сало* – дивитися жадібно, заздрісно;
- 29. “Несерйозний/невідповідальний”** (1 ФО): *аж закурилосі за кимось* – про того, хто зник не завершивши роботи, не виконавши обіцянок;
- 30. “Обов’язковий/відповідальний”** (1 ФО): *не кідати слів на вітер* – не говорити безпідставно, безвідповідально, бути обов’язковим;
- 31. “Сором’язливий/несміливий”** (1 ФО): *ги засватаний* – несміливий, сором’язливий, нерішучий;
- 32. “Злопам’ятний”** (1 ФО): *затаєти зло* – довго пам’ятати, приховувати злобу, образу;
- 33. “Обережний”** (2 ФО): *дути на зимне / хухати на зимне, аби не попечисі* – бути надто обережним;
- 34. “Гідний”** (1 ФО): *знати собі ціну* – мати гідність, самоповагу;

35. **“Заздрісний”** (2 ФО): *вже го (ї) кешкаболит / аж колька коле* – про заздрісну людину;
36. **“Швидкий/проворний”** (1 ФО): *кідатисі на всі боки* – робити одночасно кілька справ, перев. не завершуючи жодної;
37. **“Скупий”** (1 ФО): *трістисі над каждов копійков* – бути дуже скупим;
38. **“Безпорадний/нерішучий”** (1 ФО): *і кроку не могли ступити* – бути безпорадним, нерішучим;
39. **“Підступний/зрадливий”** (2 ФО): *такій, жи втопит в лижці* – підступний, зрадливий; *рідного тата продаст* – про непорядну людину, здатну зрадити, учинити підлість;
40. **“Пліткар/пліткарка”** (2 ФО): *пані цікавска* – жінка, яка надто цікавиться тим, що її не стосується; *писок невипарений* – про того, хто любить розпускати плітки та когось обмовляти;

Значення фразеологізму *пані цікавска* є очевидним. Воно впливає із прикметника *цікавска*, який означає “той, що цікавиться”. Ця фразеологічна одиниця зафіксована також у “Лексиконі львівському: поважно і на жарт”: *пані цікавска* – дріб’язкова людина, яка надто цікавиться тим, що її не стосується.¹⁴¹

41. **“Сварливий”** (2 ФО): *писок, ги калинниці* – про дуже сварливу людину; *писок невипарений* – про дуже сварливу людину;

Людей, які часто сваряться, порівнюють з калинницею. Як відомо, калинниця – це посуд для глини і вапна [Он I 336]. Таке порівняння є не випадковим, адже посуд проявляє шум, неприємні звуки під час того, як його миють чи складають у сервант. Так само людина, яка любить сваритися, постійно шумить і галасує, ніби той посуд. Крім цього, битий посуд найчастіше символізує проблеми та сварки.

42. **“Спритний/вправний”** (1 ФО): *скорий на руку* – спритний, вправний;
43. **“Самостійний/незалежний”** (1 ФО): *іти свойов дорогов* – діяти самостійно, незалежно, без чужого впливу;

¹⁴¹ Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремської, Ганна Дидик-Меуш. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія "Діалектологічна скриня"). – С. 610.

44. “Балакучий” (2 ФО): *язик розв’єзавсі* – про надто балакучу людину; *язиката феська* – той, хто не вміє зберігати таємниць;

Семантична група “Риси характеру” є набагато продуктивнішою за попередні, оскільки охоплює 40 різних за семантикою рядів. Серед діалектних фразеологізмів, які відображають позитивні чи негативні риси людини, часто натрапляємо на порівняльні конструкції, головними мотиваційними компонентами яких є:

1. назви комах – *хетрий, як блощиці; ги пчола;*
2. назви тварин – *ги лисиці; ги пес; гнилий, як пес; злий, як гадина; ги звір; крутитисі ги білка в колесі; позирати, ги кіт на сало;*

Крім тварин, компонентами порівняння, що символізують певні риси характеру, виступають також:

3. назви міфічних істот – *ги дітько;*
4. назви птахів – *візирати, як дзєньдзьо; бути, як дзєньдзьо;*
5. назви предметів побуту – *ги швайцарській дзигарок; затинатисі, як жидівска сокєра; писок, ги калинниці;*
6. назва особи – *такій, ги бойко царківській;*
7. назва споруди – *бути, ги в себе дома;*
8. дієприкметник – *ги засватаний;*

Символами позитивних рис характеру виступають переважно такі тварини як *лисиця, пес, гадина*, а також міфічна істота і такі предмети побуту як *сокира і калинниця*. Символами позитивних рис характеру людини є *білка, дзєньдзьо і годинник*, з яким порівнюють пунктуальних людей.

Виокремлюємо такі основні структурно-семантичні моделі порівняльних конструкцій:

1. *ги + назва тварини – ги лисиці; ги пес; ги звір; ги пчола;*
2. *ги + назва міфічної істоти – ги дітько;*
3. *прикметник + як + назва тварини – хетрий, як блощиці; злий, як гадина; гнилий, як пес;*

Прикметники *хитрий*, *злий* і *гнилий* мають негативне забарвлення та позначають погані риси характеру людини.

4. дієслово + як + назва тварини – *візити, як дзеньдзьо*; *бути, як дзеньдзьо*;

5. дієслово + як + прикметник + назва предмету побуту – *затинатися, як жидівська сокера*;

Прикметник *жидівська*, а також предмет побуту *сокера* підкреслюють негативну рису, яка притаманна людині.

6. назва частини тіла + як + назва предмету побуту – *писок, ги калинниці*;

7. *ги* + прикметник + назва предмету побуту – *ги швайцарській дзигарок*;

8. дієслово + як + назва тварини – *крутитися, ги білка в колесі*;

9. *ги* + дієприкметник – *ги засватаний*;

10. *такій* + *ги* + назва особи – *такій, ги бойко царківській*;

Серед усіх тварин, що входять до складу цих порівняльних конструкцій, тільки білка характеризує людину з позитивного боку і символізує працьовитість. Окрім порівняльних конструкцій, також зафіксовано багато фразеологізмів, які відповідають словосполученню. Їм притаманні такі структурно-семантичні моделі:

1. дієслово + назва частини тіла – *задирати голу (голову)*; *роззівити писок*; *змеріти очима*;

2. дієслово + назва абстрактного поняття – *затаєти зло*; *кривити душов*;

3. дієслово + прийменник + назва частини тіла – *зазирати в зуби*;

4. частка *не* + дієслово + назва частини тіла – *не мати серці*; *не відіймати рук*;

дієслово + прикметник + назва частини тіла – *мати кам'єне серце*; *мати м'єке серце*;

5. прикметник + назва тварини – *то добра лисиці*;

6. прикметник + назва частини тіла – *добре серце*; *велике серце*;

7. назва особи + прикметник – *пані цікавська*; *пані полойхалова*; *злодій огнений*;

8. назва частини тіла + прикметник – *писок невипарений*;

9. дієслово + прислівник – *ставати дибкі*; *ставати цапкі*;

10. прислівник + дієприкметник – *дуже прошений*;

Як бачимо, на позначення доброти чи жорстокості людини у складі фразеологізмів часто натрапляємо на компонент *серце*: *велике серце; добре серце; мати кам'яне серце; не мати Бога в серці; без серці*. Серед фразеологізмів, що позначають характер людини, є багато реченневих конструкцій: *трафила коса на камін; як дитько би сів на когось; всьо бери, лиш мене лиш; рідного тата продаст; такий, живтопит в лажці; вже го (і) кєшкаболит; з кимось і на каменидоробишсі; мені то дес / я то маю дес*. Також зафіксовано невелику частку фразеологічних одиниць, які мають структуру прийменникових конструкцій, проте їх найменше: *без серці; і не в голові; ні зимно ні тепло; з каменьом за пазухов; з чорним піднебіньом*;

Отже, семантична група “Риси характеру” є надзвичайно продуктивною. Діалектні фразеологізми, які налічує ця група, є багатограними за своєю семантикою і структурою. Вони відображають і позитивні, і негативні риси характеру людини. За нашими спостереженнями, переважають фразеологізми з негативним забарвленням семантики, тобто ті, які описують погані людські якості.

Семантична група “Поведінка”:

1. **“Хитрувати”** (4 ФО): *бавитисі в kota й мишкі* – хитрувати, приховувати, затаювати; *крутити гітару / хвостом / юра* – хитрувати, обманювати;
2. **“Ледарювати/байдикувати”** (3 ФО): *байдики бити* – ледарювати, байдикувати; *бити бомкі* – ледарювати, байдикувати; *сидіти з заложеними руками* – нічого не робити, дармувати;
3. **“Обманювати”** (11 ФО): *байкі розказувати* – розповідати нісенітниці, неправдиві історії; *забивати бакі* – обманювати, вводити в оману; *робити з тата вар’ята* – обдурювати, обманювати; *взєти на пушку* – домогтися обманом, нечесно; *бандигі гнути / халамая гнути* – говорити дурниці, нісенітниці; *затуманювати голу (голову)* – позбавляти ясності мислення, вводити в оману, обманювати; *завивати в папірці* – навмисно приховувати справжній зміст, завуальовувати; *робити з писка холєву* – не виконувати своєї обіцянки, обдурювати; *підвести під монастир* – діями, словами поставити у скрутне, незручне становище, одурити; *брати на пушку* – обманювати;
4. **“Гратися/бешкетувати”** (3 ФО): *баран-баран-буц* – дитяча гра, коли діти між собою або батьки з дитиною буцаються головами, примовляючи «баран-баран-буц»; *на голові ходити* – бешкетувати; *робити збиткі* – пустувати, бешкетувати, шкодити;
5. **“Втратити контроль над собою”** (1 ФО): *пуститисі берега* – порушуючи загальноприйнятні норми моралі, втратити контроль над собою;
6. **“Запевняти/переконувати”** (3 ФО): *битисі в груди* – наполегливо запевняти, переконувати; *виссати з пальці* – необґрунтовано сказати, запевнити; *давати голу (голову) на відріз* – запевняти у правдивості, правильності сказаного, ручатися;
7. **“Брати/давати хабарі”** (5 ФО): *мати бокі* – брати хабарі; *давати на лапу* – давати хабар; *мати зліва / мати бокі* – отримувати додаткові, незаконні прибутки, брати хабарі; *не помажеш – не поїдеш* – про хабар;
8. **“Змушувати/притягати когось до чогось”** (8 ФО): *скрутити в баранічий ріг* – змусити бути слухняним, покірним; *взєти за дупу* – притягнути до

відповідальності; *взєти за карк* – домагатися чогось, примушувати, поставивши у безвихідь; *взєти за горло* – домагатися чогось, примушувати, поставивши у безвихідь; *взєти за баркі* – домагатися чогось, примушувати, поставивши у безвихідь; *наступити на горло* – примусити відмовитися від бажаного, омріяного; *посадити за книжку* – примусити читати, вчитися; *взєти під пантофель* – змусити підкоритися;

9. “Звабитися/занапаститися” (6 ФО): *пїти блудом* – піддатися спокусі, звабитися, занапаститися; *пїти вулицєма* – піддатися спокусі, звабитися, занапаститися; *зїйти на пси / нет* – занепасти, деградувати; *пїти на капуру* – пропасти намарно, змарнуватися; *докотитисї до ручки* – деградувати; занепасти;

10. “Бути невинним” (1 ФО): *Бозу духа винен* – про невинну людину;

11. “Порушувати моральні норми” (3 ФО): *не боятися грїха* – діяти всупереч моральним приписам, нормам; *взєти грїх на душу* – вчинити всупереч Божим законам, згрішити; *брати грїх на душу* – діяти всупереч власній совісті, Божим заповідям, грішити;

12. “Удавати з себе когось” (8 ФО): *грати вар’ята* – удавати такого, який нічого не розуміє, не знає; *стругати вар’ята* – удавати такого, який нічого не розуміє, не знає; *робити вигляд* – вдавати, прикидатися; *грати вар’ята / кіно / мармуліка* – вдавати дурника, видурювати; *корчити з себе дурня / строїти з себе дурня* – вдавати такого, який нічого не розуміє, не знає;

14. “Відмовитися від сказаного” (1 ФО): *взєти свої слова назад* – відмовитися від сказаного;

15. “Поводитись розсудливо” (1 ФО): *взєтисї за розум* – почати жити, поводитися розсудливо;

16. “Почати діяти по-старому” (1 ФО): *взєтисї за своє* – почати діяти по-старому;

17. “Вчинити щось несподіване” (2 ФО): *вікідатиконикі / нумера* – робити несподівані вчинки, пустувати;

18. **“Створювати неспокій”** (3 ФО): *каламутити воду* – вносити розлад, неспокій, створювати безлад; *первернути догори дном/ногами* – учинити безлад, хаос, розгардіяш;
19. **“Вимагати щось”** (3 ФО): *злістисі, ги вуши в струп* – про тих, хто незаслужено вимагає винагороди; *пристати, ги репійка / смола* – наполегливо вимагати чогось;
20. **“Осоромитися”** (2 ФО): *встиду наїстисі / набратисі встиду* – осоромитися;
21. **“Погоджуватись з чимось”** (1 ФО): *іти на всьо* – погоджуватися на будь-які умови;
22. **“Стати байдужим”** (2 ФО): *плюнути на всьо* – стати байдужим, відмовитися від чогось; *обрости жиром* – стати байдужим;
23. **“Кричати/кликати на допомогу”** (12 ФО): *втворити писок* – різко, грубо відповідати, кричати; *кричєтигвавту* – криком сповіщати про небезпеку, кликати на допомогу; *дерти морду / дертисі, ги котє сцєти* – кричати, верещати; *дертисі, ги старі калісони* – співати фальшиво або надто голосно, верещати; *кричєти, ги різаний / недорізаний / на всю улицю / на всю хату / на чім світ стоєт* – дуже голосно, надривно кричати; *дерти писок* – кричати, верещати; *роззівити писок* – кричати на когось;
24. **“Ігнорувати”** (3 ФО): *пропустити вухом* – не відреагувати, не звернути уваги на сказане; *обминати десєтов дорогов* – свідомо уникати зустрічі, ігнорувати; *обернутисі задом* – повернутися спиною, ігнорувати;
25. **“Перекласти на когось відповідальність”** (3 ФО): *вілізти на голу (голову) / сісти на голову* – безцеремонно перекласти обов’язки, відповідальність на іншого; *лізти на голу (голову)* – нахабно, безцеремонно перекладати обов’язки і відповідальність на іншого;
26. **“Брати на себе відповідальність”** (1 ФО): *на свій страх і риск* – на свою відповідальність;

27. **“Змінити щось”** (3 ФО): *перевернути з ніг на голу (голову)* – цілком змінити; *первернути догори дном/ногами* – докорінно змінювати, робити іншим;
28. **“Гарячкувати”** (1 ФО): *пороти горечку* – діяти поспіхом, необдуманно, горячкувати;
29. **“Відбирати щось у когось”** (1 ФО): *з горла дерти* – безцеремонно, нахабно забирати, віднімати;
30. **“Чванитися”** (2 ФО): *грати фуня*– поводитися зверхньо, пихато, чванитися; *підоймати хвіст* – поводитися гонористо, самовпевнено, зухвало;
31. **“Сказати щось невчасно”** (2 ФО): *смикнув дитько / чорт за язик* – про сказане необдуманно, невчасно;
32. **“Підбурювати”** (1 ФО): *доводити до гріха* – підбурювати, провокувати на погані вчинки;
33. **“Перешкоджати в чомусь”** (2 ФО): *наламати дров* – повестися необдуманно, завдати шкоди; *дати по руках* – зашкодити у діях, планах;
34. **“Робити дурниці”** (2 ФО): *корчити з себе дурня / строїти з себе дурня* – робити дурниці, безглузді вчинки;
35. **“Обмежувати / не обмежувати себе”** (2 ФО): *дати си духа* – не стримувати, не обмежувати себе; *відіймати від писка* – обмежувати себе заради когось;
36. **“Поводитись безрозсудно”** (1 ФО): *шарікі за ролікізаскакуют* – бути інколи непередбачуваним, безрозсудним;
37. **“Псувати щось”** (6 ФО): *збавлети віку* – псувати, пошкоджувати, ламати; *зрівнєти з земльов* – повністю зруйнувати, знищити вщент; *знищити на капуру / зробити капуру*– знищити дощенту; *доїхати кінце* – покласти край, позбутися, знищити; *і мокрого місці не лишити* – ущент зруйнувати, знищити;
38. **“Натякати”** (1 ФО): *зайти збоку* – говорити натяками;
39. **“Стати добрим”** (1 ФО): *зробитисі добрим* – подобрити (перев.. непередбачувано, несподівано);
40. **“Ризикувати”** (1 ФО): *ломити карк* – ризикувати життям, гинути;

41. **“Приховати щось”** (2 ФО): *сховати кінці в воду* – знищити, приховати сліди злочину; *забрати з собов у могилу* – приховати, ніколи нікому не повідомити;
42. **“Вирішувати щось”** (1 ФО): *хід коном* – сміливе, нестандартне рішення;
43. **“Діяти на власний розсуд”** (1 ФО): *кірувати по-свому* – діяти, керувати на власний розсуд;
44. **“Метушитися”** (1 ФО): *крутитисі, ги гівно в ополонці* – метушитися;
45. **“Кинути пити/курити”** (2 ФО): *лишитисі горівкі* – почати тверезий спосіб життя; *лишитисі дзитарів* – кинути курити;
46. **“Перестати прикладати зусилля”** (1 ФО): *лишитисі того ровера* – не витрачати марно сили;
47. **“Діяти зопалу”** (1 ФО): *лізти поперед батька в пекло* – випереджати інших, вириватися вперед; діяти необережно, зопалу, необачно;
48. **“Наражатися на небезпеку”** (1 ФО): *лізти чортови в зуби* – наражатися на небезпеку;
49. **“Змінити оточення”** (1 ФО): *піти на чужі люди* – змінити середовище, оточення;
50. **“Стати зарозумілим”** (1 ФО): *вбратисі в п’єрі* – стати зарозумілим, пихатим;
51. **“Стати байдужим”** (2 ФО): *махнути руков* – збайдужіти; *опускати руки* – ставати байдужим, бездіяльним;
52. **“Привертати увагу”** (1 ФО): *вміти підійти/знати підійти* – уміти привернути, прихилити до себе;
53. **“Змінитися”** (1 ФО): *ги хтос підмінив* – хтось змінився, став зовсім іншим;
54. **“Протестувати”** (1 ФО): *і не подумаю* – про вияв протесту;
55. **“Виявляти себе”** (2 ФО): *показати себе* – виявити свої здібності, можливості, позитивні якості; *добре сі показати* – відзначитися чимось негативним;
56. **“Домагатися чогось”** (1 ФО): *оббивати пороги* – наполегливо ходити, домагатися;

57. “Виставляти себе на посміховисько” (1 ФО): *виставлети себе на публіку* – виставляти себе на посміховище;

58. “Набридати” (13 ФО): *пристати / чіпатисі, ги репійка* – набридати вимогами, запитаннями; *в’їстисі в печінке / в шкєру* – дуже дошкулити, набриднути; *триматисі, ги вош кожуха* – нахабно, невідступно переслідувати, не давати спокою, набридати; *протрубіти всі уха* – надокучити постійними розмовами про те саме; *завертати голу (голову) / крутити / морочити голу* – завдавати клопоту, набридати, турбувати; *сидіти над душов / стояти над душов* – набридати своєю присутністю, наполегливістю; *причіпитисі, ги смола / липнути, ги смола* – нав’язливо виявляти свою прихильність, набридливо звертатися до когось у справах;

59. “Ні на що не зважати” (1 ФО): *ріжними правдами й неправдами* – не добираючи засобів, незважаючи ні на що;

60. “Перестати коритися комусь” (1 ФО): *відбитисі від рук* – перестати коритися, слухати;

61. “Позбутися чогось” (1 ФО): *збути з рук* – позбутися, спекатися;

62. “Забрати щось” (2 ФО): *з-під рук* – спритно, із близької відстані (забрати, вихопити); *з руками й ногами* – охоче, із задоволенням (взяти, забрати);

63. “Вчинити підло” (1 ФО): *підкласти / підсунути свиню* – завдати прикрощів, вчинити підло, підступно;

64. “Відстоювати власну думку” (3 ФО): *стояти на свому* – уперто, наполегливо захищати, відстоювати власну думку, погляди; *триматисі свого; бути собов* – дотримуватися своїх поглядів, переконань;

Семантична група “Поведінка” є надзвичайно продуктивною. Цікавим є те, що серед діалектних фразеологізмів, які характеризують поведінку людини у суспільстві, дуже мало порівняльних конструкцій. Виявлено лише 7 порівняльних конструкцій, головними мотиваційними компонентами яких переважно є:

1. назви комах – *злістисі, ги вуши в струп; триматисі, ги вош кожуха*;
2. назви рідини – *пристати, ги смола; крутитисі, ги гівно в ополонці*;

3. назви одягу – *дертисі, ги старі калісони*;

4. дієприкметник – *кричати, ги різаний*;

Можна виокремити такі головні структурно-семантичні моделі цих конструкцій:

1. дієслово + *ги* + назва комахи + *в* + іменник – *злістисі, ги вуши в струп*;

2. дієслово + *ги* + назва комахи + назва одягу – *триматисі, ги вош кожуха*;

3. дієслово + *ги* + назва рідини – *пристати, ги смола*;

4. дієслово + *ги* + назва рідини + *в* + іменник – *крутитисі, ги гівно в ополонці*;

5. дієслово + *ги* + прикметник + назва одягу – *дертисі, ги старі калісони*;

6. дієслово + *ги* + дієприкметник – *кричати, ги різаний; кричати, ги недорізаний*;

Більшість фразеологічних одиниць, що відображають і позитивну, і негативну поведінку людини у навколишньому середовищі, мають структуру словосполучення. Серед них поширеними є такі структурно-семантичні моделі:

1. дієслово + назва частини тіла – *затуманювати голу (голову); махнути руков; опускати рукі; ломити карк; пропустити вухом*;

2. дієслово + назва тварини – *підкласти / підсунути свиню*;

3. дієслово + назва комахи – *бити бомкі*;

4. дієслово + назва музичного інструмента – *крутити гітару*;

5. дієслово + назва рідини – *каламутити воду*;

6. дієслово + назва речовини – *обрости жиром*;

7. дієслово + назва місця – *пуститисі берега; піти вулице́ма*;

8. дієслово + назва напою – *лишитисі горівкі*;

9. дієслово + назва імені – *крутити юра*;

10. дієслово + назва особи – *грати вар'ята*;

11. дієслово + назва проміжку часу – *збавлеті віку*;

12. дієслово + назва абстрактного поняття – *набратисі встиду*;

13. назва жанру + дієслово – *байкі розказувати*;

Діалектний фразеологізм *байкі розказувати* відрізняється від усіх попередніх протилежною структурою. Як бачимо, фразеологічних одиниць, структурна

модель яких дорівнює «дієслово + іменник» є досить багато. Окрім них, також зафіксовано фразеологізми, які мають таку будову:

1. дієслово + прислівник – *кірувати по-свому; зайти збоку;*
2. дієслово + займенник – *показати себе;*
3. дієслово + прикметник – *зробитися добрим;*

Структура наступних фразем складнішою. Серед них натрапляємо на такі моделі:

1. дієслово + прийменник + назва частини тіла – *збути з рук; в'їстися в печінку; відіймати від писка; дати по руках; сісти на голову; виссати з пальці;*
2. прийменник + назва частини тіла + дієслово – *з горла дерти;*
3. дієслово + прийменник + прикметник + назва частини тіла – *скрутити в баранічий ріг; сидіти з заложеними руками;*
4. дієслово + прийменник + назва абстрактного поняття – *сидіти над душов; доводити до гріха; взетися за розум;*
5. дієслово + прийменник + назва конкретного предмета – *зрівняти з земляов; завивати в папірці; сидіти над книжков;*
6. дієслово + прийменник + назва місця – *підвести під монастир;*
7. дієслово + прийменник + назва взуття – *взети під пантофель;*
8. дієслово + прийменник + назва частини тіла – *вратися в п'єрі;*
9. дієслово + прийменник + займенник – *іти на всьо; взетися за своє;*

Натрапляємо також на фразеологізми, структура яких є багатоконпонентною:

1. дієслово + іменник + прийменник + іменник – *лізти чортови в зуби; сховати кінці в воду;*
2. дієслово + прийменник + іменник + прийменник + іменник – *лізти поперед батька в пекло;*
3. дієслово + прийменник + займенник + прийменник + іменник – *забрати з собов у могилу;*
4. дієслово + прийменник + займенник + іменник – *корчити з себе дурня;*

Другорядними є фразеологічні одиниці, які за своєю структурою є прийменниковими конструкціями: *з-під рук; з руками й ногами;*

на свій страх і ризик. Серед них виділяємо такі структурно-семантичні моделі:

1. з-під + назва частини тіла – з-під рук;
2. з + назва частини тіла + й + назва частини тіла – з руками й ногами;
3. на + займенник + назва абстрактного поняття + і + назва абстрактного поняття – на свій страх і ризик;

Не менш поширеними є фразеологізми, що за будовою відповідають різним типам речення:

1. простому односкладному – *і не подумаю*;
2. простому двоскладному – *ги хтос підмінив*; *шарікі за ролікі заскакуют*; *смикнув чорт/дітько за язик*.
3. складному безсполучниковому – *не помажеш – не поїдеш*.

Отже, семантична група “Поведінка” налічує 64 семантичні ряди, а це свідчить про її багатогранність. Діалектні фразеологізми, що входять до її складу, відображають усі можливі прояви людської поведінки у суспільстві – від негативних до позитивних.

Семантична група “Суспільна оцінка людини”:

1. **“Впливовий”** (3 ФО): *велика пані* – поважна, впливова жінка; *великій пан* – поважний, впливовий чоловік; *сказати своє слово* – виявити себе у справі, вплинути на хід справи;
2. **“Пияк”** (2 ФО): *вмерлому з уха би віпив* – про пияка; *з шулька би віпив* – про пияка;
3. **“Набути авторитету”** (1 ФО): *вийти в люди* – зреалізувати можливості, набути авторитету;
4. **“Один одного варті”** (6 ФО): *ідно – н’є, а друге – дурне без горівкі / два кальоші пара / іден другого вартий* – один одного варті; *їке їхало, таке здибало / два чоботи пара* – один одного вартий; *одного полі ягода* – один одного вартий;
5. **“Бути обдуреним”** (1 ФО): *лишитисі в дурачках* – бути ошуканим, обдуреним;
6. **“Не мати авторитету”** (4 ФО): *невеликій пан* – чоловік чи хлопець, який не має впливу, авторитету в суспільстві; *невелика пані* – жінка чи дівчина, яка не має впливу, авторитету в суспільстві; *закороткі руки / руки короткі* – про того, хто має недостатньо прав чи впливу;
7. **“Нічого не вартий”** (1 ФО): *представляти собов* – про когось чи щось, не варте уваги;
8. **“Вільний від обов’язків”** (1 ФО): *мати розв’язані руки* – звільнитися від зобов’язань, обов’язків;
9. **“Очоловати щось”** (1 ФО): *взєти в свої руки* – почати керувати, очолити;
10. **“Вести розпусне життя”** (1 ФО): *піти по руках* – жити розпусно, вступати у безладні статеві стосунки (про жінку);
11. **“Займати помірковану позицію”** (1 ФО): *триматисі сердини* – утримуватися від рішучих дій, вчинків, займати помірковану позицію;

Серед фразеологізмів, що входять у цю семантичну групу, можна виділити такі структурно-семантичні моделі:

1. Назва ознаки + назва особи жіночої статі – *велика пані; невелика пані;*

2. Назва ознаки + назва особи чоловічої статі – *великій пан; невеликій пан;*
3. Назва ознаки + назва частини тіла – *закороткі руки;*
4. Назва частини тіла + назва ознаки – *руки короткі;*
5. Дієслово + назва ознаки + назва частини тіла – *мати розв'язані руки;*
6. Дієслово + по + назва частини тіла – *пити по руках;*
7. Дієслово + в + назва особи – *вийти в люди; лишитися в дурачках;*
8. Дієслово + займенник – *представляти собов;*
9. Дієслово + в + займенник + назва частини тіла – *взєти в свої руки;*
10. Назва числа + назва взуття + іменник – *два чоботи пара;*
11. Іменник + назва простору + назва рослини – *одного полі ягода;*

Зафіксовано також три діалектні фразеологізми, які за своєю структурою відповідають:

1. простому реченню – *їден другого вартій; вмерлому з уха би віпив; з шулька би віпив;*
2. складному складносурядному реченню – *їдно – п'є, а друге – дурне без горівкі;*
3. складному складнопідрядному реченню – *їке їхало, таке здибало;*

Не виявлено фразеологічних одиниць порівняльного характеру та прийменниково-іменникової конструкції.

Отже, діалектні фразеологізми цієї семантичної групи відображають оцінку людини у суспільстві. Серед них натрапляємо на одиниці, що характеризують людину з позитивного боку, як наприклад, *бути впливовим; набути авторитету; очолювати щось*. Також зафіксовані фразеологізми, які характеризують авторитет людини з негативного боку – *бути пияком; не мати авторитету; вести розпусне життя* тощо. Це свідчить про те, що у світі є люди, які прагнуть щось досягнути у своєму житті і мати певний авторитет серед оточення, а є люди, які про це не думають і яким байдуже їхнє значення у цьому суспільстві.

Семантична група “Успіх”:

1. **“Досягти чогось”** (8 ФО): *вхопити Бога за бороду* – досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного; *попасти в десятку* – влучити в ціль; *дістати з-під землі* – зробити неймовірне, досягнути неможливого; *трафитисі, ги сліпі курці зерно* – про несподівано вдалу знахідку, щасливу нагоду; *знайти кінці* – з’ясувати, дошукатися істини; *бути на кони* – бути у вигравному становищі; *будут люди з когось* – стане порядним, гідним, досягне становища в суспільстві; *далеко піти* – досягти великих успіхів, стати відомим;

2. **“Не щастити”** (9 ФО): *як не гівно, то тріска* – не щастить; *далеко не заїдеш* – не досягнеш очікуваного результату; *дістати по зубах* – зазнати невдачі, поразки; *іти ні з чим* – нічого не отримати; *сісти в кальошу* – зазнати невдачі, опинитися в незручній ситуації; *лишитисі ні з чим / з носом / коло розбитого корита* – залишитися без того, на що розраховував, ні з чим, зазнати невдачі; *мати пеха* – не мати щастя, везіння;

Цікавим з-поміж цих 10-ти фразеологічних одиниць є фразеологізм *мати пеха*. Саме слово *пех* означає “невезіння, прикрість, невдача, безталання”: “А Климова мама мала пеха. Зайшла перед шлюбом і перед шлюбом уродила мале”;¹⁴²

3. **“Щастити”** (2 ФО): *родитисі в сорочці* – про людину, якій в усьому щастить; *вдатисі, ги сліпі курці зерно* – несподівано пощастити;

4. **“Успішно справлятися з чимось”** (1 ФО): *давати си раду* – успішно справлятися із труднощами, турботами, клопотами;

5. **“Успішний”** (1 ФО): *лехкій на руку* – успішний;

Серед фразеологічних одиниць, що характеризують успіх людини, є лише одна порівняльна конструкція, яка має таку структурно-семантичну модель: дієслово + ги + прикметник + назва тварини + назва рослини – *трафитисі, ги сліпі курці зерночи вдатисі, ги сліпі курці зерно*. Ці дві порівняльні конструкції мають однакове значення, але відрізняються одним

¹⁴² Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремської, Ганна Дидик-Меуш. Лексикон львівський: поважно і на жарг. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія "Діалектологічна скриня"). – С. 433.

компонентом – дієсловом. Така варіантність свідчить про багатство української діалектної фразеології. Усі інші ФО мають структуру словосполучення, серед яких натрапляємо на такі структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва абстрактного поняття – *мати пеха*;
2. Дієслово + в + іменник з числовим значенням – *попасти в десятку*;
3. Дієслово + з-під + назва поверхні – *дістати з-під землі*;
4. Дієслово + по + назва частини тіла – *дістати по зубах*;
5. Дієслово + з + назва частини тіла – *лишитися з носом*;
6. Назва ознаки + в + назва частини тіла – *лехкій на руку*;
7. Дієслово + на + назва тварини – *бути на кони*;
8. Прислівник + дієслово – *далеко піти*;
9. Дієслово + в + назва взуття – *сісти в кальошу*;
10. Дієслово + в + назва одягу – *родитися в сорочці*;

Також зафіксовано діалектні фразеологічні одиниці більш складної конструкції, яким властива така структурно-семантична модель:

1. Дієслово + назва надприродної істоти + за + назва частини тіла – *вхопити Бога за бороду*;
2. Дієслово + прийменник + назва ознаки + назва посудини – *лишитися коло розбитого корита*;
3. Дієслово + ні + з + займенник – *лишитися ні з чим*;

Натрапляємо всього на дві фразеологічні одиниці, що за своєю будовою дорівнюють:

1. простому односкладному реченню – *далеко не заїдеш*;
2. простому двоскладному реченню – *будут люди з когось*;

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Успіх” характеризують досягнення людини у її житті переважно з позитивного боку. У цій групі є лише один семантичний ряд, який свідчить про те, що є люди, яким не щастить, яким важко щось досягнути, які часто зазнають невдач і опиняються у неприємній ситуації.

Семантична група “Віра”:

1. **“Невіруючий”** (1 ФО): *не вірити ні в Бога, ні в чорта* – ні в що не вірити;
2. **“Зневіритися”** (2 ФО): *впасти духом* – втратити віру у свої сили, зневіритися; *поставити хрест* – перестати покладати надії;
3. **“Вимолювати”** (1 ФО): *Христом-Богом молити* – вимолювати;
4. **“Чистий”** (1 ФО): *чистий, ги слеза* – надзвичайно чистий;

Недаремно чистоту та охайність людини порівнюють зі сльозою. Сльоза – це безбарвна прозора рідина, яка у народних повір’ях має велику очищувальну та цілющу силу щодо людських гріхів. Тому фразеологізм *чистий, ги слеза* вживають на позначення людини, яка має чисту душу, яка не заплямувала своє життя гріхами.¹⁴³

4. **“Важко повірити”** (1 ФО): *в страшному сні сі не присни* – про щось гнітюче, неприємне, дуже дивне, в існування чого важко повірити, чого не можна пояснити;
5. **“Божитися”** (1 ФО): *присігатисі хрестом* – божитися, клястися;
6. **“Сповідатися”** (1 ФО): *перше Причастіє* – перша церковна сповідь дитини, яку супроводжує урочистий обряд;

У семантичній групі “Віра” так само, як і в семантичній групі “Успіх” є лише одна порівняльна конструкція, що має таку просту структурно-семантичну модель: назва ознаки + *ги* + назва рідини – *чистий ги слеза*. Усі інші ФО, у яких відображені вірування нашого народу, мають будову словосполучення на зразок “дієслово + іменник”. Серед них виділяємо такі моделі:

1. Дієслово + назва чогось абстрактного – *впасти духом*;
2. Дієслово + назва предмету, що є символом релігії – *поставити хрест*;
присігатисі хрестом;
3. Назва надприродної істоти + дієслово – *Христом-Богом молити*;
4. Числівник + назва обряду – *перше Причастіє*;

¹⁴³Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – С. 552–553

Крім цього, натрапляємо на фразеологізм складнішої структури: не + дієслово + ні + в + назва надприродної істоти + ні + в + назва міфічної істоти – *не вірити ні в Бога, ні в чорта*. Також зафіксовано один фразеологізм, якому властива структура односкладного речення – *в страшному сні сі не присни*.

Фразеологізми семантичної групи “Віра” свідчать про те, що серед людей є ті, хто вірять в Бога і прагнуть очистити свою душу від гріхів, а є ті, хто дуже легко зневірюється у своєму житті і забуває про церкву і Бога. Як бачимо, символами віри виступають Бог, Христос, Святий дух, хрест, а символом зневіри найчастіше виступає чорт, диявол.

Отже, семантичне поле “Внутрішній світ” налічує 6 різноманітних семантичних груп, які відображають емоційний стан, розумові здібності, властивості пам'яті, позитивні та негативні риси характеру, поведінку та авторитет у суспільстві, успіх та вірування людини.

2.1.3. Семантичне поле “Дії та стани людини”

Семантична група “Рухатися”:

1. **“Бігти”** (7 ФО): *бічи, аж сі шпотати* – бігти дуже швидко; *давати чосу* – поспіхом утікати, бігти; *дати драла* – побігти, втекти; *летіти, як зварйований* – про швидкий, нестримний рух; *летіти гальона* – дуже швидко бігти; *патинкі губити* – швидко втікати, забиратися геть; *розбігтисі в ріжні боки* – розбігатися (у різні боки);
2. **“Раптово з’явитися”** (2 ФО): *вілізти, ги з-під землі / з’євитисі, ги з-під землі* – з’явитися раптово, несподівано;
3. **“Блукати”** (1 ФО): *блудом ходити* – блудити, блукати;
4. **“Поспішати”** (1 ФО): *аж вітер забирає з него / неї плац* – про того, хто дуже поспішає;
5. **“Зникнути”** (5 ФО): *ги вітром здуло* – несподівано або безслідно зникнути; *ги під землю провалитисі* – раптово, безслідно зникнути; *пропасти, ги камін у воду* – безслідно зникнути, пропасти; *піти за водов* – безслідно зникнути (про людину); *аж сі за ним закурило* – не стало видно, зникло щось;
6. **“Непорушний”** (1 ФО): *ги вкопаний* – непорушний, нерухомий;
7. **“Впасти”** (1 ФО): *впав, як довгий* – впасти рівно, пластом;
8. **“Переїхатися”** (1 ФО): *дурно перевезтисі* – поїхати і повернутися, не полагодивши запланованої справи;
9. **“Схопитися”** (1 ФО): *зірватисі на рівні ноги* – рвучко встати, піднятися, схопитися, зірватися;
10. **“Іти”** (4 ФО): *іти, ги черепаха / лізти, ги черепаха* – іти дуже повільно, не поспішаючи; *колисатисі, ги качка / жид на яйцях* – перевалюватися з ноги на ногу (під час ходьби);

Черепаха “у народних уявленнях” – володарка нижнього царства, що уособлює повільний рух та незграбність. Виразником цієї повільності виступає порівняльний фразеологізм *як черепаха* зі словами *ходити, іти*. У діалектному мовленні цей фразеологізм звучить так само, але різниться сполучником

іти, ги черепаха. Як бачимо, такий порівняльний фразеологізм може вживатися також з іншим дієсловом – *лізти, ги черепаха.*¹⁴⁴

11. “Повільний” (1 ФО): *ги три дни ніц не ів* – про дуже повільну, мляву людину;

12. “Розминатися” (1 ФО): *розминати кости* – рухаючись, позбуватися відчуття втоми, оніміння суглобів, розминатися;

13. “Зайти кудись” (3 ФО): *переступити поріг* – зайти до приміщення; *з порога* – щойно зайшовши до хати; *переступити поріг* – увійти, зайти;

14. “Писати” (1 ФО): *писати, ги курка лабов* – писати невиразно, неохайно;

15. “Почати щось робити” (1 ФО): *піти в рух* – почати використовувати;

16. “Рачкувати” (1 ФО): *лазити рачкі* – пересуватися рачки, рачкувати (перев. про малу дитину);

17. “Вирости” (1 ФО): *піти в штомбур*;

Виявлено 11 порівняльних конструкцій. Головними мотиваційними компонентами цих конструкцій, з якими найчастіше порівнюють рух людини є:

1. Назви тварин – *черепаха*;
2. Назви поверхні – *земля*;
3. Назви явищ природи – *вітер*;
4. Назви птахів – *курка*; *качка*;
5. Назви порід – *камін*;
6. Назви осіб – *жид*;
7. Назви ознаки – *зварйований*; *довгий*; *вкопаний*;

Серед них виділяємо такі різноманітні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + як + назва ознаки – *летіти, як зварйований*;
2. Дієслово + ги + з-під + назва поверхні – *вілізти, ги з-під землі / з’євитисі, ги з-під землі*;
3. Ги + назва явища природи + дієслово – *ги вітром здуло*;

¹⁴⁴Маркітантов Ю. О. Земноводні та плазуни в українській фразеології / Ю. О. Маркітантов // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2018. – Вип. 46. – С. 136

4. Ги + під + назва поверхні + дієслово – *ги під землю провалитисі*;
5. Дієслово + ги + назва породи + прийменник + назва рідини – *пропасти, ги камін у воду*;
6. Ги + назва ознаки – *ги вкопаний*;
7. Дієслово + ги + назва тварини – *іти, ги черепаха / лізти, ги черепаха*;
8. Дієслово + ги + назва птаха + на + назва їжі – *колисатисі, ги качка на яйцях*;
9. Дієслово + ги + назва особи + прийменник + назва їжі – *колисатисі, ги жид на яйцях*;

10. Дієслово + ги + назва птаха + назва частини тіла – *писати, ги курка лобов*;

Серед ФО, що за своєю будовою відповідають словосполученню, виокремлюємо такі основні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва фізичного процесу – *давати чосу*;
2. Дієслово + в + назва процесу – *іти в рух*;
3. Дієслово + присудкове слово – *дати драла*;
4. Назва взуття + дієслово – *патинкі губити*;
5. Дієслово + прислівник – *летіти гальона; лазити рачкі*;
6. Прислівник + дієслово – *дурно перевезтисі*;
7. Дієслово + назва частини будівлі – *переступити поріг*;
8. Дієслово + назва частини тіла – *розминати кости*;
9. Дієслово + на + назва ознаки + назва частини тіла – *зірватисі на рівні ноги*;
10. Дієслово + в + назва ознаки + назва напрямку руху – *розбігтисі в різні боки*;
11. Дієслово + за + назва рідини – *іти за водов*;
12. Дієслово + в + назва частини дерева – *іти в штомбур*;

Зафіксовано лише один фразеологізм, який є прийменниково-іменниковою конструкцією і має таку структурно-семантичну модель: з + назва частини будівлі – *з порога*;

Також натрапляємо на два фразеологізми, що за своєю структурою відповідають:

1. простому двоскладному реченню – *аж вітер забирає з него / неї плащ*;
2. простому односкладному реченню – *аж сі за ним закурило*;

Отже, у діалектних фразеологізмах семантичної групи “Рухатися” зафіксовано різні за своїм характером і способом види рухів, що притаманні людині. Серед них натрапляємо на фразеологізми, що відображають рухи маленької дитини, як наприклад, *лазити рачкі* чи *піти в штомбур*, а також на фразеологізми, що описують рухи, які вже характерні дорослій сформованій людині – *зірватисі на рівні ноги*; *дати драла*; *летіти як зварйований*.

Семантична група “Фізичний стан”:

1. **“П’яний”** (15 ФО): *на очи не видіти* – бути дуже п’яним; *під випивков* – напідпитку; *вдарити в голу (голову)* – про стан алкогольного сп’яніння; *на п’єну голу (голову) / під градусом* – у стані сп’яніння, напідпитку; *під газом / під мухов* – у нетверезому стані, напідпитку; *залєти сліпаке* – випити надмір алкоголю, бути п’яним; *заливатисі потом* – пити надмір алкоголю, напиватися до нестями; *зазирати до келішка* – зловживати алкоголем, випивати; *лізти рачкі* – ледве йти (про п’яного); *напитися, як пацєта* – випити надмір алкоголю; *п’єний, гичіп / ги мотика* – дуже п’яний; *нажертисі, як свинє* – вжити надмір алкоголю;

Дуже часто п’яних людей порівнюють з чіпом, і це не випадково. Як відомо, чіп – це конусоподібна дерев’яна пробка для закорковування отвору в якійсь посудині, переважно в бочці. Оскільки чопом затикали здебільшого ємності з хмільними напоями, то він символізує пиятику. Діалектний фразеологізм *п’єний, ги чіп* має відповідник у літературній мові – *п’яний як чіп*. Крім цього, слово “*чіп*” також асоціюється з дурістю.¹⁴⁵

2. **“Втомлений”** (14 ФО): *іден Бог знає* – вираження стану неймовірної наруги, втоми, волі; *валитисі з ніг* – бути дуже втомленим, виснаженим; *на очи не видіти* – бути дуже втомленим, спрацьованим, не мати часу на відпочинок; *світа Божого не видіти* – бути дуже втомленим, спрацьованим, не мати часу на відпочинок; *ноги віходити / збитисі з ніг* – дуже втомитися, знесилитися від ходіння у пошуках, клопотах; *ледве дихати* – бути дуже втомленим, виснаженим; *ги та мокра курка* – дуже втомлений, вимучений, виснажений; *впасти плячком* – бути дуже втомленим, знесиленим; *ги поламаний* – замучений, виснажений, знесилений; *надірвати пупець* – перевтомитися, знесилитися від надмірного фізичного напруження, тяжкої роботи; *ги розварений* – розслаблений, розморений, не зосереджений, утомлений; *рук не*

¹⁴⁵Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970–1980. – С. 340.

чути – про відчуття втоми, виснаження, знесилення; *руки не слухаються* – про важкість виконання роботи через слабкість, втому, кваліть;

3. “Померти” (7 ФО): *віддати Богу душу* – померти; *вінести вперед ногами* – про покійника; *гегі задерти* – раптово померти; *дуба врзати* – померти; *недовго потегне* – про того, хто помирає; *знайти кінець* – загинути, померти; *на руках* – у чийсь присутності (перев. померти);

4. “Мати викидень” (1 ФО): *мати викідиш* – народити мертву дитину, втратити дитину;

5. “Голодний” (3 ФО): *голоден, ги вовк* – дуже голодний; *ги три дни ніц не їв* – про дуже голодну людину; *кешкі марша грают* – про відчуття голоду, сильне бажання їсти;

Фразеологізм *голоден, ги вовк* пов’язаний із уявленнями нашого народу про те, що саме вовк є найбільш голодною твариною. У літературній мові ми часто чуємо вираз *голодний як вовк*. Крім вовка, на позначення голоду у фразеологізмах може виступати собака (*голодний як собака чи пес; виголодався як собака в пашенній ямі*). Проте частіше цю позицію займає вовк. У літературній мові є ціла низка таких фразеологізмів: як голодні вовки на вівцю, вовчий апетит, вовча хіть до їжі, їсть як вовк, вовчу хворобу має, вовчий зуб/горло має. Популярними є також такі вислови: *вовк кишки догризає* (хто-небудь дуже хоче їсти), *вовчу звізду побачити* (терпіти голод, нужду, вити з голоду).¹⁴⁶

6. “Пити” (4 ФО): *промочити горло* – випити (перев. алкоголю); *шос у горлі деренчит* – про бажання випити алкоголю; *випити їдним духом* – випити одним ковтком, залпом; *пити, як Гусьцьо* – про того, хто випиває багато рідини;

7. “Сидіти” (2 ФО): *сидіти, як курка на бантах* – сидіти дуже високо; *сидіти каменем* – сидіти непорушно;

8. “Наїстися” (2 ФО): *напхати бебех* – наїстися; *напхати кешку* – наїстися до несхочу;

¹⁴⁶Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 146

9. “Змерзнути” (5 ФО): *гусяча шкєра* – шкіра, покрита пухирцями, що з’являються від холоду або нервового збудження; *зимно, ги в псарни* – дуже холодно, зимно; *зуб на зуб не попадає* – тремтіти від холоду або з переляку; *змерзнути, ги пес* – дуже замерзнути; *пробирає аж до кісток* – про відчуття сильного холоду;

Діалектний фразеологізм *гусяча шкєра* має відповідник у літературній мові – гусяча шкіра. Тут ми помічаємо лише фонетичні відмінності. Не важко зрозуміти, чому так говорять. Коли людина відчуває холод чи страх, у неї на шкірі з’являються невеликі пухирці, які роблять її шкіру подібною на гусячу. Як правило, шкіра гуски має невеличкі цятки, схожі на мурашок. Також нерідко ми можемо почути такі вислови, як “мурашки по шкірі побігли” чи “волосся стало дибки”.

10. “Погано/добре спати” (2 ФО): *спати, як птах на галузі* – неміцно, чутливо спати; *спати, ги забитий* – дуже міцно спати;

11. “Хотіти спати” (1 ФО): *потігнуло на сон* – захотілося спати;

12. “Приплив енергії” (5 ФО): *друге дихані* – приплив сил, поява нових можливостей; *кров грає / кров заговорила* – про приплив сили, енергії; *ше довго потєгне* – про того, хто ще повний сили та енергії; *розправити плечі* – відчуття появу нової сили, енергії;

13. “Не хотіти їсти/пити” (1 ФО): *так, ги не дуже* – зовсім не хочеться (про їжу, напої);

14. “Відпочити” (2 ФО): *перевести дух / звести дух* – зробити коротку перерву, перепочити;

15. “Довго жити” (1 ФО): *два віка (вікє) жити* – жити дуже довго;

16. “Закотити очі” (1 ФО): *зав’єрити очі* – звести очі догори, закотити очі;

17. “Пітніти” (1 ФО): *заливатисі потом* – сильно пітніти;

18. “Задрімати” (1 ФО): *заснути на волос* – задрімати на мить;

19. “Завмерти” (1 ФО): *затаєти дух* – принишкнути, завмерти;

20. “Перекусити” (1 ФО): *кєнути на зуб* – перекусити;

21. **“Мати біль”** (2 ФО): *хопила колька* – стало боляче, заколело; *ги руков знело* – дуже швидко, раптово минуло (перев. про біль);
22. **“Лежати”** (2 ФО): *крижом лежєти* – лежати, розкинувши руки; *лягти, аби сі сало зав’єзало* – лягти, поївши;
23. **“Гаряче”** (1 ФО): *ги в кузьні* – дуже душно, гаряче;
24. **“Мати апетит”** (1 ФО): *ги добре паце* – який має надмірний апетит;
25. **“Стан запаморочення”** (1 ФО): *ги п’єний* – у стані напівсвідомості, запаморочення;
26. **“Поправитись”** (1 ФО): *дістати пискі* – погладшати, поправитися;
27. **“Бути побитим”** (1 ФО): *дістати по писку* – бути побитим;
28. **“Згоріти”** (1 ФО): *піти з димом* – згоріти, пропасти;
29. **“Отямитися”** (1 ФО): *прийти в себе* – опритомніти, отямитися;
30. **“Рости”** (1 ФО): *рости, ги на дріжджох* – дуже швидко рости (перев. про дітей);
31. **“Погане самопочуття”** (1 ФО): *не по собі* – погано (про самопочуття); незручно, ніяково;

Серед фразеологізмів на позначення фізичного стану людини досить продуктивними є порівняльні конструкції, яких виявлено 19. Головними мотиваційними компонентами у їхньому складі переважно виступають:

1. Назви тварин – *пацєта; свинє; вовк; пес;*
2. Назви знарядь праці – *чіп; мотика;*
3. Назви птахів – *курка; гусьцьо; птах;*
4. Назви приміщень – *корчма; кузня;*
5. Назви частини тіла – *рука;*
6. Назви речовин – *дріжджі;*
7. Назва ознаки – *поламаний; розварений; забитий; п’єний;*

Виділяємо такі поширені структурно-семантичні моделі цих порівняльних конструкцій:

1. Дієслово + як + назва тварини – *напитися, як пацєта; нажертисі як свинє;*
2. Назва ознаки + ги + назва знаряддя праці – *п’єний, ги чіп / ги мотика;*

3. Ги + та + назва ознаки + назва птаха – *ги та мокра курка*;
4. Ги + прикметник – *ги поламаний*; *ги розварений*; *гип'єний*;
5. Назва ознаки + ги + назва тварини – *голоден*, *ги вовк*;
6. Дієслово + як + назва птаха – *пити як Гусьцьо*;
7. Дієслово + як + назва птаха + на + назва частини дерева – *спати як птах на галуззі*;
8. Дієслово + як + назва птаха + на + назва місця – *сидіти як курка на бантах*;
9. Дієслово + ги + назва тварини – *змерзнути*, *ги пес*;
10. Прислівник + ги + в + назва приміщення – *зимно*, *ги в псарни*;
11. Дієслово + ги + назва ознаки – *спати*, *ги забитий*;
12. Ги + назва частини тіла + дієслово – *ги руков знєло*;
13. Ги + назва ознаки + назва тварини – *ги добре паце*;
14. Ги + в + назва приміщення – *ги в кузьні*;
15. Дієслово + ги + на + назва речовини – *рости ги на дріжджох*;

Усі інші ФО, що характеризують фізичний стан людини, мають будову словосполучення і серед них зафіксовано такі структурно-семантичні моделі:

1. На + назва частини тіла + не + дієслово – *на очи не видіти*;
2. Дієслово + в + назва частини тіла – *вдарити в голу (голову)*;
3. Дієслово + з + назва частини тіла – *валитисі з ніг*;
4. На + назва ознаки + назва частини тіла – *на п'єну голову*;
5. Дієслово + назва частини тіла – *залєти сліпаке*;
6. Дієслово + назва рідини – *заливатисі потом*;
7. Дієслово + прислівник – *лізти рачкі*;
8. Дієслово + до + назва посуду – *зазирати до келішка*;
9. Назва частини тіла + дієслово – *ноги віходити*;
10. Прислівник + дієслово – *ледве дихати*;
11. Дієслово + назва їжі – *впасти пляцком*;
12. Назва частини тіла + не + дієслово – *рук не чути*;
13. Дієслово + назва надприродної істоти + назва абстрактного поняття – *віддати Богу душу*;

14. Дієслово + в + займенник – *прийти в себе*;
15. Дієслово + прислівник + назва частини тіла – *вінести вперед ногами*;
16. Назва дерева + дієслово – *дуба врізати*;
17. Дієслово + назва фізичного процесу – *мати вікідши*;
18. Присвійний прикметник + назва частини тіла – *гусяча шкєра*;
19. Дієслово + прийменник + назва фізичного процесу – *потігнуло на сон*;
20. Дієслово + назва абстрактного поняття – *затаєти дух*;
21. Дієслово + з + назва явища природи – *піти з димом*;

Є невелика частка прийменникових конструкцій, яким притаманні такі структурно-семантичні моделі:

1. Під + назва комахи – *під мухов*;
2. Під + назва речовини – *під газом*;
3. Під + назва напою – *під випивков*;
4. Під + назва одиниці виміру – *під градусом*;
5. На + назва частини тіла – *на руках*;
6. Не + по + займенник – *не по собі*;

Невелику частку займають фразеологічні одиниці, що відповідають різним типам речення:

1. простому двоскладному реченню – *іден Бог знає; ги три дни ніц не їв; кєшкі марша грают; шос у горлі деренчит; зуб на зуб не попадає; ше довго потєгне; кров грає / кров заговорила; хопила колька*;
2. складному складнопідрядному реченню – *лягти, аби сі сало зав'єзало*.

Отже, у фразеологізмах цієї семантичної групи відображено різноманітні фізичні стани, які характерні для людини. Серед них натрапляємо на загальний стан, тобто той, який властивий кожній людині, – *пити, їсти, сидіти, хотіти спати, померти*, а також на стан конкретного характеру, який залежить від певної життєвої ситуації, у яку потрапила людина – *бути побитим; мати викидень; згоріти; довго жити; бути п'яним*.

Семантична група “Матеріальний стан”:

1. **“Бідний”** (29 ФО): *з біднї вийти* – зазнати бідності, нужди; *бідний, аж синий* – дуже бідний; *вік калатати* – жити в біді, без любові, миру і злагоди; *гівно мати* – нічого не мати; *знайти біднї на гладкі дорозі / знайти біднї на голім місци* – несподівано опинитися у скрутному, безвихідному становищі; *не мати, де голу (голову) прихїлити* – бути самотнім; *холод і голод* – важкі життєві умови, бідність; *ні гроша не мати* – бути бідним, не мати засобів для існування; *ні кола ні двора* – про дуже бідну людину; *не мати, де дітисі* – не мати власного житла; *попасти дітькови в зуби/попасти чортови в зуби/попасти до дітька в зуби/попасти до чорта в зуби* – опинитися у скрутї, у біді; *сидїти з голов задницев* – не мати засобів для існування; *ніц не зробиш/шо зробиш* – про стан безвиході; *поставити зуби на клинок* – не мати що їсти, голодувати; *лишитисі в їдні сорочці* – дійти до матеріальної скрути; *зводити кінці з кінцєма/кінці з кінцєма сі не сходєт* – важко справлятися із труднощами, нестатками; *не по кішени* – дуже дорого, не відповідно до заробітку; *не мати ні копійкі за душов* – бути бідним, не мати грошей, засобів до існування; *лишитисі без штанів/в їдні сорочці/лишитисі, ги на леді* – залишитися без засобів існування; *лишити порткі* – все втратити; *пхати біднї поперед себе* – жити в бідності, нужді;

2. **“Багатий”** (10 ФО): *біситисі з жиру* – вередувати з розкошів, неробства, часто порушуючи моральні норми; *чутисі, ги у Бога за дверима* – почуватися захищеним, жити в достатках, заможнo; *чутисі, ги у Бога за пазухов* – почуватися захищеним, жити в достатках, заможнo; *вбратисі на всьо готове* – отримати повне забезпечення; *з горла пре* – про надмірне багатство, розкіш; *золоте дно* – невичерпне джерело прибутків, багатства; *жити з форсом* – жити забезпечено, у розкошах, достатках; *мати збоку* – мати додатковий прибуток, підробіток; *грошей кури не клюют* – дуже багато грошей; *ги в раю* – у розкошах, заможнo (про триб життя);

3. **“Заборгувати”** (1 ФО): *зайти в довги* – заборгувати;

4. **“Витрачати гроші”** (5 ФО): *вікідати на вітер/пускати на вітер* – легковажно, намарно витрачати гроші чи майно; *сипати грїшми* – витрачати

надмірно великі суми грошей; *датисі коштувати* – витратитися; *влетіти в добру копійку* – непередбачено витратити багато грошей;

5. **“Не заробити нічого”** (1 ФО): *доробитисі, ги голий в терню* – нічого не заробити;

6. **“Матеріально залежний”** (2 ФО): *сидіти на карку* – бути під опікою, на утриманні, бути несамотійним, матеріально залежним; *на руках* – під чиеюсь опікою, на чиемусь утриманні;

7. **“Орендувати квартиру”** (1 ФО): *бути на кватири* – кватирувати;

8. **“Невідомо що придбати”** (1 ФО): *купити kota в мішку* – придбати невідомо що;

9. **“Фінансові втрати”** (1 ФО): *бити по кішени* – призводити до значних фінансових витрат;

10. **“Не мати грошей”** (2 ФО): *у кішеньох вітер свище* – немає грошей; *без копійки* – цілком без грошей;

11. **“Скрутна ситуація”** (4 ФО): *нічо сі не лишеє* – немає іншого виходу; *то на п'єту, то на пальці* – про безвихідне становище; *нема ради/спасу* – про безвихідь, скрутну ситуацію;

12. **“Стати жебраком”** (1 ФО): *піти з торбами* – стати жебраком;

13. **“Отримати земельну ділянку”** (1 ФО): *дістати пляц* – отримати земельну ділянку під забудову;

14. **“Легкий заробіток”** (1 ФО): *довгий рубель* – легкий, перев. значний заробіток;

15. **“Нечесно збагачуватися”** (1 ФО): *рукі гріти* – нечесно, незаконно збагачуватися;

Серед діалектних фразеологічних одиниць, що характеризують матеріальне становище людини у суспільстві, зафіксовано лише п'ять порівняльних конструкцій. Головними компонентами у їхньому складі виступають:

1. Назва явища природи – *лід*;

2. Назва надприродної сили – *Бог*;

3. Назва біблійного місця – *рай*;

4. Назва ознаки – *голий*;

Виокремлюємо такі основні структурно-семантичні моделі порівняльних фразеологічних одиниць:

1. Дієслово + *ги* + *на* + назва явища природи – *бути ги на леді*;

2. Дієслово + *ги* + *у* + назва надприродної сили + прийменник + назва частини тіла – *чутисі ги у Бога за пазухов*;

3. Дієслово + *ги* + прийменник + назва надприродної сили + прийменник + назва отвору – *чутисі ги у Бога за дверима*;

4. *Ги* + *в* + назва біблійного місця – *ги в раю*;

5. Дієслово + *ги* + назва ознаки + *в* + назва рослини – *доробитисі ги голий в терню*;

Більшу частку серед фразеологізмів, що характеризують матеріальний стан людини, займають конструкції, які відповідають словосполученню.

Найпоширенішими є такі їхні структурно-семантичні моделі:

1. *З* + назва абстрактного поняття + дієслово – *з біди вийти*;

2. Назва ознаки + *аж* + назва ознаки – *бідний, аж синий*;

3. Назва проміжку часу + дієслово – *вік калатати*;

4. Назва абстрактного + *і* + назва абстрактного поняття – *холод і голод*;

5. *Ні* + назва міри вартості + *не* + дієслово – *ні гроша не мати*;

6. Дієслово + *з* + назва ознаки + назва частини тіла – *сидіти з голов задницев*;

7. Дієслово + назва нечистої сили + *в* + назва частини тіла – *попасти чортови в зуби*;

8. Дієслово + *до* + назва нечистої сили + *в* + назва частини тіла – *попасти до дитька в зуби*;

9. Дієслово + назва частини тіла + *на* + назва земельного угіддя – *поставити зуби на клинок*;

10. Дієслово + *в* + назва ознаки + назва верхнього одягу – *лишитисі в їдні сорочці*;

11. Дієслово + *без* + назва нижнього одягу – *лишитисі без штанів*;

12. Дієслово + назва нижнього одягу – *лишити порткі*;
13. Дієслово + з + назва речовини – *біситисі з жиру*;
14. З + назва частини тіла + дієслово – *з горла пре*;
15. Дієслово + прислівник – *мати збоку*;
16. Дієслово + з + абстрактне поняття – *жити з форсом*;
17. Назва ознаки + назва поверхні – *золоте дно*;
18. Дієслово + назва міри вартості – *сипати грішми*;
19. Дієслово + на + явище природи – *вікідати на вітер пускати на вітер*;
20. Дієслово + в + назва ознаки + назва грошової одиниці – *влетіти в добру копійку*;
21. Дієслово + на + назва частини тіла – *сидіти на карку*;
22. Дієслово + на + назва приміщення – *бути на квартири*;
23. Дієслово + назва тварини + в + назва вмістилища – *купити kota в мішку*;
24. Дієслово + по + назва частини одягу – *бити по кішени*;
25. Дієслово + з + назва вмістилища – *піти з торбами*;
26. Дієслово + назва ділянки – *дістати пляц*;
27. Назва ознаки + назва грошової одиниці – *довгий рубель*;
28. Назва частини тіла + дієслово – *рукі гріти*;

Окрім цього, також натрапляємо на прийменниково-іменникові конструкції, серед яких виділяємо такі структурно-семантичні моделі:

1. Не + по + назва вмістилища – *не по кішени*;
2. На + назва частини тіла – *на руках*;
3. Без + назва грошової одиниці – *без копійкі*;
4. То + на + назва частини тіла + то + на + назва частини тіла – *то на п'єту, то на пальці*;
5. Ні + назва конкретного предмета + ні + назва ділянки – *ні кола ні двора*;

Зауважимо, що фразеологізмів прийменниково-іменникової конструкції є дуже мало і вони не є продуктивними. Зафіксовано фразеологічні одиниці, що за своєю структурою є складнішими і відповідають:

1. складному складнопідрядному реченню – *не мати, де голу (голову) прихилити; не мати, де дітисі;*

2. простому односкладному реченню – *ніц не зробиш/шо зробиш; нема ради/спасу; нічо сі не лишеє;*

3. простому двоскладному реченню – *кінці з кінцема сі не сходєт; грошей кури не клюют; у кішеньох вітер свище;*

Серед фразеологізмів цієї групи поширені як прості, так і складні реченнєві конструкції.

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Матеріальний стан” відображають як бідне і злиденне становище людини у суспільстві, так і багате та розкішне життя. За нашими спостереженнями, більшість з них описують саме важке скрутне становище, у якому опинилася людина. Це може бути пов’язано з тим, що у регіоні, у якому фіксували діалектний фразеологічний матеріал, бідні люди переважали над багатими. Тут вагому роль відіграв реальний соціальний чинник. Як правило, бідних людей є завжди більше, ніж багатих. Відповідно у семантичній групі “Матеріальний стан” більше є фразеологізмів із негативним відтінком значення.

Семантична групи “Працювати”:

1. **“Їхати на заробітки”** (1 ФО): *іти (їхати) на бураке* – їхати на заробітки обробляти буряки;
2. **“Виробляти спиртні напої”** (1 ФО): *вігнати горівкі* – одержати самогон у процесі перегонки;
3. **“Зробити щось дуже якісно”** (1 ФО): *вішлемувати, як Долько струнєнку* – дуже якісно зробити;
4. **“Чарувати”** (1 ФО): *відбирати молоко* – за допомогою чарів зробити так, що в корови пропаде молоко або втратить жирність;
5. **“Робити щось даремно”** (1 ФО): *носити воду решетом* – робити намарно, даремно;
6. **“Служити в армії”** (2 ФО): *піти до войска* – розпочати службу в армії; *був в есесах* – бути вояком Дивізії;
7. **“Підковувати коня”** (3 ФО): *давати дутку* – закладати дутку на верхню губу коневі під час підковування; *кувати на остро* – підковувати коня на чотири ноги; *кувати на просто* – підковувати коня на передні ноги;
8. **“Накривати стіл”** (5 ФО): *закладати стів* – накривати стіл, розставляючи посуд, страви, сервірувати; *заладити/заложити стів* – накрити стіл, розставивши посуд, страви; *приладити сьців/накрити на стів* – засервірувати, накрити стіл;
9. **“Газифікувати”** (1 ФО): *закладати газ* – газифікувати;
10. **“Куховарити”** (3 ФО): *закрутити слоїкі* – приготувати домашні консерви; *втерти плячків* – насмажити дерунів; *пошеткувати капусту* – наквасити капусту;
11. **“Пломбувати зуби”** (1 ФО): *класти пломбу* – пломбувати;
12. **“Виконувати просту роботу”** (2 ФО): *до Пацікова кози пасти* – про просту, примітивну роботу; *старший куда пішлют* – той, хто виконує дрібні, некваліфіковані доручення;
13. **“Виконувати брудну роботу”** (1 ФО): *бикам хвосту крутити* – виконувати примітивну (перев. брудну), непрестижну роботу;

14. **“Вести бізнес”** (1 ФО): *крутити грішми* – вміло вести бізнес;
15. **“Ледарювати”** (1 ФО): *лежньомлежєти* – нічого не робити, ледарювати;
16. **“Зробити дуже багато”** (1 ФО): *перевернути гори* – виконати велику, непосильну роботу, зробити дуже багато;
17. **“Заготовляти пух”** (1 ФО): *дерти п’єрі* – заготовляти пух, віддираючи його від твердої основи пір’я;
18. **“Бути комуністом”** (1 ФО): *з червоним піднебіньом* – про комуніста;
19. **“Піти по гриби”** (1 ФО): *піти на гриби* – піти по гриби;
20. **“Піти по ягоди”** (1 ФО): *піти у ягоди* – піти по ягоди;
21. **“Споруджувати щось”** (1 ФО): *побудуватисі у межу* – спорудити будівлю поряд із сусідньою садибою;
22. **“Заклопотаний”** (3 ФО): *не мати, коли вгору сі подивити* – бути дуже зайнятим, заклопотаним; *не мати коли в голу (голову) пошкрібатисі* – цілком не мати часу; *руки не доходєт* – про велику зайнятість, брак часу;
23. **“Наводити лад”** (3 ФО): *зробити повний порєдок* – навести лад відповідно до певних вимог, правил, упорядкувати; *поробити порєдкі* – поприбирати; *привести до путє* – полагодити, упорядкувати;
24. **“Організувати щось”** (1 ФО): *навести порєдок* – домогтися злагоджености та організованости в діях, дисципліни;
25. **“Працювати за певних умов”** (1 ФО): *в сухє робити* – працювати за сприятливих погодних умов;
26. **“Працювати не поспішаючи”** (1 ФО): *робити, ги мокре горит* – працювати повільно, мляво, не поспішаючи;
27. **“Працювати безрезультатно”** (2 ФО): *за пєсю матір робити* – працювати без належної платні; *ні за собов ні перед собов* – про людину, яка працює, але наслідків у роботі не видно або вони надто мізерні;
28. **“Працювати дуже важко”** (1 ФО): *робити за трох* – важко, виснажливо працювати, робити по-чорному;
29. **“Сумлінно працювати”** (1 ФО): *не покладати рук* – сумлінно, із великим завзяттям;

30. **“Заготовляти сіно”** (1 ФО): *робити сіно* – заготовлювати сіно на зиму (косити, висушувати і складати);
31. **“Защемити щось”** (1 ФО): *взєти в роскїп* – защемити розколеною палицею;
32. **“Робити стежку”** (1 ФО): *вікїдати рос плугу* – зробити за плугом стежку між рядами посаженої картоплі (завершальний етап робіт після садіння картоплі);
33. **“Робити вручну”** (1 ФО): *від руке* – вручну;
34. **“Торгувати”** (1 ФО): *з рук* – у приватної особи, не через торгову мережу (купувати, продавати);
35. **“Копати яму”** (1 ФО): *рушити яму* – почати копати яму для поховання;
36. **“Вправний у роботі”** (3 ФО): *золоті руки* – про вправну, умілу, фахову людину; *лехка рука* – про вправну, умілу, фахову людину; *на всі руки майстер* – вправна, вмїла людина, добрий фахівець;

Перші дві фразеологічні одиниці мають однакову структурно-семантичну модель: прикметник + іменник “рука”. Під словом “руки” у цих двох фразеологізмах ми розуміємо майстерність господарського спрямування. Як відомо, на Русі завжди був дефіцит кадрів, тому і цінували умільців на вагу золота. Можливо, саме звідси походить фразеологізм *золоті руки*. Зафіксовані у праці фразеологічні одиниці відрізняються від літературних відповідників лише фонетичними компонентами.

Серед фразеологічних одиниць, які відображають різноманітні види діяльності людини, зовсім непродуктивними є фразеологізми порівняльної конструкції. Зафіксовано лише дві порівняльні конструкції, яким властива така структурно-семантична модель:

1. Дієслово + як + назва особи + назва предмета – *вішлємувати, як Долько струнєнку*;
2. Дієслово + ги + назва ознаки + дієслово – *робити ги мокре горит*;

Усі інші фразеологізми, які входять до складу цієї семантичної групи, мають структуру словосполучення на зразок “дієслово + іменник”, а також

“прикметник + іменник”. Серед них виділяємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва напою – *вігнатигорівкі; відбирати молоко;*
2. Дієслово + назва музичного інструмента – *давати дутку;*;
3. Дієслово + назва меблів – *закладати стів; заладити/заложити стів;*
4. Дієслово + назва речовини – *закладати газ; класти пломбу;*
5. Дієслово + назва їжі – *закрутити слоїкі; пошткувати капусту;*
6. Дієслово + назва міри вартості – *крутити грішми;*
7. Дієслово + географічна назва – *перевернути гори;*
8. Дієслово + назва частини тіла – *дерти п'єрі;*
9. Дієслово + назва стану – *поробити порєдкі; навести порєдок;*
10. Дієслово + назва трави – *робити сіно;*
11. Дієслово + назва заглиблення – *рушити яму;*
12. Назва ознаки + назва частини тіла – *золоті руки*

Натрапляємо також на фразеологізми, які мають трикомпонентну структуру, до складу якої входить “дієслово + прийменник + іменник”. Серед них виокремлюємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + на + назва рослини – *іти (їхати) на бураке;*
2. Дієслово + до + назва збройних сил – *піти до войска;*
3. Дієслово + в + назва службового стану – *був в есесах;*
4. Дієслово + на + прислівник – *кувати на остро; кувати на просто;*
5. Дієслово + на + назва меблів – *накрити на стів;*
6. Дієслово + у + назва рослини – *піти у ягоди;*
7. Дієслово + у + назва лінії поділу – *побудуватисі у межу;*
8. Дієслово + до + назва стану – *привести до путє;*
9. Дієслово + за + числівник – *робити за трох;*

Зафіксовано також трикомпонентні фразеологічні одиниці, які мають такі структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва рідини + назва господарського приладдя – *носити воду решетом;*

2. З + прикметник + назва частини тіла – *з червоним піднебіньом*;
3. Не + дієслово + назва частини тіла – *не покладати рук*;
4. Назва тварини + назва частини тіла + дієслово – *бикам хвосту крутити*;
5. Дієслово + назва ознаки + назва стану – *зробити повний порєдок*;
6. На + назва ознаки + назва частини тіла + назва особи чоловічої статі – *на всі руки майстер*;

Натрапляємо також на прийменниково-іменникові конструкції, серед яких виділяємо такі структурно-семантичні моделі:

1. Від + назва частини тіла – *від руке*;
2. З + назва частини тіла – *з рук*;
3. Ні...за + займенник + ні...перед + займенник – *ні за собов ні перед собов*;

Виявлено фразеологізмів зі структурою речення таких типів:

1. простого односкладного – *старший куда пішлют*;
2. простого двоскладного – *руки не доходєт*;
3. складного складнопідрядного – *не мати, коли вгору сі подивити; не мати коли в голу (голову) пошкрібатисі*;

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Працювати” відображають різні види діяльності, які притаманні людині. Деякі з них чітко вказують на конкретну професію людини, як наприклад, лікар-стоматолог чи коваль, а деякі описують прості побутові справи, якими займається кожен з нас у своєму домі, як наприклад, куховарство чи прибирання. Також серед них є одиниці, які дають позитивну чи негативну оцінку праці людини, до прикладу, працювати сумлінно і працювати безрезультатно, та одиниці, що вказують на умови і спосіб праці – робити щось вручну чи працювати за сприятливих умов. Все це свідчить про те, що фразеологізми цієї семантичної групи є багатограними і торкаються багатьох сфер трудової діяльності людини.

Семантична група “Говорити”:

1. **“Говорити тихо”** (2 ФО): *говорити, ги з-під землі* – говорити тихо, неголосно, приглушено; *говорити про себе* – говорити ледь чутно, пошепки, не для слухачів;
2. **“Говорити чітко”** (1 ФО): *говорити, як Отченаш* – говорити, відповідати чітко, не затинаячись;
3. **“Висловлюватися”** (2 ФО): *попасти в десятку* – влучно висловитися; *роззівити писк* – почати говорити, висловити бажання;
4. **“Втратити здатність говорити”** (1 ФО): *віднести мову* – втратити здатність говорити;
5. **“Нагадувати про щось”** (1 ФО): *писка проговорити* – часто нагадувати про щось;
6. **“Постійно повторювати щось”** (1 ФО): *пластинку му (ї) зайло* – про того, хто безперервно щось повторює;
7. **“Вести пусті розмови”** (1 ФО): *переливати з пустого в порожнє* – повторювати те саме, ведучи непотрібні або малозмістовні розмови;
8. **“Базікати”** (5 ФО): *молоти язиком; клепати язиком; лопотіти язиком; плескати язиком; талапати язиком;*

З-поміж фразеологічних одиниць цієї непродуктивної семантичної групи натрапляємо лише на дві порівняльні конструкції такої структурно-семантичної моделі:

1. Дієслово + *ги* + *з-під* + назва поверхні – *говорити, ги з-під землі;*
2. Дієслово + *як* + назва молитви – *говорити, як Отченаш;*

Ці дві порівняльні фразеологічні одиниці об’єднує спільне дієслово “говорити”, яке входить до їхнього складу. Інші ФО цієї семантичної групи мають такі структурно-семантичні моделі:

1. Назва частини тіла + дієслово – *писка проговорити;*
2. Дієслово + назва частини тіла – *роззівити писк;*
3. Дієслово + назва абстрактного поняття – *віднести мову;*
4. Дієслово + *про* + займенник – *говорити про себе;*

5. Дієслово + в + іменник з числовим значенням – *попасти в десятку*;
6. Дієслово + з + назва ознаки + в + назва ознаки – *переливати з пустого в порожнє*;

Зафіксовано лише один фразеологізм, структурна модель якого відповідає простому односкладному реченню – *пластинку му (і) заїло*.

Отже, фразеологічні одиниці цієї семантичної групи характеризують мовленнєву діяльність людини у різноманітних проявах. Їм властиві і позитивні, і негативні відтінки значення. Так, людина може по-різному говорити – тихо або голосно, чітко або нечітко. Фразеологізми перших двох семантичних рядів дають оцінну характеристику мовленню людини. Також вони підкреслюють те, що людина може висловлюватися з певною метою, а може просто вести пусті розмови. Ключовим словом у складі кожного діалектного фразеологізма виступають *рот* і *язик* – частини тіла, які відповідають за функцію мовлення людини. Іноді натрапляємо на зневажливу форму цього слова – *писок*.

Семантична група “Слухати”:

1. **“Неуважно слухати”** (1 ФО): *їдним ухом* – неуважно, уривками слухати;

У цій семантичній групі зафіксовано лише один фразеологізм, який має таку структурно-семантичну модель: прикметник + назва частини тіла – *їдним ухом*.

Семантична група “Слухати” складається лише з одного семантичного ряду, до складу якого входить один фразеологізм з негативним відтінком значення. Головним компонентом цього діалектного фразеологізма є вухо, адже саме ця частина тіла відповідає за таку важливу у житті функцію як слух.

Семантична група “Думати”:

1. **“Думати про щось неважливе”** (1 ФО): *забивати голу (голову)* – думати про щось неважливе, непотрібне;

2. **“Спадати на думку”** (3 ФО): *лізти в голу (голову)* – спадати на думку; *прийти в голу (голову)/стрілити в голу* – раптово виникнути, з’явитися (про думки);

3. **“Наполегливо думати”** (3 ФО): *ломити си голу (голову)/сушити си голову* – напружено думати, намагаючись розібратися, зрозуміти, знайти шляхи вирішення проблем; *не йти з голови* – постійно думати, згадувати;

4. **“Мати нав’язливу думку”** (3 ФО): *вбити си в голу (голову)* – переконати себе у правильності, доцільності чогось, мати нав’язливу думку; *вбити (вібити) сі з голови/викинути (вікінути) си з голови* – позбутися нав’язливої думки;

5. **“Не здогадуватися”** (2 ФО): *і в думці не мати/і гадкі не мати* – навіть не здогадуватися, не сподіватися;

6. **“Не думати”** (1 ФО): *і не думати* – не мати наміру, не збиратися;

7. **“Думати про майбутнє”** (1 ФО): *думати за задні колеса* – думати про достаток в майбутньому;

Серед фразеологізмів цієї семантичної групи виділяємо такі основні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва частини тіла – *забивати голу (голову)*;

2. Дієслово + в + назва частини тіла – *лізти в голу (голову)*; *прийти в голу (голову)/стрілити в голу*;

3. Не + дієслово + з + назва частини тіла – *не йти з голови*;
4. Дієслово + займенник + назва частини тіла – *ломити си голу (голову)*;
сушити си голову;
5. Дієслово + займенник + в + назва частини тіла – *вбити си в голу (голову)*;
6. Дієслово + займенник + з + назва частини тіла – *вбити (вібити) сі з голов*;
викинути (вікінути) си з голови;
7. І + не + дієслово – *і не думати*;
8. І + назва абстрактного поняття + не + дієслово – *і гадкі не мати*;
9. І + в + назва абстрактного поняття + не + дієслово – *і в думці не мати*;
10. Дієслово + за + назва ознаки + назва конкретного предмета – *думати за задні колеса*;

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Думати” підкреслюють те, що людина може думати про що завгодно: про своє майбутнє, про щось несуттєве чи про щось дуже важливе. У неї може бути якась нав’язлива думка, яка порушує її спокій, вона може взагалі ні про що не думати і не здогадуватися. Ключовим словом, що виступає у складі кожного діалектного фразеологізму, є голова. У цій важливій частині нашого тіла зароджуються позитивні і негативні, важливі і несуттєві думки.

Семантична група “Мовчати”:

1. **“Замовкнути”** (6 ФО): *ги води в рот набрати* – замовкнути; *заткати си пельку* – замовкнути; *замкнути писок* – замовкнути; *прикусити язика*; *вкуситисі за язик*; *притримати язик за зубами* – утриматися від висловлювань; замовкнути;

2. **“Нічого не говорити”** (3 ФО): *не говорити ні звуку* – мовчати, не відповідати; *жадним словом не обмовитисі* – нічого не сказати; *не сказати ані півслова* – не промовити нічого, змовчати;

Зафіксовано лише одну порівняльну конструкцію, яка має таку структурно-семантичну модель: *ги + назва рідини + в + назва частини тіла + дієслово* – *ги води в рот набрати*. Також виділяємо такі структурно-семантичні моделі фразеологізмів цієї семантичної групи:

1. Дієслово + назва частини тіла – *замкнути писок*;
2. Дієслово + займенник + назва частини тіла – *заткати си пельку*;
3. Не + дієслово + ні + назва елемента людської мови – *не говорити ні звуку*;
4. Займенник + назва мовної одиниці + не + дієслово – *жадним словом не обмовитисі*;
5. Не + дієслово + ні + назва мовної одиниці – *не сказати ані півслова*.

Отже, семантична група “Мовчати” є зовсім непродуктивною. Вона складається лише з двох семантичних рядів, які, можна сказати, є синонімічними. Ключовими словами у складі цих діалектних фразеологізмів виступають *звук, слово, язик і рот*. Саме вони є опорними і присутні у кожній фразеологічній одиниці.

Семантична група “Стан здоров’я”:

1. **“Пронос”** (1 ФО): *летисі, як з бузька* – про сильний пронос;
2. **“Погано бачити/чути”** (2 ФО): *видіти, ги в тумані* – бачити нечітко, невиразно; *уха заступає комусь* – про того, хто втрачає слух, погано чує, недочуває;
3. **“Захворіти”** (6 ФО): *дістати вовка* – застудити сідничний нерв; *ледве дихати* – бути тяжко хворим, бути при смерті; *лежєти пластом/трупом* *лежєти* – лежати, погано почуватися через слабкість, втому чи хворобу; *не вставати з ліжка* – хворіти; *прикутий до ліжка* – важкохворий;
4. **“Одужувати”** (1 ФО): *встати з ліжка* – почати одужувати після тяжкої хвороби;
5. **“Горячка”** (2 ФО): *лежєти в горечках* – мати жар, горячку; *кідати в жар* – мати гарячку;
6. **“Хворобливий”** (1 ФО): *з гівна батіг* – про хворобливу людину;
7. **“Дожити до певного часу”** (1 ФО): *дочекати до рана* – дожити, не померти;
8. **“Мати апетит”** (1 ФО): *зазирати по баніках* – мати надмірний апетит;
9. **“Кашляти”** (1 ФО): *зайтисікашльом* – дуже сильно кашляти, закашлятися;
10. **“Змокнути”** (2 ФО): *змокнути до ніткі/на митку* – промокнути наскрізь;
11. **“Зуби прорізуються”** (1 ФО): *брати зуби* – про прорізування зубів у немовлят;
12. **“Поранитись”** (5 ФО): *скрутити карк; скрутити голу; зломити карк* – покалічитися, загинути; *заживе, ги на псови* – дуже швидко загоїться; *пустити юшку* – поранити до крові;
13. **“Заворот кишок”** (1 ФО): *скрут кешок* – заворот кишок;
15. **“Здоровий”** (1 ФО): *кров з молоком* – про здорову, рум’яну людину;
16. **“Приймати ліки”** (1 ФО): *брати лікарство* – приймати ліки;
17. **“Приймати фізичні процедури”** (1 ФО): *ходити на ляmpi* – приймати фізпроцедури;
18. **“Дихати свіжим повітрям”** (1 ФО): *вийти подихати; піти подихати* – вийти на свіже повітря;

19. “Альбінос” (1 ФО): свинській блондин – альбінос;

Серед фразеологізмів цієї семантичної групи зафіксовано три порівняльні конструкції, головними компонентами яких виступають:

1. Назва птаха – *бузьок*;
2. Назва тварини – *пес*;
3. Назва явища природи – *туман*;

Цим фразеологічним одиницям властиві такі продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + як + з + назва птаха – *летисі, як з бузька*;
2. Дієслово + ги + в + назва явища природи – *видіти, ги в тумані*;
3. Дієслово + ги + на + назва тварини – *заживе, ги на псови*;

Поширеними є фразеологізми, структурною моделлю яких є “дієслово + іменник”:

1. Дієслово + назва тварини – *дістати вовка*;
2. Дієслово + назва рідини – *пустити юшку*;
3. Дієслово + назва частини тіла – *брати зуби; скрутити карк; скрутити голу; зломити карк*;
4. Дієслово + назва фізичного процесу – *зайтисі кашльом*;
5. Дієслово + назва речовини – *брати лікарство*;

Окрім фразеологізмів, структурна модель яких дорівнює “дієслово + іменник”, натрапляємо також і на одиниці іншої будови:

1. Прислівник + дієслово – *ледве дихати*;
2. Дієслово + дієслово – *вийти подихати; піти подихати*;
3. Назва фізичного процесу + назва частини тіла – *скрут кешок*;
4. Назва ознаки + назва особи – *свинській блондин*;

Досить поширеними є трикомпонентні фразеологізми, серед яких виділяємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + з + назва меблів – *встати з ліжка*;
2. Не + дієслово + з + назва меблів – *не вставати з ліжка*;
3. Назва рідини + з + назва рідини – *кров з молоком*;

4. Дієприкметник + до + назва меблів – *прикутий до ліжка*;
5. Дієслово + в + назва фізичного процесу – *лежети в горечках*; *кідати в жар*;
6. Дієслово + до + назва частини доби – *дочекати до рана*;
7. Дієслово + по + назва посуду – *зазирати по баніках*;
8. Дієслово + до + назва предмета побуту – *змокнути до ніткі*;
9. Дієслово + на + назва предмета побуту – *змокнути на митку*;
10. Дієслово + на + назва приладу – *ходити на лямки*;

Виявлено лише один фразеологізм, який має структуру простого речення – *уха заступає комусь*.

Отже, діалектні фразеологізми семантичної групи “Стан здоров’я” характеризують здебільшого хворобливий стан людини. Вони змальовують різноманітні за своїм характером і ступенем важкості види захворювань, які властиві людині як живій істоті. Це і проста застуда, що супроводжується кашлем і температурою, а також і більш складні проблеми зі здоров’ям, як наприклад, поганий зір чи слух, заворот кишок чи альбінос.

Семантична група “Людські взаємини”:

1. **“Примиритися”** (1 ФО): *Бог з кимось* – вираження згоди, примирення;
2. **“Бажати”** (2 ФО): *Боже помози (помагай)* – побажання успіхів, Божої допомоги; *аби-сте діждали* – побажання добра, щастя;
3. **“Поважати/не поважати”** (5 ФО): *брати за когось* – вважати, визнавати за когось; *мати за дурні* – вважати нерозумним, дурним; *знати ціну* - цінувати, дорожити, поважати; *не знати, де посадити* – дуже люб’язно, радо приймати, виявляючи повагу; *за пса го не мати* – не поважати, не цінувати, зневажати;
4. **“Побити”** (22 ФО): *брати забаркі* – брати супротивника за плечі, рамена, одяг (під час сварки, бійки); *витраскати по писку* – набити по обличчю; *відбити печінке* – сильно побити, пошкодивши внутрішні органи; *збити, ги гамана* – сильно побити; *скрутити голу (голову) / скрутити / зломити карк* – побити, покалічити, убити; *давати здачі* – відповідати ударом на удар, образою на образу; *заїхати в писок / дати по писку / дати в папулю* – ударити в обличчя; *заїхати в ухо* – ударити в голову; *збити на винне япко / на квасне япко / на пляцок / згаратати на квасне япко / на капуру* – сильно набити, побити; *зуби порахувати* – ударити в обличчя; *лупити, ги Сидорову козу* – нещадно бити, лупцювати; *підоймати руку* – бити; *рукі простігати* – битися; *тіжка рука* – про того, хто може дуже боляче вдарити; *пустити юшку*;

Цікавим є діалектний фразеологізм *лупити, ги Сидорову козу*. Він має відповідник у літературній мові – *лупити, як Сидорову козу*. Як бачимо, він відрізняється від нього лише сполучником (*ги – як*). Фразеологічна одиниця побудована на переносному значенні слів “Сидор” і “коза”. Відомо, що Сидором у народі називали злого і сварливого чоловіка, а також багатія-скнару. Козу вважали твариною шкідливої вдачі і тому, за уявленнями наших предків, вона заслуговувала прочуханки.

5. **“Сваритися”** (10 ФО): *перегризти горло* – посваритися; *робити гранди* – сваритися, скандалити; *зачинати собі* – починати, затівати сварку, бійку, заводитися; *ги зведенюке* – про дітей, які постійно сваряться, б’ються; *кістку кідати межі когось* – спричинювати сварку, колотнечу; *жити, ги кіт з псом* –

часто сваритися, жити без злагоди, ворогуючи; *чорний кіт перебіг* – прикмета майбутньої сварки; *брати з криком* – домагатися, досягати чогось за допомогою крику, лайки; *розпустити писк* – сваритися; *жити гузя* – про близьких людей, які постійно сваряться;

Діалектне слово *гузя* означає “вигук, яким цькують собак”. Звідси зрозуміло, чому цей фразеологізм має таке значення.

6. “Звинувачувати/ганьбити” (11 ФО): *обливати брудом* – несправедливо звинувачувати, неславити, ганьбити; *взєти під ноги* – принизити, зганьбити, образити; *віїдати очи / печінке* – в’їдливо дорікати, докоряти, ганьбити; *давати чосу* – сварити, ганити; *затоптати в болото* – принизити гідність, знеславити, зганьбити; *змішєти з болотом* – жорстоко розправитися, знищити; принизити, зганьбити, заплямувати чиюсь гідність; *пити кров* – знущатися, мучити, мордувати; *печінке їсти* – завдавати прикрощів, дошкуляти; *підоймати голос* – говорити голосніше, підвищувати тон, сварити, дорікати; *плакати на когось* – дорікати комусь;

7. “Завдавати неприємностей” (8 ФО): *звалитисі на голу (голову) / взєтисі на голу* – несподівано з’явитися, завдавши клопотів; *не давати дихати* – створювати важкі, нестерпні умови; *їти в шкоду* – завдавати шкоди, шкодити; *наробити кари* – завдати великої шкоди, лиха; *втопити в лижці води* – завдати прикростей, занастити, погубити; *показати, де ракі зимують* – провчити, завдати неприємностей, прикрощів; *гладити протів шерсти* – говорити або робити комусь щось неприємне;

8. “Не давати спокою” (4 ФО): *не давати кроку ступити* – надмірно контролювати, опікати, позбавляючи свободи дій; *не давати спокою* – спонукати до постійної діяльності; *заганєти живцьом у грїб / їсти живцьом* – не давати спокою доріканнями, сварками, допикати, мучити;

9. “Допікати” (3 ФО): *їсти живцьом* – прискіпуватися, допикати; *кости гризти* – допикати, дошкуляти; *віїдати нерви* – допикати, дратувати, нервувати;

10. “Дозволити поцілувати” (1 ФО): *дати бузі* – дозволити поцілувати;

11. “Встановити опіку” (3 ФО): *взєти за свого* – прийняти до родини, замінити батьків; *дістатисі в добрі руки / потрасти в добрі руки* – потрапити до дбайливої, надійної людини;

12. “Прогнати” (16 ФО): *з піском вігнати* – прогнати, звільнити зі скандалом; *нагнати з тріском* – прогнати, звільнити зі скандалом; *вікінути на улицю* – позбавити житла, звільнити з роботи; *гонь відси / гуляй відси / марш відси / нога відси / йди гет відсика* – забирайся, іди геть; *гайда відси* – геть звідси, гайда звідси; *піти гет* – забратися, піти геть; *йди до дітька / до дітчої мами* – геть звідси, забирайся; *йди до дуни* – забирайся, іди геть; *аби духу твого не було* – вимога зникнути, не бувати, не приходити; *пендзлюй відси* – забирайся геть; *показати на поріг* – вигнати;

13. “Не бути знайомим” (1 ФО): *в очи не видіти* – ніколи не зустрічати, не бути знайомим;

14. “Допомагати/не допомагати” (7 ФО): *вітігнути з болота* – допомогти вийти зі скрути; *відтам онтам не помогти* – взагалі не допомогти; *направити на добру дорогу* – допомогти визначитися, обрати напрям діяльності; *здатисі на ласку* – покластися на чийсь допомогу у стані безвиході, безнадії; *іти на руку* – сприяти, підтримувати, допомагати; *піти на руку* – стати у нагоді, виявитися корисним; *права рука* – надійний помічник, довірена особа;

15. “Запрошувати” (1 ФО): *просити на вісіле* – запрошувати на весілля;

16. “Пригощати” (2 ФО): *годувати, ги на заріз* – годувати ситно, щедро; *пити на конє* – пити чарку із гостями на прощання за благополучну, щасливу дорогу;

17. “Добре ставитися” (2 ФО): *гладити по голові* – надто поблажливо ставитися, потурати; *знай моє добре серце* – уживають, щоб наголосити на своєму доброзичливому ставленні;

18. “Віддячити” (3 ФО): *заплатити гонорово* – заплатити значну суму грошей, щедро розрахуватися; *не лишитисі в довгу* – відплатити, віддячити; *здоровий відихай* – відповідь на подяку за спожиту їжу, на здоров’я;

19. “Повідомляти” (2 ФО): *давати знак* – повідомляти, попереджати (перев.. жестом, паролем, знаком); *давати знати* – повідомляти, інформувати;

- 20. “Не тривожити”** (1 ФО): *дати спокій* – не чіпати, облишити;
- 21. “Позбавляти можливості”** (4 ФО): *не давати рота роззівити* – позбавляти можливості висловитися; *заказати дорогу* – заборонити приходити; *зв’язати руки й ноги / по руках і ногах* – не давати змоги вільно діяти, обмежувати дії;
- 22. “Погодитись”** (1 ФО): *датисі просити* – дозволити себе умовити, відповісти згодою на припрошування;
- 23. “Відвідувати/не відвідувати”** (3 ФО): *датисі чути* – відвідати когось; *забути дорогу* – перестати відвідувати, довго не бувати; *і поріг не переступити* – ніколи не прийти, не завітати;
- 24. “Недовіряти”** (6 ФО): *дивитисі вовком* – дивитися неприязно, вороже; *дивитисі криво* – дивитися підозріло, недовірливо; *знаю я тебе / я тебе добре знаю* – уживають, щоб виразити недовіру, сумнів; *їдним оком* – гордовито, непривітно (дивитися); *камін у город* – недобррозичливий натяк, докір;

У народі вовк, крім голоду, символізує також дикість, брехливість, агресію, хитрість, підступність, заздрість тощо.¹⁴⁷ Носієм цих негативних рис, так само як і позитивних, виступає людина. Цей діалектний фразеологізм активно вживають у літературній мові (*дивитися вовком*). Різниця між цими одиницями полягає у постфіксі ся/сі. На постфікс сі дуже часто, як правило, натрапляємо саме у фраземах різних говорів, зокрема у бойківському. Прикметник *вовчий* загалом має негативне значення. З цим прикметником є багато фразеологізмів, і всі вони позначають ворожість, підступність, жорстокість і жадібність: *вовча думка, вовче гніздо, вовча яма, вовчим оком дивитися/стежити/слідкувати*, що означає “жадібно”, “хтиво”, *вовчий зуб у когось* “хто-небудь дуже жорстокий, підступний”. Слово *вовк* є символом злої сили, тому його часто використовують у недобрим побажаннях: *бодай вовки тебе з’їли*.¹⁴⁸

¹⁴⁷Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 145

¹⁴⁸Там само. – С. 147

25. **“Небажаний гість”** (4 ФО): *дітько / чорт приніс* – про небажаного гостя; *просили, наказували, аби-сте сі не показували / просим сердечно, але не конечно* – про небажаних гостей;
26. **“Догоджати”** (1 ФО): *догаджети, ги малі дитині* – надмірно догоджати;
27. **“Загострювати конфліктну ситуацію”** (1 ФО): *долети оливи в оген* – загострити конфліктну ситуацію;
28. **“Ображати/не ображати”** (7 ФО): *допекти до живого* – боляче вразити, зачепити за наболіле; *наплювати в душу* – боляче образити; *зачіпати за живе* – дошкульно ображати; *дуже хвилювати, тривожити*; *наот і пальцьом не кінуті* – не завдати ані найменшої шкоди, кривди; *краяти душу / серце* – завдавати душевного болю, страждань, муки; *розпустити губу* – наговорити багато неприємного;
29. **“Застерігати”** (2 ФО): *направити на добру дорогу* – даючи поради, застерегти від негідних вчинків; *не кажи «гон»* – не будь передчасно впевненим у результаті, не радій передчасно;
30. **“Перешкоджати”** (4 ФО): *перейти дорогу / переступити дорогу* – завадити у вирішення якоїсь справи зробити те, що планував інший; *встромлети палиці в колеса* – перешкоджати у досягненні мети; *стояти на дорозі* – перешкоджати у здійсненні планів;
31. **“Підлабузнюватися”** (4 ФО): *без мила в дупу лізти / дупу рвати* – вислужуватися (про підлабузника); *цілювати в задницю / цілювати в сраку* – лестити, вихваляти, підлабузнюватися;
32. **“Розкриватися/не розкриватися”** (3 ФО): *відводити душу* – ділитися думками, переживаннями, намірами; *зачинати здалека* – не розкривати відразу своїх думок, намірів, говорити натяками; *показати зуби* – виявити лиху вдачу, злі наміри;
33. **“Дружно жити”** (1 ФО): *жити душа в душу* – жити дружно, у злагоді;
34. **“Зробити когось нещасним”** (2 ФО): *зав’єзати світ* – зробити нещасним, позбавити радості; *збавлети віку* – робити безрадіним, нестерпним чиєсь життя;

35. **“Доводити когось до загибелі”** (4 ФО): *заганети до гробу* – доводити до загибелі, смерті; *забрати останній лах* – довести до зубожіння; *лишити без сорочки* – довести до скрути, нужди; *пустити з торбами по світі* – залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів;
36. **“Вбити когось”** (2 ФО): *відобрати житє* – позбавити життя; *збавлєти віку* – позбавляти життя, убивати;
37. **“Прощатися”** (3 ФО): *буд (бувай) здоров* – до побачення; *най землє буде пухом (пером)* – говорять, прощаючись із покійним, або згадуючи про нього; *іди здоров* – уживають, прощаючись, як побажання здоров’я, щастя, спокою;
38. **“Не попрощатися”** (1 ФО): *без буд здоров* – не попрощавшись (піти, поїхати);
39. **“Викрити злочин”** (1 ФО): *злапати за руки* – застати на місці злочину, викрити;
40. **“Знати когось дуже добре”** (1 ФО): *знати, ги облупленого* – знати дуже добре, до найменших дрібниць;
41. **“Обмовляти”** (5 ФО): *носити в зубах* – обмовляти; *мити кости* – обмовляти, пліткувати; *перемити всі кости / всі кісточкі (кісткє)* – обмовити; *перетирати язиками* – пліткувати, обговорювати, обмовляти;
42. **“Нерозлучні друзі”** (1 ФО): *іден без другого дихнути не можуть* – про нерозлучних друзів;
43. **“Підморгувати”** (1 ФО): *робити кавалерське очко* – підморгувати;
44. **“Жартувати”** (1 ФО): *масні кавалкі* – непристойні, вульгарні, сороміцькі жарти;
45. **“Не порозумітися”** (2 ФО): *каші не зварити з кимось* – не порозумітися, не дійти згоди; *говорити ріжними мовами* – не розуміти одне одного;
46. **“Повчати”** (1 ФО): *вставлєти клєнку* – повчати, моралізувати;
47. **“Не застати нікого вдома”** (3 ФО): *поцілювати клямку* – не застати нікого вдома; *кулідувати попід вікнами / під дверима* – довго чекати господарів, не заставши їх удома;

48. **“Використовувати когось”** (1 ФО): *пити кров* – експлуатувати, визискувати, використовувати;
49. **“Бути кумом”** (1 ФО): *бути за кума* – брати участь у церковному обряді хрещення як хрещений батько;
50. **“Бути кумою”** (1 ФО): *бути за куму* – брати участь у церковному обряді хрещення як хрещена матір;
51. **“Турбуватися”** (3 ФО): *носитисі, ги курка з яйцьом* – надміру турбуватися, приділяти надто багато уваги; *пильнувати, ги ока в голові* – уважно доглядати, піклуватися; *носити на руках* – виявляти надмірну увагу, прихильність, потурати в бажаннях, примхах;
52. **“Виявляти співчуття”** (2 ФО): *ділитисі останнім кусником хліба* – віддавати останнє, виявляти співчуття, доброту, людяність; *всім серцьом (всьов душов)* – цілком, повністю, усім єством (розуміти, співчувати);
53. **“Робити послугу”** (1 ФО): *робити велику ласку* – робити послугу;
54. **“Залежати від когось”** (2 ФО): *стояти в ласку* – залежати від чиєїсь волі, милості; *бути під н’єтов* – бути залежним; *бути під гнітом, утиском*;
55. **“Насміхатися”** (5 ФО): *взєти на пушку*– висміяти, покепкувати; *взєти в зуби / носити в зубах* – обрати об’єктом глузування, пліток, обмовити; *лаха дерти* – насміхатися; *робити збиткі* – насміхатися, кепкувати;
56. **“Не турбувати”** (1 ФО): *лишити в спокої* – не турбувати;
57. **“Втручатися у чужі справи”** (3 ФО): *лізти в душу* – втручатися в чужі справи, випитувати про особисте; *пхатисі, де не просєт* – втручатися в чужі справи; *пхатисі, де не треба* – втручатися у чужі справи;
58. **“Ділові стосунки”** (1 ФО): *любім сі, як брати, але рахуймосі, як жиди* – про чесність і точність у ділових стосунках;
59. **“Сперечатися”** (2 ФО): *розпустити писок* – безпідставно щось доводити, сперечатися; *починати собі* – сперечатися, конфліктувати;
60. **“Ускладнювати стосунки”** (1 ФО): *підсипати перцю* – сприяти посиленню неприємних почуттів, настроїв, говорячи про когось, щось з іронією, глуфом, ускладнювати стосунки з кимсь;

61. **“Мати підтримку”** (1 ФО): *мати плечі* – мати протекцію, підтримку;
62. **“Погрожувати”** (4 ФО): *ти ше мене попамітаєш* – погроза; *як ти мене не знаєш, то ти мене попамітаєш* – погроза; *лиш попробуй* – погроза; *не протігайрукі, бо протягнеш ноги* – погроза;
63. **“Не хотіти бачити когось”** (2 ФО): *і на поріг не пускати* – забороняти приходити, не хотіти бачити; *не пускати на поріг* – не допускати, забороняти приходити;
64. **“Робити зауваження”** (1 ФО): *поставити на місце* – збити пиху, у різкій формі зробити зауваження;
65. **“Поставити себе на чиесь місце”** (1 ФО): *поставити себе на чиес місце* – уявити себе в таких самих обставинах, у такому самому становищі, як хтось;
66. **“Зацікавитись кимось”** (1 ФО): *липнути, ги пчолу до меду* – виявляти свою приязнь або великий інтерес до когось, чогось; намагатися бути поруч з об’єктом своєї уваги;
67. **“Закохати в себе”** (1 ФО): *закрутити голу (голову)* – закохати в себе, дати надію на одруження;
68. **“Мститися”** (1 ФО): *показати, де ракі зимують* – помститися, покарати, поставити на місце;
69. **“Наказувати”** (3 ФО): *сиди і не рипайсі* – навіть не думай щось робити; *не руш / ані руш* – наказ або прохання не чіпати, не брати, не займати;
70. **“Домовитись”** (1 ФО): *по руках* – вирішено, домовлено, погоджено;
71. **“Завдавати болю”** (2 ФО): *ги ножом по серцю різати* – завдавати болю, страждань; *розбити серце* – завдати душевного болю, страждань;

У цій надзвичайно продуктивній семантичній групі досить поширеними є фразеологізми порівняльного характеру. Виявлено всього 11 порівняльних конструкцій, до складу яких входять такі мотиваційні компоненти:

1. Назви тварин – *коза; кіт; пес;*
2. Назви осіб – *зведенюки; дитина;*
3. Назва дії – *заріз;*
4. Назва ознаки – *облуплений;*

5. Назва птиці – *курка*;
6. Назва частини тіла – *око*; *голова*;
7. Назва комах – *бджола*;
8. Назви предметів побуту – *ніж*;
9. Назва аксесуару – *гаман*;

Виокремлюємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі порівняльних конструкцій:

1. Дієслово + *ги* + присвійний прикметник + назва тварини – *лупити ги Сидорову козу*;
2. Дієслово + *ги* + назва аксесуару – *збити, ги гамана*;
3. *Ги* + назва осіб – *ги зведенюкє*;
4. Дієслово + *ги* + назва тварини + *з* + назва тварини – *жити, ги кіт з псом*;
5. Дієслово + *ги* + *на* + назва дії – *годувати, ги на заріз*;
6. Дієслово + *ги* + назва ознаки + назва особи – *догаджєти, ги малі дитині*;
7. Дієслово + *ги* + назва ознаки – *знати, ги облупленого*;
8. Дієслово + *ги* + назва птиці + *з* + назва продукту – *носитисі, ги курка з яйцьом*;
9. Дієслово + *ги* + назва частини тіла + *в* + назва частини тіла – *пильнувати, ги ока в голові*;
10. Дієслово + *ги* + назва комахи + *до* + назва продукту – *липнути, гичоли до меду*;
11. *Ги* + назва предмета побуту + *по* + назва частини тіла + дієслово – *ги ножом по серцю різати*;

Досить продуктивними є ФО, структурною моделлю яких є «дієслово + іменник»:

1. Дієслово + назва частини тіла – *брати забаркі; розпустити писк; закрутити голу (голову); мати плечі; дати бузі*;
2. Назва частини тіла + дієслово – *печінкє їсти*;
3. Дієслово + назва вартості товару – *знати ціну*;
4. Дієслово + назва дії – *давати задачі*;

5. Дієслово + назва абстрактного поняття – *обливати брудом; наробити кари; робити збиткі; відводити душу;*
6. Дієслово + назва рідини – *пити кров;*
7. Дієслово + назва стану – *дати спокій; відобразити життя;*
8. Дієслово + назва зображення – *давати знак;*
9. Дієслово + назва частини землі – *заказати дорогу; забути дорогу; перейти дорогу / переступити дорогу;*
10. Дієслово + назва тварини – *дивитися вовком;*
11. Дієслово + назва періоду часу – *збавити віку;*
12. Дієслово + назва простору – *зав'язати світ;*
13. Дієслово + назва частини предмета – *вставити клепку; поцілювати клямку;*
14. Дієслово + назва рослини – *підсипати перцю;*
15. Дієслово + назва фізичного процесу – *давати чосу;*

Натрапляємо також на ФО, структурно-семантичною моделлю яких є:

1. Назва частини тіла + прислівник – *нога відси;*
1. Назва ознаки + назва частини тіла – *тіжка рука; права рука;*
2. Дієслово + вигук – *жити гузя;*
3. Дієслово + прислівник – *їсти живцям; зачинати здалека; дивитися криво;*
4. Вигук + прислівник – *марш відси; гайда відси;*
5. Дієслово + дієслово – *датися просити; датися чути;*
6. Назва ознаки + назва частини від чогось – *масні кавалкі;*

Також досить багато є трикомпонентних фразеологізмів, серед яких виділяємо такі структурно-семантичні моделі:

1. Назва надприродної сили + з + займенник – *Бог з кимось;*
2. Дієслово + прийменник + назва частини тіла – *заїхати в писк; заїхати в ухо; взяти в зуби; носити в зубах; златати за руки;*
3. Дієслово + з + назва рослинного угруповання – *змішати з болотом;*
4. Дієслово + на + займенник – *плакати на когось;*
5. Не + дієслово + дієслово – *не давати дихати;*

6. Не + дієслово + назва стану – *не давати спокою*;
7. З + назва звуку + дієслово – *з піском вігнати*;
8. Дієслово + з + назва звуку – *брати з криком; нагнути з тріском*;
9. Дієслово + на + назва простору – *поставити на місце*;
10. Дієслово + в + назва абстрактного поняття – *лізти в душу; стояти в ласку*;
11. Дієслово + на + назва тварини – *пити на конє*;
12. Дієслово + в + назва стану – *лишити в спокої*;
13. Дієслово + на + назва обряду – *просити на вісіле*;
14. Дієслово + до + назва ознаки – *допекти до живого*;
15. Дієслово + на + назва частини землі – *стояти на дорозі*;
16. Дієслово + без + назва верхнього одягу – *лишити без сорочки*;
17. Дієслово + назва ознаки + назва частини тіла – *робити кавалерське очко*;
18. Дієслово + проти + назва частини тіла – *гладити протівшерсти*;
19. Дієслово + за + назва особи жіночої статі – *бути за куму*;
20. Дієслово + за + назва особи чоловічої статі – *бути за куму*;
21. Дієслово + назва ознаки + назва абстрактного поняття – *робити велику ласку*;

Велику частку серед усіх ФО, що характеризують стосунки між людьми, посідають багатокomпонентні фразеологізми, серед яких натрапляємо на такі структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + на + назва ознаки + назва фрукта – *збити на винне япко / на квасне япко*;
2. Дієслово + в + назва предмета столового прибору + назва рідини – *втопити в лижці води*;
3. Дієслово + в + назва ознаки + назва частини тіла – *дістатисі в добрі руки / попасти в добрі руки*;
4. Дієслово + на + назва ознаки + назва частини землі – *дістатисі в добрі руки / попасти в добрі руки*;
5. В + назва частини тіла + не + дієслово – *в очи не видіти*;
6. Не + дієслово + назва частини тіла + дієслово – *не давати рота роззявити*;

7. Дієслово + назва частини тіла + й + назва частини тіла – *зв'язатируки й ноги*;
8. Дієслово + по + назва частини тіла + і + назва частини тіла – *зв'язати по руках і ногах*;
9. Дієслово + назва рослини + в + назва газів – *долетити оливи в оген*;
10. Не + дієслово + на + назва частини будівлі – *не пускати на поріг*;
11. Дієслово + назва абстрактного поняття + в + назва абстрактного поняття – *жити душа в душу*;
12. Назва їжі + не + дієслово + з + займенник – *каші не зварити з кимось*;

Зафіксовані 2 ФО, які є прийменниково-іменниковими конструкціями і мають таку структурно-семантичну модель:

1. Без + дієслово + назва ознаки – *без буд здоров*;
2. По + назва частини тіла – *по руках*;

Серед фразеологізмів цієї семантичної групи зафіксовано найбільшу кількість реченнєвих конструкцій. Поширеними є ФО, що мають структуру:

1. простого односкладного речення – *сиди і не рипайсі; лиш попробуй; любім сі, як брати, але рахуймосі, як жиди; не кажи «гоп»; їден без другого дихнути не можуть; іди здоров; буд (бувай) здоров; просили, наказували, аби-сте сі не показували / просим сердечно, але не конечно; здоровий відихай; знай моє добре серце; гуляй відси; йди гет відсика; іди до дїтька / дїтчої мами; йди до дуни; аби духу твого тут не було; пендзлюй відси; Боже помози;*
2. простого двоскладного речення – *ти ше мене попамітаєш; най земле буде пухом (пером); дїтько / чорт приніс; знаю я тебе / я тебе добре знаю; чорний кіт перебіг;*
3. складного складнопідрядного речення – *показати, де ракі зимують; не простігай руки, бо протягнеш ноги; як ти мене не знаєш, то ти мене попамітаєш; пхатисі де не треба; пхатисі де не просет; аби-сте діждали; не знати, де посадити.*

Отже, семантична група “Людські взаємини” є надзвичайно багатогранною і продуктивною. Діалектні фразеологізми, які входять до її складу, характеризують стосунки між людьми і з позивного, і з негативного

боку. Вони свідчать про те, що люди, з одного боку, вміють підтримувати один одного, допомагати один одному, турбуватися, поважати, дружити і любити, а з іншого боку, вони здатні обмовляти один одного, принижувати, ганьбити, бити, сварити, допикати один одному, звинувачувати тощо. За нашими спостереженнями, саме фразеологізмів із негативним відтінком значення є більше, ніж з позитивним. Можливо, це зумовлено тим, що у житті насправді мало людей вміють підтримувати і любити один одного, зате більше схильні до сварок і знецінення відносин з іншими.

Семантична група “Особисте життя”:

1. **“Неодружений/незаміжня”** (4 ФО): *сидіти в дівках* – довго не виходити заміж; *засидітисі в дівках* – довго залишатися незаміжньою; *бавитисі кавалеркі* – парубкувати; *посивіти в дівках* – довго не виходити заміж;

2. **“Одружитись”** (4 ФО): *бути на боці* – одружившись, мешкати окремо від батьків; *взєти за жінку* – одружитися; *взєти сьлюб* – обвінчатися; *іти до ростискі* – іти в супроводі весільних гостей до загсу, щоб засвідчити одруження юридично (про наречених);

3. **“Відмовити під час сватання”** (2 ФО): *дістати гарбуза*; *дати гарбуза*;

Цікавим є питання, чому на сватання на відмову давали саме гарбуз. Гарбуз – це городня сланка рослина з великими круглими або овальними плодами, а також плід цієї рослини. Крім цього, знаємо, що гарбуз є символом господаря, голови роду і самого роду як такого. Це і може бути однією з причин, чому на сватанні давали саме гарбуз. Другою не менш цікавою, на мою думку, причиною є також час сватання. Зазвичай це була пізня осінь, коли закінчувались усі польові роботи, а люди готувались до зустрічі зими. Як відомо, гарбуз може витримувати доволі низькі температури, зберігаючи свій зовнішній вигляд і поживні властивості. Зафіксовані фразеологізми активно функціонують і в літературній мові.

4. **“Відбити у когось дівчину чи хлопця”** (1 ФО): *перебити дівку* – почати зустрічатися з дівчиною іншого;

5. **“Мати коханку”** (1 ФО): *побокова баба* – коханка;

6. **“Нещасливе сімейне життя”** (1 ФО): *зав'єзати світ* – нещасливо одружитися;

7. **“Голова сім'ї”** (1 ФО): *хто кем махає: пес хвостом, чи хвіст псом* – про те, хто в хаті керує – чоловік чи жінка;

8. **“Заколисати дитину”** (1 ФО): *поставити спати* – покласти спати, заколисати;

9. **“Віддаватися чоловікові”** (1 ФО): *давати поткі* – віддаватися чоловікові;

10. **“Розлучитися”** (1 ФО): *розбігтисі в ріжні боки* – не бути, не жити разом (про подружжя);

11. **“Бути вільним від родинних обов’язків”** (1 ФО): *розв’язувати руки* – звільняти від обмежень, обов’язків (перев. родинних);

Серед фразеологізмів, що відображають особисте життя людини в усіх його проявах, не зафіксовано жодної порівняльної конструкції. Усі ФО цієї семантичної групи за своєю структурою відповідають словосполученню. Виділяємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + назва овочу – *дістати гарбуза; дати гарбуза;*
2. Дієслово + назва союзу – *взєти сьлюб;*
3. Дієслово + назва абстрактного поняття – *бавитисі кавалєркі;*
4. Дієслово + назва особи жіночої статі – *перебити дівку;*
5. Назва ознаки + назва особи жіночої статі – *побокова баба;*
6. Дієслово + назва простору – *зав’язати світ;*
7. Дієслово + назва частини тіла – *розв’язувати руки;*
8. Дієслово + дієслово – *поставити спати;*

Усі інші ФО, що відображають особисте життя людини в усіх його проявах, мають таку будову: дієслово + прийменник + іменник. Серед них продуктивними є такі структурно-семантичні моделі:

1. Дієслово + в + назва особи жіночої статі – *сидіти в дівках; засидітисі в дівках; посивіти в дівках;*
2. Дієслово + за + назва особи жіночої статі – *взєти за жінку;*
3. Дієслово + на + назва напрямку – *бути на боці;*
4. Дієслово + в + назва ознаки + назва напрямку – *розбігтисі в ріжні боки;*
5. Дієслово + до + назва документа – *іти до роспискі;*

Виявлено тільки один фразеологізм, який за своєю будовою відповідає складному реченню – *хто кем махає: пєс хвостом, чи хвіст пєсом.*

Діалектні фразеологізми семантичної групи “Особисте життя” відображають відносини між протилежними статтями як до подружнього життя, так і після нього. Серед них натрапляємо більше на одиниці негативного

забарвлення, ніж позитивного. Фразеологізми цієї групи засвідчують, що люди зраджують один одного, здатні на розлучення і часто не можуть дійти між собою згоди у сімейному житті. Фактично, не зафіксовано фразеологізми, які би відображали вірність, любов і щасливе подружнє життя чоловіка та жінки.

Отже, у тематичному полі “Людина” виокремлено три потужні семантичні поля, діалектні фразеологізми яких комплексно відображають зовнішність людини, її характер, розумові здібності і поведінку, а також різноманітні дії і стани. У кожному семантичному полі можна натрапити як на фразеологізми, що мають позитивний відтінок, так і на фразеологізми негативного забарвлення. Усі три семантичні поля є надзвичайно багатими, цікавими і важливими, адже характеризують людину як живу істоту.

2.3. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”

У межах цього тематичного поля ми виокремили лише п’ять семантичних полів та вісім семантичних груп: “Кількість” (“Неозначена кількість”), “Час” (“Неозначений час”), “Явища природи” (“Погода”, “Пора року”), “Ознаки” (“Простір”, “Якість”, “Оцінка”), “Побут” (“Їжа”).

Перейдемо до ідеографічної класифікації тематичного поля. Семантична група “Неозначена кількість” має такі семантичні ряди:

1. “Зовсім нічого” (3 ФО): *ви води в решеті; ні грама; ніц-а-ніц;*

Структурно-семантичні моделі:

1. Ги + назва рідини + в + назва господарського приладдя – *ви води в решеті;*
2. Ні + назва одиниці ваги – *ні грама;*
3. Займенник + а + займенник – *ніц-а-ніц;*

2. “Анітрохи” (6 ФО): *ані на волос – анітрохи, аніскільки; ні на макове зерно; ні на йоту; ні на кришку; ані (ні) кроку; ні на їден крок;*

Структурно-семантичні моделі:

1. Ані + на + назва рогового утвору – *ані на волос;*
2. Ні + на + прикметник + назва плоду – *ні на макове зерно;*
3. Ні + на + назва літери – *ні на йоту;*
4. Ні + на + назва частини предмета – *ні на кришку;*
5. Ані + назва способу пересування – *ані кроку;*

3. “Дуже мало” (8 ФО): *на волосок – трохи, дуже мало; ви в баби межі ногами; на макове зерно; на їден зуб – дуже мало (про їжу); каплі в морі; ви кіт наплакав; на копійку; на пальцях можна поррахувати;*

Структурно-семантичні моделі:

1. На + назва рогового покриття – *на волосок;*
2. На + прикметник + назва плоду – *на макове зерно;*
3. На + числівник + назва частини тіла – *на їден зуб;*
4. На + назва грошової одиниці – *на копійку;*

5. На + назва частини тіла + присудкове слово + дієслово – *на пальцях можна порахувати*;

6. Назва частинки рідини + в + назва частини океану – *каплі в морі*;

Зафіксовано дві порівняльні конструкції, яким властива така структурно-семантична модель:

1. Ги + прийменник + назва особи + прийменник + назва частини тіла – *ги в баби межі ногами*;

2. Ги + назва тварини + дієслово – *ги кіт наплакав*;

4. **“Багато”** (3 ФО): *до дитька; до чорта; кілька люда* – багато людей;

Структурно-семантичні моделі:

1. До + назва нечистої сили – *до дитька; до чорта*;

2. Числівник + назва живої істоти – *кілько люда*;

5. **“Небагато”** (1 ФО): *ги не конче*;

6. **“Дуже багато”** (8 ФО): *як гною; по саме горло; як дров; ги зьвізд на небі; кілька сі влізе; кілька хочеш* – дуже багато, про необмежену кількість; *як листі; ги з міха*;

Продуктивними є порівняльні конструкції, які мають таку структурно-семантичну модель:

1. Як + назва рідини – *як гною*;

2. Як + назва дерева – *як дров*;

3. Як + назва частини рослини – *як листі*;

4. Ги + з + назва вмістилища – *ги з міха*;

5. Ги + назва небесного тіла + на + назва простору – *ги зьвізд на небі*;

6. По + займенник + назва частини тіла – *по саме горло*;

Серед них є фразеологізми, що відповідають односкладному реченню: *кілько сі влізе; кілька хочеш*.

7. **“Трохи більше”** (1 ФО): *з гаком* – трохи більше, ніж належить;

8. **“До кінця”** (4 ФО): *до грама; до дна* – повністю, цілком; *до йоти; до остатної кришки*;

Структурно-семантичні моделі:

1. З + назва металевого предмета – з *гаком*;
2. До + назва одиниці ваги – до *грама*;
3. До + назва поверхні – до *дна*;
4. До + назва літери – до *йоти*;
5. До + прикметник + назва частини предмета – до *остатньої кришки*;

Наступна семантична група під назвою “**Неозначений час**” охоплює такі семантичні ряди:

1. “**Назавжди**” (2ФО): *на вічне віддавані* – назавжди, без вороття (про позичену річ або гроші); *на все*;
2. “**Минати**” (1 ФО): *все так не буде* – усе в житті минає;
3. “**День**” (1 ФО): *Божий день*;
4. “**Більшовицький переворот**” (1 ФО): *ден гамана* – день більшовицького перевороту 1917 року;
5. “**До кінця життя**” (1 ФО): *до самого гробу*;
6. “**Раптово**” (1 ФО): *ви грім з ясного неба*;
7. “**Швидкоплинність часу**” (2 ФО): *ден (місец, рік) минув, ви у батіг траснув; кілька того жите*;
8. “**Цілодобово**” (2 ФО): *ден і ніч* – постійно, цілодобово; *і дньом і вночи* – завжди, постійно;
9. “**Весь день**” (1 ФО): *зрана до ночі*;
10. “**Наступного дня**” (1 ФО): *другий ден*;
11. “**Наступного тижня**” (1 ФО): *з неділі* – наступного тижня; від понеділка;
12. “**Удень**” (1 ФО): *за днє* – вдень, засвітла;
13. “**Споконвіку**” (1 ФО): *з діда-прадіда*;
14. “**Ніколи**” (3 ФО): *ні дньом ні вночи; дїтька лисого; на світогонїди*;
15. “**Іншим разом**” (1 ФО): *другий раз*;
16. “**На закінчення**” (1 ФО): *на закуску* – на завершення, на закінчення, під кінець;
17. “**Впродовж зими**” (1 ФО): *через зиму* – впродовж зими, через зиму;

18. **“Відразу”** (2 ФО): *за їдним (їдним) махом/в їден мах* – відразу, негайно, вмить;
19. **“Деякий час”** (1 ФО): *їкійсчєс*;
20. **“Великий проміжок часу”** (1 ФО): *кавалок чєсу*;
21. **“Цілком”** (1 ФО): *від почєтку до кінцє*;
22. **“Від шкільних часів”** (1 ФО): *зі шкільної лавкі* – від часу навчання у школі;
23. **“За Радянського Союзу”** (1 ФО): *за маскалів* – за часів Радянського Союзу;
24. **“Проміжок часу”** (1 ФО): *межи Матками* – час між Успінням Пресвятої Богородиці та Різдом Пресвятої Богородиці;
25. **“За мить”** (1 ФО): *в мінуті*;
26. **“Ні на мить”** (1 ФО): *ні на мінуту*;
27. **“Початок чогось”** (1 ФО): *медовий місяц* – перша пора, початок подружнього життя; медовий місяць;
28. **“До сьогодні”** (1 ФО): *по нинішній ден*;
29. **“Змалку”** (1 ФО): *з пеленок* – з раннього дитинства;

Виділяємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі фразеологічних одиниць цієї семантичної групи:

1. На + прикметник + назва дії – *на вічне віддавані*;
2. На + прислівник – *на все*;
3. До + займенник + назва місця поховання – *до самого гробу*;
4. Ги + назва явища природи + з + прикметник + назва простору – *ги грім з ясного неба*;
5. Прикметник + назва частини доби – *Божий день*;
6. Назва частини доби + назва аксесуару – *ден гамана*;
7. Назва частини доби + і + назва частини доби – *ден і ніч*;
8. І + назва частини доби + і + назва частини доби – *і дньом і вночи*;
9. Прислівник + до + назва частини доби – *зрана до ночі*;
10. Числівник + назва частини доби – *другий ден*;
11. З + назва дня тижня – *з неділі*;
12. За + назва частини доби – *за днє*;

13. З + назва особи – назва особи – *з діда-прадіда*;
14. Ні + назва частини доби + ні + назва частини доби – *ні днём ні вночі*;
15. Назва нечистої сили + прикметник – *дітька лисогг*;
16. На + прикметник + прислівник – *на сьвітого нігди*;
17. На + назва страви – *на закуску*;
18. Через + назва пори року – *через зиму*;
19. За + числівник + назва руху – *за їдним махом*;
20. В + числівник + назва руху – *в їден мах*;
21. Займенник + назва тривалості – *їкійс час*;
22. Назва частини від чогось + назва тривалості – *кавалок часу*;
23. Від + назва вихідного пункту + до + назва крайнього пункту – *від почётку до кінце*;
24. Зі + прикметник + назва конкретного предмета – *зі шкільної лавкі*;
25. За + назва нації – *за маскалів*;
26. Межи + назва надприродної сили – *межи Матками*;
27. В + назва одиниці виміру часу – *в мінуті*;
28. Ні + на + назва одиниці виміру часу – *ні на мінуту*;
29. Прикметник + назва проміжку часу – *медовий місцец*;
30. По + прикметник + назва частини доби – *по нинішнийден*;
31. З + назва частини одягу – *з пеленок*.

Натрапляємо на ФО більш складної структури, які дорівнюють простому реченню – *все так не буде; кілька того жите*. Також зафіксовано фразеологізм, який за своєю структурою відповідає складному реченню – *ден (місец, рік) минув, ги у батіг траснув*.

Як бачимо, семантична група “Неозначений час” містить у своєму складі багато різних семантичних рядів, які не є продуктивними.

Зовсім непродуктивною є семантична група “**Пора року**”, яка складається лише з двох семантичних рядів:

1. “**Повінь**” (2 ФО): *води грали; вода забрала* – затопило, знищило під час повені (про майно, житло).

2. **“Сильний дощ”** (1 ФО): *лети, ги з цебра*;

Серед фразеологізмів, у яких відображений характер погоди, є одна порівняльна конструкція, яка має таку структурно-семантичну модель: дієслово + ги + з + назва посуду. Дві інші ФО мають структуру простого двоскладного речення – *води грали; вода забрала*. Зауважимо, що усі ці фразеологізми описують погоду лише з негативного боку. Не виявлено одиниць, які б описували сприятливі погодні умови. Це може свідчити про те, що на території Бойківщини домінує швидше дощова, а не сонячна погода.

Різноманітною є така цікава семантична група як “Простір”, до складу якої входять семантичні ряди:

1. **“Божевільня”** (1 ФО): *дім вар'ятів* – божевільня;

Структурно-семантична модель:

1. Назва будівлі + назва особи – *дім вар'ятів*;

2. **“Дуже далеко”** (4 ФО): *до дитчої мами / до дитька в зуби / до дитька в пекло / до чорта в пекло* – у віддалене або небезпечне місце; дуже далеко; світ за очі;

Структурно-семантичні моделі:

1. До + прикметник + назва особи жіночої статі – *до дитчої мами*;

2. До + назва нечистої сили + в + назва частини тіла – *до дитька в зуби*;

3. До + назва нечистої сили + в + назва біблійного місця – *до дитька в пекло*;

У складі кожного фразеологізму тут виступає образ нечистої сили, який надає йому негативного забарвлення.

3. **“Незатишно”** (1 ФО): *ги на вокзалі* – невлаштовано, незатишно;

4. **“Вбік”** (1 ФО): *на бік*;

5. **“Господарський магазин”** (1 ФО): *жизнічний магазин*;

6. **“Поблизу”** (6 ФО): *під боком; під руками; крок у крок* – невідступно, на близькій відстані; *під носом; за два крокі відси* – недалеко, поблизу; *за два крокі*;

7. **“Просто неба”** (1 ФО): *під голим небом* – не у приміщенні, просто неба;

Структурно-семантичні моделі:

1. Ги + прийменник + назва приміщення – *ги на вокзалі*;

2. На + назва напрямку – *на бік*;
3. Прикметник + назва будівлі – *жизічний магазин*;
4. Під + назва напрямку – *під боком*;
5. Під + назва частини тіла – *під носом*; *під руками*;
6. За + числівник + назва способу пересування – *за два крокі*;
7. За + числівник + назва способу пересування + прислівник – *за два кроки відси*;
8. Під + прикметник + назва простору – *під голим небом*;
9. Назва способу пересування + у + назва способу пересування – *крок у крок*;
8. **“За кордоном”** (3 ФО): *за границев* – не в межах своєї країни; *за кордоном*, *за границею*; *за границю* – до іншої країни; *за кордон*, *за границю*; *з-за границі* – із чужоземної держави; *із-за кордону*, *із-за границі*;

Структурно-семантичні моделі:

1. За + назва простору – *за границю*; *за границев*;
2. З-за + назва простору – *з-за границі*;
9. **“Будь-де”** (2 ФО): *де попало* – у різних місцях, *будь-де*; *куда попало*;
10. **“Куди-небудь”** (1 ФО): *куда ноги понесут*;
11. **“Невідомо куди”** (1 ФО): *світ за очі*;
12. **“Пусто”** (2 ФО): *ні душі*; *хот би йдна жива душа показаласі* – абсолютно нікого;
13. **“В одному приміщенні”** (1 ФО): *під їдним дахом*;
14. **“Всюди”** (6 ФО): *куда сі не кень*; *кілько око сігає*; *на кождім кроці*; *куда не повернешісі*; *куда не поткнешісі*; *де не обернешісі*;
15. **“Туди й назад”** (1 ФО): *в оба кінці*;
16. **“З одного краю в інший”** (1 ФО): *з кінце в кінец*;
17. **“Звідусіль”** (1 ФО): *з ріжних кінців*;
18. **“Багатолюдно”** (1 ФО): *нема де стати*;
19. **“Дуже тісно”** (1 ФО): *ги оселедців у бочці*;

Структурно-семантичні моделі:

1. Назва простору + за + назва частини тіла – *світ за очі*;

2. Ні + назва абстрактного поняття – *ні душі*;
3. Під + прикметник + назва частини будівлі – *під їдним дахом*;
4. На + прикметник + назва способу пересування – *на кождім кроці*;
5. В + числівник + назва крайнього пункту – *в оба кінці*;
6. З + назва крайнього пункту + в + назва крайнього пункту – *з кінце в кінец*;
7. З + прикметник + назва крайнього пункту – *з ріжних кінців*;
8. Ги + назва тварини + у + назва посудини – *ги оселедців у бочці*;

Зафіксовано фразеологізми, які за своєю структурою відповідають реченню:

1. Двоскладному: *хот би йдна жива душа показаласі; кілька око сігає*;
2. Односкладному: *де попало; куда попало; куда сі не кень; куда не повернеші; куда не поткнеші; де не обернеші; нема де стати*;

Семантична група “Простір”, так само як і семантична група “Неозначений час” складається з різноманітних семантичних рядів, які містять у своєму складі дуже мало фразеологізмів, тому є непродуктивними. Усі ФО цієї групи вказують як на загальний напрямок руху у просторі, так і на конкретне приміщення чи будівлю.

Багатовимірною є семантична група “Якість”, що має такі семантичні ряди:

1. “**Дуже добре**” (3 ФО): *видко, ги дньом* – дуже добре видно; *світло; на йот; перша кляса*;
2. “**Не зовсім добре**” (1 ФО): *з гріхом пополам* – не без помилок, не зовсім;
3. “**Дуже чорний**” (1 ФО): *як вугіль*;
4. “**Дуже твердий**” (1 ФО): *ги камін*;
5. “**Дуже рівно**” (1 ФО): *кант на кант (про порізану дошку, брус)*;
6. “**Дуже голосно**” (2 ФО): *на всьо горло; аж стіни дрижєт*;
7. “**Дуже швидко**” (6 ФО): *їдна нога ту, друга там; їдним ударом; і оком не мругнути; не вспіти оком мругнути; не вспіти обернутисі; ги обпечений*;
8. “**До блиску**” (1 ФО): *на глянц*;
9. “**Як слід**” (1 ФО): *як сі належит* – як потрібно; прийнято;
10. “**Не так, як слід**” (1 ФО): *догори дном; догори ногами*;

Майже для усіх семантичних рядів є спільним прислівник *дуже*, який вказує на добру чи погану якість. Серед фразеологізмів цієї групи виявлено 4 порівняльні конструкції, мотиваційними компонентами яких є:

1. Назва частини доби – *день*;
2. Назва речовини – *вугіль*;
3. Назва частини печі – *камін*;
4. Назва ознаки – *обпечений*;

Виділяємо такі продуктивні структурно-семантичні моделі цих порівняльних конструкцій:

1. Присудкове слово + *ги* + назва частини доби – *видко, гідньом*
2. Як + назва речовини – *як вугіль*;
3. *Ги* + назва частини печі – *ги камін*;
4. *Ги* + назва ознаки – *ги обпечений*;

Усім іншим фразеологізмам цієї семантичної групи властива така структурно-семантична модель:

1. На + назва літери – *на йот*;
2. Числівник + назва сукупності предметів – *перша кляса*;
3. На + назва блиску – *на глянци*;
4. Прислівник + назва частини тіла – *догори ногами*;
5. Прислівник + назва поверхні – *догори дном*;

Поширеними є ФО складнішої структурно-семантичної моделі:

1. З + назва релігійного поняття + прислівник – *з гріхом пополам*;
2. Назва частини одягу + на + назва частини одягу – *кант на кант*;
3. На + займенник + назва частини тіла – *на всьо горло*;
4. Прикметник + назва на позначення руху – *їдним ударом*;
5. І + назва частини тіла + не + дієслово – *і оком не мругнути*;
6. Не + дієслово + назва частини тіла + дієслово – *не вспіти оком мругнути*;
7. Не + дієслово + дієслово – *не вспіти обернутисі*;

Окрім цього, натрапляємо на фразеологічні одиниці, що мають реченнєву конструкцію і відповідають двоскладному реченню:

1. *Аж стіни дрижєт;*
2. *Їдна нога ту, друга там;*

Подібною за своїм значенням є також семантична група **“Оцінка”**, до складу якої входять семантичні ряди:

1. **“Дуже сильно”** (2 ФО): *по самі уха; з усього духу* – із максимальним напруженням; щосили;
2. **“Неприємно”** (1 ФО): *різати ухо* – неприємно, різко, грубо звучати;
3. **“Несуттєво”** (1 ФО): *але то всьо байка;*
4. **“Дуже важко”** (1 ФО): *гирише лютої смерти* – дуже важко, нестерпно;
5. **“Дуже темно”** (1 ФО): *хот око віколи;*
6. **“Дуже легко”** (2 ФО): *їдниммізницьом* – без особливих зусиль, дуже легко; *ги по маслі* – легко, успішно, вдало, безперешкодно;
7. **“Тихо”** (1 ФО): *ги в гробі* – тихо, сумно;
8. **“Невишукано”** (1 ФО): *без густу;*
9. **“До вподоби”** (1 ФО): *до густу;*
10. **“Без тривоги”** (1 ФО): *з легковдушов;*
11. **“Щиро”** (4 ФО): *з відкритовдушов/з дороговдушов/з усьовдушов/з душов і серцьом;*
12. **“Безладно”** (1 ФО): *п'єте через десєте* – без зв'язку, безладно, перескакуючи з одного на інше;
13. **“Поверхово”** (1 ФО): *їдним оком;*
14. **“Дуже жваво”** (1 ФО): *аж кіпит* – дужежваво, бурхливо, наповнусила;
15. **“Дуже дорого”** (2 ФО): *не по кішени; ги за рідну маму;*
16. **“Недоречно”** (1 ФО): *ні приший кобилі хвіст;*
17. **“Дуже шумно”** (2 ФО): *ги в корчмі* – дуже шумно, задушливо; *ги в млині;*
18. **“Дуже гараче”** (1 ФО): *ги в кузьні;*
19. **“Енергійно”** (1 ФО) : *аж іскри летєт* – енергійно, завзято;
20. **“Дуже непевно”** (1 ФО): *ги на леді* – дуже непевно, ненадійно;

21. **“Погано”** (1 ФО): *нічопутного нема* – усе погано, кепсько;
22. **“Розкішно”** (1 ФО): *на широку ногу* – розкішно, багато;
23. **“Досконало”** (1 ФО): *ви свої п’єт пальців*;
24. **“Урочисто”** (1 ФО): *з парадов*;

Серед фразеологічних одиниць, що відображають як позитивну, так і негативну оцінку того чи іншого явища та предмета, виокремлюємо 8 різних порівняльних конструкцій, до складу яких входять такі мотиваційні компоненти:

1. Назви продуктів – *масло*;
2. Назва місця поховання – *гріб*;
3. Назви осіб – *мама*;
4. Назви приміщень – *корчма*; *кузня*;
5. Назви споруд – *млин*;
6. Назви частин тіла – *пальці*;
7. Назви явищ природи – *лід*;

Виділяємо характерні для них структурно-семантичні моделі:

1. Ги + по + назва продукту – *ви по маслі*;
2. Ги + в + назва місця поховання – *ви в гробі*;
3. Ги + за + назва ознаки + назва особи жіночої статі – *ви за рідну маму*;
4. Ги + в + назва приміщення – *ви в кузні*; *ви в корчмі*;
5. Ги + в + назва споруди – *ви в млині*;
6. Ги + на + назва явища природи – *ви на леді*;
7. Ги + займенник + числівник + назва частини тіла – *ви свої п’єт пальців*;

Усі інші фразеологізми мають таку структурно-семантичну модель:

1. По + займенник + назва частини тіла – *по самі уха*;
2. З + займенник + назва абстрактного поняття – *з усього духу*;
3. Дієслово + назва частини тіла – *різати ухо*;
4. Прислівник + назва ознаки + назва фізичного стану – *гирше лютої смерти*;
5. Прикметник + назва частини тіла – *їдниммізиньцьом*;
6. Без + назва зовнішнього чуття – *без тусту*;

7. До + назва зовнішнього чуття – *до густу*;
8. З + назва ознаки + назва абстрактного поняття – *з легков душов; з відкритов душов; з дорогов душов*;
9. З + займенник + назва абстрактного поняття – *з усьов душов*;
10. З + назва абстрактного поняття + і + назва частини тіла – *з душов і серцьом*;
11. Числівник + через + числівник – *п'єте через десєте*;
12. Не + по + назва частини одягу – *не по кішени*;
13. На + назва ознаки + назва частини тіла – *на широку ногу*;
14. З + назва події – *з парадов*;

Також виявлено ФО, що за структурою відповідають:

1. Двоскладному реченню – *але то всьо байка; аж іскри летєт*;
2. Односкладному реченню – *нічо путного нема; аж кіпит; ні приший кобилі хвіст; хот око віколи*;

Семантична група “Оцінка” налічує різноманітні за забарвленням семантичні ряди, характерною особливістю яких є те, що до їхнього складу входить переважно один фразеологізм. Це свідчить про їхню непродуктивність.

Остання семантична група цього поля “Їжа” охоплює такі семантичні ряди:

1. **“Лавровийлист”** (1 ФО): *бібкове листі*;
2. **“Борщ”** (1 ФО): *шмацяний борщ – борщ із листя молодих буряків*;
3. **“Картопля”** (2 ФО): *бульба в лупині/бульба в мундурах – картопля, зварена в луппинні*;
4. **“Мускатний горіх”** (1 ФО): *галка мушкательова*;
5. **“Грецький горіх”** (1 ФО): *волоскій оріх*;
6. **“Ліщиновий горіх”** (1 ФО): *лісковий оріх*;
7. **“Суп”** (8 ФО): *зуна горохова – гороховий суп; зуна грибова – грибний суп; зуна запалена – суп, загущений засмаженим борошном; зуна кваскова / зуна щавльова – щавлевий суп; зуна колочена – суп із товченої картоплі, з часником і з підсмаженим салом; зуна з лєним тістом – суп із тістом, яке ллють в окріп; зуна яринова – овочевий суп*;

8. **“Лимонна кислота”** (1 ФО): *квасний камін;*
9. **“Перлова каша”** (1 ФО): *каша дроб шіснацет;*
10. **“Ковбаса”**(1 ФО): *м'єсна кєшка – ковбаса, начинена м'ясним фаршем та порізаним кубиками батоном;*
11. **“Узвар”** (1 ФО): *компот із садовини;*
12. **“Палички з кукурудзяної крупи”** (1 ФО): *кукурудзені палички;*
13. **“Вершковий маргарин”** (1 ФО): *сливочка маргарина;*
14. **“М'ясо”** (1 ФО): *докторське м'єсо – м'ясо найвищого сорту із середньої частини хребта туші; полядвиця;*
15. **“Кисле молоко”** (1 ФО): *квасне молоко;*
16. **“Свіже молоко”** (1 ФО): *солодке молоко;*
17. **“Яйце”** (2 ФО): *яйце на твердо – круто зварене яйце; яйце на м'яко – некруто, рідко зварене яйце;*

Продуктивні структурно-семантичні моделі:

1. Прикметник + назва частини рослини – *бібкове листі;*
2. Прикметник + назва рідкої страви – *шмацяний борц;*
3. Назва овочу + в + назва твердого покриття – *бульба в лупині; бульба в мундурах;*
4. Назва плоду + прикметник – *галка мушкательова;*
5. Прикметник + назва плоду – *волоскій оріх; лісковий оріх;*
6. Назва рідкої страви + прикметник – *зупа горохова; зупа грибова; зупа запалена; зупа кваскова; зупа щавльова; зупа колочена; зупа яринова;*
7. Назва рідкої страви + з + прикметник + назва маси – *зупа з лєним тістом;*
8. Прикметник + назва частини печі – *квасний камін;*
9. Прикметник + назва виду ковбаси – *м'єсна кєшка;*
10. Назва напою + із + назва дерев – *компот із садовини;*
11. Назва їжі + на + прислівник – *яйце на твердо; яйце на м'яко;*
12. Прикметник + назва харчового виробу – *кукурудзені палички;*
13. Прикметник + назва напою – *квасне молоко; солодке молоко;*
14. Прикметник + назва жиру – *сливочка маргарина;*

Як бачимо, у діалектних фразеологізмах семантичної групи “Їжа” відображено різні види українських продуктів і страв. Серед них ми натрапляємо на напої, на рідкі страви, на м’ясні та молочні продукти, а також на плоди різних сортів.

Отже, тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу” є набагато менше продуктивним за тематичне поле “Людина”. Цей факт підкреслює антропоцентричність української фразеології.

ВИСНОВКИ

У цій роботі було проаналізовано діалектні фразеологізми, зафіксовані у праці Ю. Гнатишака “Слова з Болехова” за ідеографічним принципом. У роботі виділено два тематичні поля – “Людина” і «Сприйняття навколишнього світу». Більше уваги приділено саме тематичному полю “Людина”, що зумовлено антропоцентричністю української фразеології.

У межах тематичного поля “Людина” було виділено 3 семантичні поля: “Зовнішній вигляд”, “Внутрішній світ” і “Дії та стани людини”. Кожне семантичне поле було поділено на менші одиниці – семантичні групи, а групи – на семантичні ряди.

Семантичне поле “Зовнішній вигляд” охоплює такі 5 семантичних груп: “Врода”, “Стрижка”, “Статура”, “Вік” та “Одяг”.

Семантична група “Врода” складається з 8-ми різних семантичних рядів: “Вродливий”, “Негарний”, “Охайний”, “Неохайний”, “Косоокий”, “Червонощокий”, “Риси обличчя” та “Схожі”. Серед усіх цих рядів найдовшим є семантичний ряд “Неохайний”, який охоплює 6 фразеологічних одиниць. Найкоротшими є семантичні ряди “Червонощокий” і “Риси обличчя”, які містять по одному фразеологізмі. Загалом семантична група “Врода” складається з 23-ох стійких висловів різної структури. Наступна семантична група “Стрижка” складається лише з одного семантичного ряду “Лисий”, який містить у своєму складі 3 фразеологізми. Семантична група “Статура” охоплює 4 семантичні ряди: “Міцний”, “Кволий”, “Худий/товстий” і “Зріст”. Найбільшу кількість фразеологізмів налічує семантичний ряд “Худий/товстий”. Він містить 12 стійких висловів, серед яких є 4 фразеологічні одиниці на позначення “худий” і 7 – на позначення “огрядний”. Найкоротшим є семантичний ряд “Кволий», який складається з 2-ох фразем. У загальному семантична група “Статура” охоплює 19 фразеологічних одиниць. Не менш цікавою в семантичному полі “Зовнішній вигляд» є також група “Одяг”. До її складу входять 4 семантичні ряди: “Пасувати”, “Не пасувати”, “Неохайний” і

“Святковий”. Найдовшим є семантичний ряд “Не пасувати”. Він складається б-ти фразеологізмів. Найкоротшим є ряд “Неохайний”, який містить у своєму складі лише дві фразеологічні одиниці. Загалом семантична група “Одяг” налічує 15 стійких фраз. Останньою семантичною групою з поля “Зовнішній вигляд” є “Вік”, яка охоплює тільки два антонімічні ряди – “Молодий” і “Старий”. Семантичний ряд “Старий” є довшим, адже налічує 7 фразеологізмів. Загалом семантична група “Вік” налічує 11 стійких виразів.

Як бачимо, у семантичному полі “Зовнішній вигляд” найпродуктивнішою є семантична група “Врода”, адже вона складається з 8-ми семантичних рядів і містить найбільше фразеологізмів. Серед 71 ФО семантичного поля “Зовнішній вигляд” зафіксовано 34 фразеологізми, що за своєю структурою є порівняльними конструкціями, 27 фразеологізмів, що за будовою дорівнюють словосполученню, 7 фразем, що є прийменниково-іменниковими конструкціями і лише 3 фразеологічні одиниці, що мають структуру речення. Як бачимо, для семантичного поля “Зовнішній вигляд” характерними є порівняльні фразеологізми.

Семантичне поле “Внутрішній світ” складається з 8-ми семантичних груп: “Емоційний стан”, “Розумові здібності”, “Процеси пам’яті”, “Риси характеру”, “Поведінка”, “Суспільна оцінка людини”, “Успіх”, “Віра”.

Перша семантична група “Емоційний стан” налічує 32 семантичні ряди. Найпродуктивнішим семантичним рядом на позначення емоцій людини є ряд “схвильований/стурбований”. Він містить у своєму складі 28 фразеологічних одиниць. Найкоротшими є такі семантичні ряди: “Щасливий”, “Здичавіти”, “Радіти”, “Наважитись”, “Мріяти”, “Шкодувати”, “Почуватися невпевненим”, “Витерпіти”, “Відчувати” та “Любити/вірити”. До їх складу входить лише одна фразеологічна одиниця. Семантична група “Емоційний стан” надзвичайно різноманітна, адже загалом налічує 147 фразеологізмів, які передають різні емоції людини – позитивні і негативні. Серед 147 фразем цієї групи зафіксовано 17 одиниць порівняльного характеру, 72 одиниці, що мають будову словосполучення, 52 фразеологізми, що за структурою відповідають реченню і

лише 6 прийменниково-іменникових конструкцій. У семантичній групі “Емоційний стан” переважають фразеологізми-речення.

Набагато меншою є семантична група “Розумові здібності”, яка складається лише з 5-ти семантичних рядів: “Дурний”, “Розумний”, “Вчитися”, “Не розуміти”, “Розуміти”. Найпродуктивнішим серед усіх цих рядів є ряд на позначення “Дурний”, який налічує 27 фразеологізмів. Найкоротшим є семантичний ряд на позначення “Розуміти”, до складу якого входить лише одна фразеологічна одиниця. Семантична група “Розумові здібності” складається з 32-ох стійких висловів. Серед них є 7 фразеологізмів порівняльного характеру, 7 фразем, що відповідають реченню, і 24 одиниці, що мають будову словосполучення. Прийменниково-іменникових конструкцій не зафіксовано. Подібною за семантикою до цієї групи є семантична група “Процеси пам’яті”. До її складу входять такі 3 семантичні ряди: “Не пам’ятати”, “Мати погану пам’ять” і “Пригадувати”. Семантичний ряд “Не пам’ятати” є найдовшим, адже містить 4 фразеологічні одиниці. Найкоротшим є семантичний ряд “Пригадувати”, до складу якого входить один фразеологізм. Семантична група “Процеси пам’яті” налічує всього 7 фразеологізмів, які за структурою є словосполученнями.

Наступні дві семантичні групи із поля “Внутрішній світ” є надзвичайно продуктивними. Це такі групи, як “Риси характеру” і “Поведінка”.

Семантична група “Риси характеру” складається з 44-ох семантичних рядів, серед яких є 17 на позначення позитивних рис характеру і 27 на позначення негативних рис характеру. Найпродуктивнішим семантичним рядом цієї групи є ряд “Непокірний”, який налічує 12 одиниць. Непродуктивними є такі ряди: “Недобрий/нечуйний”, “Впевнений”, “Мовчазний”, “Небайдужий”, “Лінивий”, “Здібний”, “Пунктуальний”, “Наполегливий”, “Прошений”, “Нещирий”, “Рішучий”, “Несерйозний”, “Відповідальний”, “Сором’язливий”, “Злопам’ятний”, “Гідний”, “Проворний”, “Скупий”, “Безпорадний”, “Спритний”, “Самостійний”. До їхнього складу входить лише один фразеологізм. Семантична група “Риси характеру” є

багатою і різноманітною, адже містить загалом 128 фразеологізмів, серед яких є 77 одиниць, що відповідають словосполученню, 26 фразеологізмів, що мають структуру речення, 21 фразема порівняльного характеру і 4 прийменниково-іменникові конструкції.

Не менш продуктивною є також семантична група “Поведінка”, яка складається із 64-ох різних семантичних рядів. Більшість семантичних рядів відображають негативну поведінку людини, ніж позитивну. Найдовшим семантичним рядом є ряд на позначення “Набридати”, до складу якого входять 13 фразеологічних сполук. Такі ряди, як “Втратити контроль над собою”, “Невинний”, “Відмовитися від сказаного”, “Поводитись розсудливо”, “Поводитись безрозсудно”, “Натякати”, “Стати добрим”, “Ризикувати”, “Вирішувати щось”, “Діяти на власний розсуд”, “Метушитися”, “Перестати прикладати зусилля”, “Діяти зопалу”, “Наражатися на небезпеку”, “Змінити оточення”, “Стати зарозумілим”, “Привертати увагу”, “Змінитися”, “Протестувати”, “Домагатися чогось”, “Виставляти себе на посміховисько”, “Ні на що не зважати”, “Перестати коритися комусь”, “Позбутися чогось”, “Вчинити підло”, “Почати діяти по-старому”, “Брати на себе відповідальність”, “Погоджуватись з чимось”, “Відбирати щось у когось”, “Підбурювати”, “Змінити щось”, “Гарячкувати” є малопродуктивними, оскільки містять лише по одному фразеологізму. Семантична група “Поведінка” охоплює загалом 160 стійких сполук, серед яких є 143 фразеологізми із структурою словосполучення, 8 одиниць, що дорівнюють реченню, 7 фразем порівняльного характеру і 2 прийменниково-іменникові конструкції.

Останніми семантичними групами з поля “Внутрішній світ” є “Суспільна оцінка людини”, “Успіх” та “Віра”. Їх об’єднує те, що ці групи не є такими продуктивними, як наприклад, “Риси характеру” чи “Поведінка”.

Група “Суспільна оцінка людини” складається з 11-ти семантичних рядів: “Впливовий”, “Пияк”, “Набути авторитету”, “Один одного варті”, “Обдурений”, “Не мати авторитету”, “Нічого не вартий”, “Вільний від обов’язків”, “Очолювати щось”, “Вести розпусне життя”,

“Займати помірковану позицію”. Найдовшим рядом є ряд на позначення “Один одного варті”, до складу якого входить 6 фразеологічних одиниць. Найкоротшими є ряди на позначення “Набути авторитету”, “Обдурений”, “Нічого не вартій”, “Вільний від обов’язків”, “Очолювати щось”, “Вести розпусне життя”, “Займати помірковану позицію”, які містять по одній фразовій сполучці. Семантична група “Суспільна оцінка людини” налічує лише 22 фразеологізми, серед яких 19 одиниць за своєю будовою є словосполученнями і 3 фраземи відповідають реченню. Серед фразеологізмів цієї семантичної групи не виявлено ні порівняльних, ні прийменниково-іменникових конструкцій.

Семантична група “Успіх” складається лише з 5-ти семантичних рядів: “Досягти чогось”, “Не щастити”, “Щастити”, “Успішно справлятися з чимось” та “Успішний”. Найпродуктивнішим є семантичний ряд “Не щастити”, до якого входить 9 фразеологічних одиниць. Зовсім непродуктивними є два останні семантичні ряди на позначення “Успішний” та “Успішно справлятися з чимось”. В загальному семантична група “Успіх” налічує 21 фразему, серед яких є 17 одиниць з будовою словосполучення, 2 порівняльні конструкції і 2 одиниці, що відповідають реченню. Прийменниково-іменникових конструкцій не зафіксовано.

Семантична група “Віра” складається із 6-ти семантичних рядів: “Невіруючий”, “Зневіритися”, “Вимолювати”, “Чистий”, “Важко повірити”, “Божитися” і “Сповідатися”. Усі ці ряди є непродуктивними, бо до їхнього складу входить лише один фразеологізм. Загалом у семантичній групі “Віра” нараховано 8 фразеологізмів, серед яких виявлено одну порівняльну конструкцію, одну фразему, що за будовою є реченням, і 6 одиниць, що є словосполученнями.

Загалом у семантичному полі “Внутрішній світ” нараховано 531 фразеологізм. Найпродуктивнішою є семантична група “Поведінка”, до складу якої входить найбільша кількість одиниць. Менш продуктивними є семантичні

групи “Емоційний стан” та “Риси характеру”. Усі інші групи цього семантичного поля є малопродуктивними.

Останнім семантичним полем, яке виокремлено у роботі, є поле “Дії та стани людини». Воно складається з 11-ти семантичних груп: “Рухатися”, “Фізичний стан”, “Матеріальний стан”, “Працювати”, “Говорити”, “Слухати”, “Думати”, “Мовчати”, “Стан здоров’я”, “Людські взаємини”, “Особисте життя”.

Перша семантична група “Рухатися” налічує 17 семантичних рядів. Серед них найдовшим і найпродуктивнішим є ряд на позначення “Бігти”, а найкоротшими – “Блукати”, “Поспішати”, “Непорушний”, “Впасти”, “Переїхатися”, “Схопитися”, “Повільний”, “Розминатися”, “Писати”, “Рачкувати”, “Вирости”. Семантична група “Рухатися” містить у своєму складі 33 фразеологічні одиниці, серед яких зафіксовано 19 фразем із структурою словосполучення, 11 порівняльних конструкцій, 2 одиниці із структурою речення та одну прийменниково-іменникову конструкцію.

Семантична група “Фізичний стан” є більш продуктивною, адже складається з 31-ого семантичного ряду. Найпродуктивнішим є семантичний ряд на позначення “П’яний”, який налічує 15 фразеологізмів. Непродуктивними є такі ряди: “Мати викидень”, “Хотіти спати”, “Не хотіти їсти/пити”, “Довго жити”, “Мати апетит”, “Стан запаморочення”, “Поправитись”, “Бути побитим”, “Згоріти”, “Отямитися”, “Рости”, “Погане самопочуття”, “Закотити очі”, “Пітніти”, “Задрімати”, “Завмерти”, “Перекусити”, “Відчувати біль” та “Гаряче”. Усього у семантичній групі “Фізичний стан” нараховано 83 фразеологічні одиниці, серед яких зафіксовано 48 фразем зі структурою словосполучення, 19 фразем порівняльного характеру, 10 одиниць, що відповідають реченню і 6 прийменниково-іменникових конструкцій.

Протилежною за семантикою є група “Матеріальний стан”. До її складу входять 15 семантичних рядів. Серед них найпродуктивнішим і найдовшим є семантичний ряд на позначення матеріального стану “Бідний”, у якому нараховано 29 сталих висловів. Малопродуктивними є ряди: “Заборгувати”, “Не заробити нічого”, “Матеріально залежний”, «Орендувати квартиру»,

“Невідомо що придбати”, “Фінансові втрати”, “Стати жебраком”, “Отримати земельну ділянку”, “Легкий заробіток” і “Нечесно збагачуватися”. Загалом семантична група “Матеріальний стан” налічує 61 фразеологізм, серед яких виявлено 41 одиницю, для якої характерна будова словосполучення, 10 одиниць з будовою речення, 5 порівняльних і прийменниково-іменникових конструкцій.

Цікавою є наступна семантична група “Працювати”. Вона налічує 36 різних семантичних рядів, які позначають діяльність людини. Найпродуктивнішими є такі два семантичні ряди як “Підковувати коня” і “Накривати стіл”. Усі інші ряди, можна сказати, є непродуктивними, адже складаються лише з однієї чи двох стійких фраз. Загалом ця семантична група охоплює 52 фразеологізми, серед яких зафіксовано 43 одиниці, що мають будову словосполучення, 4 одиниці, що дорівнюють структурі речення, 3 прийменниково-іменникові конструкції і лише 2 фразеологізми порівняльного характеру.

Наступні семантичні групи є споріднені між собою. Це такі групи, як: “Говорити”, “Слухати”, “Думати” і “Мовчати”. Їх споріднює те, що усі вони є малопродуктивними. Так, семантична група на позначення “Говорити” складається з восьми семантичних рядів: “Говорити тихо”, “Говорити чітко”, “Висловлюватися”, “Втратити здатність говорити”, “Нагадувати про щось”, “Постійно повторювати щось”, “Вести пусті розмови”, “Базікати”. Усі ці ряди не є продуктивними, оскільки налічують від одного до двох фразеологізмів у своєму складі. В загальному ця група містить 14 фразеологічних одиниць, серед яких виявлено 11 фразем зі структурою словосполучення, 2 порівняльні конструкції, один фразеологізм, що за будовою відповідає реченню. Прийменниково-іменникових конструкцій не зафіксовано. До складу семантичної групи “Слухати” входить лише один семантичний ряд “Неуважно слухати”. Він є непродуктивним. Загалом ця семантична група налічує лише один фразеологізм, що за своєю структурою є словосполученням. Семантична група “Мовчати” складається з двох рядів: “Замовкнути” і “Нічого не говорити”. Ці два семантичні ряди не є продуктивними. До складу

цієї групи входить 9 фразеологізмів, серед яких зафіксовано 8 одиниць з будовою словосполучення, одну фразеологічну одиницю порівняльного характеру. Ані прийменниково-іменникових, ані реченневих конструкцій у цій семантичній групі не виявлено. До складу наступної семантичної групи “Думати” входять 7 семантичних рядів: “Думати про щось неважливе”, “Спадати на думку”, “Наполегливо думати”, “Мати нав’язливу думку”, “Не здогадуватися”, “Не думати” і “Думати про майбутнє”. Найдовшими серед них є такі: “Спадати на думку”, “Наполегливо думати” і “Мати нав’язливу думку”. Семантичні ряди “Думати про щось неважливе”, “Не здогадуватися”, “Не думати” і “Думати про майбутнє” є непродуктивними. У загальному семантична група “Думати” налічує 14 фразеологізмів, які за своєю будовою є словосполученнями.

Важливою є семантична група “Стан здоров’я”, до складу якої входить 19 семантичних рядів. Найпродуктивнішим є ряд на позначення стану “Захворіти”, який складається з 6-ти стійких висловів. Трохи менш продуктивним є ряд на позначення “Поранитись”, який налічує 5 фразем. Усі інші семантичні ряди не є продуктивними. Більшість з них містить по одній фразеологічній одиниці. Загалом семантична група “Стан здоров’я” охоплює 30 фразеологізмів, серед яких є 26 стійких виразів, що відповідають за структурою словосполученню, 3 одиниці порівняльного характеру, один фразеологізм із будовою речення. Прийменниково-іменникових конструкцій у цій семантичній групі не зафіксовано.

Найцікавішими є дві останні групи семантичного поля “Дії та стани людини” – “Людські взаємини” і “Особисте життя”. Перша група складається з 71-ого семантичного ряду, серед яких найпродуктивнішим є ряд на позначення “Побити”. Непродуктивних рядів у цій групі є досить багато. Серед них можна назвати такі: “Примиритися”, “Дозволити поцілувати”, “Не бути знайомим”, “Запрошувати”, “Не тривожити”, “Погодитись”, “Догоджати”, “Загострювати конфліктну ситуацію”, “Дружно жити”, “Не попроситися” та інші. До їхнього складу входить лише один фразеологізм. Загалом семантична група

“Людські взаємини” налічує 216 стійких виразів, серед яких виявлено 170 фразеологізмів, що мають структуру словосполучення, 33 одиниці, що відповідають за будовою реченню, 11 одиниць порівняльного характеру та 2 прийменниково-іменникові конструкції. Остання семантична група “Особисте життя” є набагато меншою. Вона містить всього 11 семантичних рядів, серед яких найпродуктивнішими є семантичні ряди “Неодружений/незаміжня”, а також “Одружитись”. Усі інші ряди є непродуктивними, і до їхнього складу входить лише один фразеологізм: “Відбити у когось дівчину/хлопця”, “Мати коханку”, “Нещасливе сімейне життя”, “Голова сім’ї”, “Заколисати дитину”, “Розлучитися” та “Бути вільним від родинних обов’язків”. Загалом у семантичній групі “Особисте життя” нараховано 18 стійких сполук, серед яких виявлено 17 одиниць з будовою словосполучення та лише один фразеологізм, що за своєю структурою є реченням. Ані порівняльних, ані прийменниково-іменникових конструкцій у цій семантичній групі не зафіксовано.

Загалом у семантичному полі “Дії та стани людини” нараховано 532 фразеологізми. Найпродуктивнішою є семантична група “Людські взаємини”, до складу якої входить найбільша кількість одиниць.

У тематичному полі “Людина” проаналізовано 1133 фразеологічні одиниці. Найпродуктивнішим є семантичне поле “Дії та стани людини”, а найпродуктивнішою семантичною групою є група “Людські взаємини”. Із 1133-ох фразеологізмів, що входять до складу тематичного поля “Людина” зафіксовано 790 фразем, що за структурою відповідають словосполученню, 164 фразем, що мають будову речення, 143 одиниці порівняльного характеру та лише 36 прийменниково-іменникових конструкцій. Як бачимо, переважають фразеологізми зі структурою словосполучення.

У межах тематичного поля “Сприйняття навколишнього світу” було виділено 5 семантичних полів: “Кількість”, “Час”, “Явища природи”, “Ознаки”, “Побут”. Кожне семантичне поле так само було поділено на менші одиниці – семантичні групи та ряди.

Семантичне поле “Кількість” складається з однієї семантичної групи “Неозначена кількість”, до складу якої входить 8 семантичних рядів. Серед них є продуктивними такі два ряди як “Дуже мало” і “Дуже багато”. До непродуктивних належать ряди на позначення “Небагато” і “Трохи більше”. Загалом у семантичній групі “Неозначена кількість” нараховано 33 фразеологічні одиниці, серед яких зафіксовано 13 прийменниково-іменникових конструкцій, 10 одиниць, що дорівнюють словосполученню, 9 порівняльних конструкцій і 2 фразеологізми-речення. Семантичне поле “Час” складається із семантичної групи “Неозначений час”, яка охоплює 29 семантичних рядів. Їхньою спільною рисою є те, що усі вони є непродуктивними, адже налічують по одній чи по дві фраземи. Найдовшим серед них є ряд на позначення “Ніколи”, який містить 3 стійкі сполуки. У семантичній групі “Неозначений час” нараховано всього 35 сталих висловів, серед яких є 18 одиниць зі структурою словосполучення, 13 прийменниково-іменникових конструкцій, 3 фразеологізми, що мають будову речення та лише одна фразера порівняльного характеру.

Семантичне поле “Явища природи” складається із семантичної групи “Погода”, до складу якої входять лише два семантичні ряди на позначення таких природних явищ як “Повінь” і “Сильний дощ”. Ці ряди є непродуктивними, як і сама семантична група. У ній всього нараховано 3 фразеологізми, один з яких за будовою є порівняльною конструкцією, а інші два – реченнями.

Семантичне поле “Ознаки” складається із трьох семантичних груп – “Простір”, “Якість” та “Оцінка”. Різноманітною за своєю семантикою є група “Простір”, яка містить у своєму складі 19 семантичних рядів, серед яких найдовшими є лише два – “Поблизу” та “Всюди”. Такі семантичні ряди як “Куди-небудь”, “Невідомо куди”, “Звідусіль”, “Дуже тісно” є непродуктивними і налічують лише одну фразеологічну одиницю. Загалом у семантичній групі “Простір” нараховано 36 сталих висловів, серед яких виявлено 15 фразем з будовою словосполучення, 10 фразем з будовою речення, 9

прийменниково-іменникових конструкцій та 2 фразеологізми порівняльного характеру. Наступні семантичні групи “Якість” та “Оцінка” тісно пов’язані між собою. Семантична група “Якість” складається із 10-ти семантичних рядів, серед яких найдовшим є ряд, що характеризує рух у просторі – “Дуже швидко”. Семантичні ряди на зразок “Дуже чорний”, “Дуже твердий”, “Дуже рівно”, “Дуже голосно”, “До блиску”, “Як слід” не є продуктивними. Загалом до складу семантичної групи “Якість” входить 18 фразеологізмів, серед яких зафіксовано 9 одиниць зі структурою словосполучення, 4 фраземи порівняльного характеру, 3 прийменниково-іменникові конструкції і 2 одиниці зі структурою речення. Семантична група “Оцінка” складається із 24-ох семантичних рядів. Найпродуктивнішим і найдовшим є ряд, що характеризує почуття людини – “Щиро”, до складу якого входить 4 фразеологічні одиниці. Непродуктивними є такі семантичні ряди як “Дуже важко”, “Дуже легко”, “Дуже сильно”, “Неприємно”, “Тихо”, “Невишукано”, “Недоречно” тощо. У цій семантичній групі зафіксовано 31 сталу сполуку, серед яких є 13 одиниць, що відповідають за будовою словосполученню, 8 одиниць порівняльного характеру, 6 фразем з будовою речення і 4 прийменниково-іменникові конструкції.

Останнє семантичне поле “Побут” складається із семантичної групи “Їжа”, що налічує у своєму складі 17 семантичних рядів. Найдовшим і найпродуктивнішим є ряд на позначення такої страви як “Суп”, що містить 8 фразеологічних одиниць. Семантичні ряди на позначення інших страв є непродуктивними, бо містять лише один фразеологізм. Загалом до складу цієї семантичної групи входить 26 стійких виразів, які за своєю структурою відповідають словосполученню.

У тематичному полі “Сприйняття навколишнього світу” проаналізовано 182 фразеологічні одиниці. Найпродуктивнішим є семантичне поле “Дії та стани людини”, а найпродуктивнішою семантичною групою є група “Людські взаємини”. Із 182-ох фразеологізмів, що входять до складу тематичного поля “Сприйняття навколишнього світу” зафіксовано 91 фразеологічну одиницю, що за структурою відповідає словосполученню, 24

фраземи, що мають будову речення, 25 одиниць порівняльного характеру та 43 прийменниково-іменникових конструкцій. Як бачимо, у цьому тематичному полі так само, як у тематичному полі “Людина” переважають фразеологізми зі структурою словосполучення.

Отже, фразеологічний матеріал опрацьованого словника яскраво відображає традиції, уявлення та менталітет цієї етнічної групи. Бойки є цікавим етносом, що зумів витворити неповторні приклади діалектної фразеології. Зокрема, у своїх висловлюваннях люди найчастіше торкаються опису людини з її зовнішністю, темпераментом та діями. На основі діалектних фразеологізмів Бойківщини можна спостерігати за менталітетом українця. Виявлено, що найбільшу частку вусіх одиниць охоплюють саме ті, що несуть негативне забарвлення. Усі семантичні ряди несуть безліч інформації про матеріальну й духовну культуру представників бойківських говірок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексахіна Т. Визначення фразеологізму та його властивостей / Т. Алексахіна // Сумський державний університет. Серія: Нова філологія. – Вип. 65. – 2014. – С. 80–87.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – 167 с.
3. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін; Луцьк, 2003. – 178 с.
4. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології: навчальний посібник / Я. Баран, М. Зимомря. – Ужгород, 1999. – 176 с.
5. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні / Д. Х. Баранник // Питання мовної культури. – К.: Наук, думка, 1968. – Вип. 2. – С. 34–38.
6. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – 2-ге вид. випр. – Київ: Знання, 2005. – 1056 с.
7. Батюк Н. О. Фразеологічний словник / Н. О. Батюк. – Київ, 1966. – 235 с.
8. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15–19.
9. Беякова С. М. Образ времени в диалектной картине мира (на материале лексики и фразеологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области): дис канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2005.
10. Білецька М. Поліські фразеологізми на ознаку абстрактних понять. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua > Добролюбова Білецька 28-32.
11. Богданова О. Ю. Фразеологізми в романі О. Гончара “Собор” / О. Ю. Богданова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 38(2). – С. 90-94.
12. Бойківський говір. Українська мова. Енциклопедія. – Ізборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litorpys.org.ua/ukrmoiva.

13. Виноградов В. В. Об основных типах Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избр. тр.: Лексикология и лексикография. – М: Наука, 1977. – С.140-161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-77d.htm>;
14. Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська; за ред.. М. Ф. Наконечного. – Харків: Прапор, 2000. – 863 с.
15. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / О. М. Вікторіна; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. – 436 с.
16. Гаврило Шило. Наддністрянський регіональний словник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.
17. Гребенюк А. В. Фразеологізми з компонентом-фаунонімом у лексичній системі української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [irbis-nbuv.gov.ua>cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64).
18. Глуховцева К. Д. Словник українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко та інші. – Луганськ, 2002. – 233 с.
19. Гнатишак Ю. Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія “Діалектологічна скриня”). – 636 с.
20. Гончаренко В. А. Словник прислів'їв та приказок Черкащини / В. А. Гончаренко. – Черкаси, 1984. – 358 с.
21. Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок / Д. Г. Гринчишин // Тези доповідей наукової конференції Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 88–89.

22. Грінченко Б. Д. Этнографическиматериалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б. Д. Грінченко. – Вып.1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов: Тип. губерн. земства, 1895. – 308 с.
23. Громик Ю. В. Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області / Ю. В. Громик
// Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2002. – № 8. – С. 152–170.
24. Даль В. И. Пословицы русского народа: сборник / В. И. Даль. – М.: Русский язык. – Медиа, 2004. – С. 20–21.
25. Данилюк Н. М. Основні структурні моделі подільських фразеологічних одиниць / Н. М. Данилюк // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 140. – С. 40–43.
26. Дармолук С. Функціонування фразеологізмів у ЗМІ (на прикладі преси Тернопільщини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://naub.oa.edu.ua/darmoluk>
27. Демський М. Дери́ваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу / М. Демський // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 45–61.
28. Демський М. Т. Українські фраземи і особливості їх творення / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 10–25.
29. Добролюжа Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення етнос відомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся) / Г. Добролюжа // Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка. – 2015. – Вип. 26. – С. 152–158.
30. Добролюжа Г. Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології Середнього Полісся та суміжних територій) / Г. Добролюжа // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький національний університет, 2013. – Вип. 6 (1). – С. 69–78.

31. Доброльожа Г. Поліська компаративна фразеологія анімалістичного спрямування / Г. Доброльожа // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – Вип. № 22(II). – С. 65–71.
32. Доброльожа Г. Відображення естетики зовнішнього вигляду людини в поліській компаративній фразеології / Г. Доброльожа // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2003. – Вип. 11. – С. 165–167
33. Доброльожа Г. Етноконцепт яйце в ареальній фразеологічній традиції (на матеріалі фразеології Середнього Полісся / Г. Доброльожа // ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”. – 2019. – С. 55–62.
34. Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Доброльожа. – Житомир, 2010. – 401 с.
35. Доброльожа Г. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар / Г. Доброльожа // Мовознавчий вісник. – 2012. – Вип. 14–15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.irbis.nbuiv.gov.ua > cgi-bin/irbis_nbuiv > cgiirbis_64](http://www.irbis.nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64)
36. Доброльожа Г. М. Образна парадигма фразеологізмів з компонентом “собака” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua
37. Доленко М. Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля / М. Т. Доленко // Українське мовознавство. – 1975. – Вип.3. – С.102–107.
38. Доленко М.Т. О диалектной фразеологии Подолья Украинской ССР / М. Т. Доленко // Вопросы фразеологии VIII. – Самарканд, 1975. – С.14–20.
39. Енциклопедія “Українська мова”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>
40. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
41. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія / А. Івченко. – Харків: ФОЛІО, 1999. – 304 с.
42. Історичний нарис – Болехівська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bolekhivrada.gov.ua>

43. Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів / Н. В. Кірілкова. – Острог, 2013. – 191 с.
44. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: дис канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 324 с.
45. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках / М. Ковальчук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – С. 134–140.
46. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський, за ред. В. О. Винника. – Київ, 1988. – 198 с.
47. Комар Л. Фразеологія як наука та її предмет дослідження / Л. Комар // Молодь і ринок. – 2011. – №3. – С. 128–132.
48. Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь / М. Комаров. – Одеса, 1890. – 125 с.
49. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62–267.
50. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2003. – 464 с.
51. Краева В. Ю. Особенности диалектной фразеологии Алтая (на примере семантического поля “трудовая, хозяйственная деятельность”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.herzen.spb.ru> > kraeva_11_32_112_120
52. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Вісник Донецького національного університету. Сер.: Гуманітарні науки. – 2014. – № 1–2. – С. 141–146.
53. Кузь Г. Світ духовних вірувань буковинців у фразеології / Г. Кузь // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2019. – Вип. 812. – С. 30–35.
54. Кузь Г. Лінгвокультурологічний потенціал бойківської фразеології / Г. Кузь // Українська мова у світі: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2018. – Том 5. – С. 129–135.

55. Куковська В. І. Становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.sworld.com.ua>
56. Кулішенко Л. Вивчення фразеології як джерело національного виховання студентів економічних вишів / Л. Кулішенко // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2014. – Вип. 5. – С.162–171.
57. Лавер В. І. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / В. І. Лавер. – Ужгород, 1991. – 325с.
58. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30–36.
59. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 264 с.
60. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1974. – 259 с.
61. Манжура И. И. Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях / И. И. Манжура // Сб. Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1890. – Вып. 2. – Т. 2. – С. 161–197.
62. Мамчич І. Узуальні фразеологізми та авторські інновації в художніх творах Василя Чапленка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrsense.dp.ua>article>view>
63. Маркітантов Ю. О. Земноводні та плазуни в українській фразеології / Ю. О. Маркітантов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2018. – Вип. 46. – С. 136–137.
64. Маркова Д. С. Колороніми у фразеологізмах на позначення почуттів в українській та німецькій мовах / Д. С. Маркова // Магістеріум. Мовознавчі студії. – 2016. – Вип. 62. – С. 61–64.

65. Мартинова Г. І. Фразеотематична група „Людина” в середньонадніпрянських говірках / Г. І. Мартинова // Славянская фразеологія в синхронии и диахронии: сб. науч. статей. – Вып.2 / М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-тим. Ф.Скорины / редкол.: В.И.Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель: ГГУ, им. Ф. Скорины, 2014. – С.32–35.
66. Мартинова Г. І. Фразеологізми весільної обрядовості в середньонадніпрянських говірках / Г. І. Мартинова // Славянская фразеологія в синхронии и диахронии: сб. науч. статей. – Вып.2 / М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-тим.Ф.Скорины / редкол.: В.И.Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель: ГГУ, им. Ф. Скорины, 2015. – С. 179–183.
67. Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 147–148.
68. Мацюк З. С. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся / З. С. Мацюк. – Луцьк, 2013. – 473 с.
69. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо? / Ф. П. Медведєв. – Харків: 1982.– 231 с.
70. Миголинець О. Фраземи, пов'язані з народною медициною, у закарпатських говірках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib>
71. Мирсаєтова Л. А. Образ человека во фразеологической картине мира в татарском и русском языках: дис канд. филол. наук. – Уфа, 2004.
72. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К.: Либідь, 1993. –768 с.
73. Олійник М. Я.Фразеологія гуцульських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 222 с.
74. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Київ, 1991. – 400 с.

75. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1984.
76. Панькевич І. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4-х монастирських грамот і збірки закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича з р. 1809 / І. Панькевич. – Прага, 1947. – 356 с.
77. Пирога Н. Г. Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману “Солодка Даруся”) / Н. Г. Пирога // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: зб. наук. ст. – 2010. – Вип. 23. – С. 388–394
78. Плетнева О. Л. Прислівникові фразеологізми зі значенням “дуже багато” в говірках Центральної Слобожанщини / О. Л. Плетнева // Вісник Луган. нац. пед. ін-ту ім. Тараса Шевченка: Філол. науки. – 2004. – № 11. – С. 242–253.
79. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – № 5. – С. 44–47.
80. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К.; Сімферополь, 1997. – С. 252.
81. Прадід, Ю. Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – № 4–5. – С. 35.
82. Rak M. Słowiańska frazeologia gwarowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl> > BLV_2...
83. Ройзензон Л. И., Абрамен И. В. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии / Л. И. Ройзензон, И. В. Абрамен // Вопр. языкознания. – 1969. – № 2. – С. 54–63.
84. Романченко А. П. Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації / А. П. Романченко // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: зб. наук. праць. – Одеса-Тираспіль, 2012. – С. 338–344.

85. Романюк Н. В. Функціонування фразеологічних одиниць в авторських художніх текстах (на матеріалі прозових творів І. Франка, В. Стефаника, Р. Федоріва, Р. Горака) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: web.znu.edu.ua/articles
86. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Романюк. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
87. Сагаровський А.А. Из фразеології центральнослобожанських говірок // Лінгвістика № 3 (21), Ч. I, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ling/2010_3_1/30.pdf
88. Скрипник Л. Г. Фольклорні елементи в українській фразеології / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1971. – № 2. – С. 58–65.
89. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. Ф. Ступінська. – Івано-Франківськ, 2000. – 198 с.
90. Тимошенко А. Граматичні особливості бойківських фразеологізмів (за матеріалами “Словника бойківських говірок” М. Й. Онишкевича) / А. Тимошенко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56(1). – С. 138–143.
91. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: [у 2 т.] / Г. М. Удовиченко. – Київ: Вища школа, 1984. – 304 с.
92. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник / В. Д. Ужченко. – Київ: Знання, 2007. – С. 15.
93. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко. – Київ: Освіта, 1998. – 224 с.
94. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2004. – 335 с.
95. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – с. 119–209.

96. Федоров А. И. Изучение русской сибирской диалектной фразеологии / А. И. Федоров // Гуманитарные науки в Сибири. – Новосибирск, 1998. – № 4. – С. 158–162.
97. Федоров А. И. Сибирская диалектная фразеология. – Новосибирск, 1980.
- Франко І. Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко: 2-ге вид. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 832 с.
98. Хібеба Н. Етнокультурний аспект весільних фразем (на матеріалі бойківських говірок) / Н. Хібеба // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 135–144.
99. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Вид 3-е, доповн. і випр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 852 с.
100. Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским: в 7 т. – СПб, 1877. – 468 с.
101. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
102. Юзьо С. Фраземіка говірки села СімерПеречинського району Закарпатської області / С. Юзьо // Актуальні питання гуманітарних наук: Ужгородський національний університет, 2015. – Вип. 12. – С. 187–192.
103. Яким М. Б. Полісемійність ареальних фонем (на матеріалі іменних фразем бойківських говірок) / М. Б. Яким // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 8. – С. 151–156.

104. Яким М. Б. Деривація прикметникових фразеологізмів бойківського говору / М. Б. Яким // Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 142–146.
105. Яким М. Б. Суфіксація іменникових компонентів фразем(на матеріалі бойківського говору) / М. Б. Яким // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С. П. Самійленка. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 42. – С. 48–50.
106. Яким М. Б. Слово як дериват фразем бойківського говору / М. Б. Яким // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології). – Дніпропетровськ, 1999. – Вип. 7. – С. 237–241.
107. Яким М. Б. Особливості компонентного складу фразем бойківських говорів / М. Б. Яким // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доп. і повідомл. XV Респ. діалектолог. наради. – Житомир, 1983. – С. 245–246.
108. Янчук Н. Функціонування фразеологізмів у творах В. Шевчука (на матеріалі роману “Стежка в траві. Житомирська сага”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31881>
109. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень / М. Ю. Яцьків // Міжнародний науковий вісник. – 2014. – Вип. 8(27). – С. 253–262.